

Jaargang 190 nummer 4 - 2021

MILITAIRE SPECTATOR

ET INTER ASTRA VIGENT LEGES

- Kritisch denken over moderne oorlogvoering
- De verdediging van Noord-Noorwegen

Gastcollege minister van Defensie

FOTO BEELDBANK NIMH

In *Militaire Spectator* 5-2021 verschijnt onder meer: 'De (dis)continuïteit van de militaire eed' van Karishma Chafekar.

Wat betekent het tegenwoordig om in de eed trouw te zweren of te beloven aan de koning? Past de woordformule nog wel in het huidige tijdsgewricht? Die vraag kan benaderd worden vanuit een taalkundig-filosofisch perspectief, waarbij het nodig is te begrijpen hoe taal wordt gebruikt in de eed of belofte. Volgens John Austin gaat taal veel verder dan het coderen, zenden, decoderen en het ontvangen van boodschappen of kennis. Taal gaat over handelingen, over wat John Searle

'intentionaliteit' noemt. Wie bijvoorbeeld excuses aanbiedt, iets belooft of orders geeft, verricht tegelijkertijd met een bepaalde intentie een handeling (*speech act*).

Vanuit de *speech act theory* betekent het afleggen van een eed of het maken van een belofte van trouw in wezen een 'transactie van trouw'. Centraal staat dan ook de vraag: welke transactie komt tot stand door in de militaire eed trouw te zweren aan de koning, bovenop de gehoorzaamheid aan de wetten? Bij het uitwerken van de vraag blijken er rond de eed drie spanningsvelden te zijn. ■

MEDEDELING KVBK

KVBK-lid? Geef uw e-mailadres door aan de ledenadministratie

Van veel KVBK-leden ontbreekt het e-mailadres nog in de ledenadministratie. Het doorgeven van een e-mailadres kan via <http://www.kvbk.nl/e-mailadres-kvbk-lid> of door de hier afgebeelde QR-code te scannen. De KVBK gebruikt e-mailadressen alleen om leden te informeren over verenigingszaken en deelt ze niet met derden.

Gebroken (informatie) geweertje 3.0?

Het formatieproces voor een nieuw kabinet, dankzij en ondanks informatie, is met vallen en opstaan bezig. Bij Defensie betekent dat onder andere de voorbereidingen voor een nieuwe *Defensienota*. Gelukkig hebben de demissionaire bewindslieden de *Defensievisie 2035* laten ontwikkelen en gepubliceerd. Dit document geeft een blik op wat de krijgsmacht in 2035 zou moeten zijn en kunnen, inclusief wat voor die transitie nodig is. Daarmee kan Defensie invulling geven aan de grondwettelijk vastgelegde taken: beschermen wat ons dierbaar is. Een essentieel en voor politici toch lastig thema in de *Defensievisie* is het toegenomen belang van informatie en informatiegestuurd optreden.

Lastig? Nou ja, het *belang* op zich niet. Dat informatie een steeds belangrijkere rol speelt, ook bij Defensie, is duidelijk. Zeker gecombineerd met het huidige dreigingsbeeld. Het hebben van een eigen adequate informatiepositie is cruciaal, wat bijvoorbeeld bij acties in Hawija (2015) een rol speelt. Ook het eind maart gestarte juridische proces rond de slag om Chora (2007) draait deels om (on)beschikbaarheid van informatie om over te mogen gaan tot wapeninzet. Zoals vaak in het leven blijkt achteraf dat er meer informatie beschikbaar was dan waar de besluitvormers op het *moment suprême* mee moesten werken.

En toch is het *invullen* van dat belang vrij ingewikkeld. Eind vorig jaar was dat zichtbaar bij de politieke en maatschappelijke ophef over het verzamelen van openbare informatie door een experimentele eenheid, het Land Information Manoeuvre Centre. Mag dat wel? Hoe zit het met de privacy en het toezicht? Vragen die, terecht of niet, leidden tot publicitaire ophef en Kamervragen zorgden ervoor dat de eenheid haar activiteiten stopzette.

Ook de aanloop naar en recente evaluatie van de nieuwe Wet op de Inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv 2017) leidt tot discussie. Hier lijken de meeste politici het belang wel te snappen, maar de angst dat er iets mis kan gaan overheerst en leidt tot verder uitbreiden van de beperkingen en het toezicht. Zo vraagt de evaluatie onder andere om nog meer waarborgen over gebruik van bulkdata en uitwisseling van gegevens met buitenlandse diensten.

Er bestaat een soort informatieparadox: een goede informatiepositie is noodzakelijk, maar met wat daarvoor nodig is kan de politiek moeilijk omgaan. In aanloop naar de Tweede Wereldoorlog kenden we de club van de 'gebroken geweertjes', pacifistisch en anti-militair: Nederland was militair niet voorbereid. Na de Koude Oorlog zagen we het innen van het vredesdividend en daarmee de afbraak van de krijgsmacht die heeft geleid tot de huidige staat, een soort 'gebroken geweertje 2.0'.¹

De *Defensievisie* erkent dat de informatiepositie cruciaal is voor het goed functioneren van de krijgsmacht. Daarvoor is behalve geld een werkbaar kader nodig voor het gebruik van informatie door de krijgsmacht, zowel voor als na inzet. Het nieuwe kabinet staat voor belangrijke keuzes over onderwerpen als zorg, onderwijs, economie, vergroening, herstel COVID, en veiligheid. Krijgt Defensie wat er nodig is om de *Defensievisie* in te vullen, of staan we aan de vooravond van het 'gebroken (informatie)geweertje 3.0'? ■

1 Zie onder andere Rob de Wijk, 'De tijd van het gebroken geweertje is terug', in: *Trouw*, 14 april 2011.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
facebook.com/KVBKsecretaris
twitter.com/kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol dr. A.J.H. Bouwmeester
prof. dr. A. ten Cate
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol ir. M.P. Groeneveld
kap (R) L.J. Leeuwenburg-de Jong MA
(e-outreach)
kol mr. drs. B.M.J. Pijpers
drs. E.N. van der Steenhoven
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar

BUREAUREDACTIE

M. Katsman MA
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 – 316 51 20
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 30,00
studenten € 22,50
buitenlandtoeslag € 5,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Veil Nebula (Sluiernevel),
gefotografeerd door de Hubble-telescoop

Foto: NASA

Foto inzet: MCD, Jan Dijkstra

Et inter astra vigent leges. Recht en militaire ruimte-operaties

M. Zwanenburg

Als Nederland de ruimte wil gebruiken als militair domein moet het nauw betrokken zijn bij discussies over het recht dat de marges van de ambities mede bepaalt.

‘De samenleving moet zien dat militairen voor hen aan het werk zijn’

A. Bijleveld-Schouten

Minister Ank Bijleveld-Schouten maakte tijdens een recent gastcollege de balans op van de afgelopen kabinetsperiode en de stand van Defensie.

222

FOTO MCD, JOYCE RUTJES

FOTO JACQUES VARET, MATS GRIMSETH

Kritisch denken over moderne oorlogvoering

T. Goudriaan e.a.

Het Understand & Influence-concept van de Nederlandse special forces voor het human domain illustreert het belang van kritisch denken over moderne oorlogvoering.

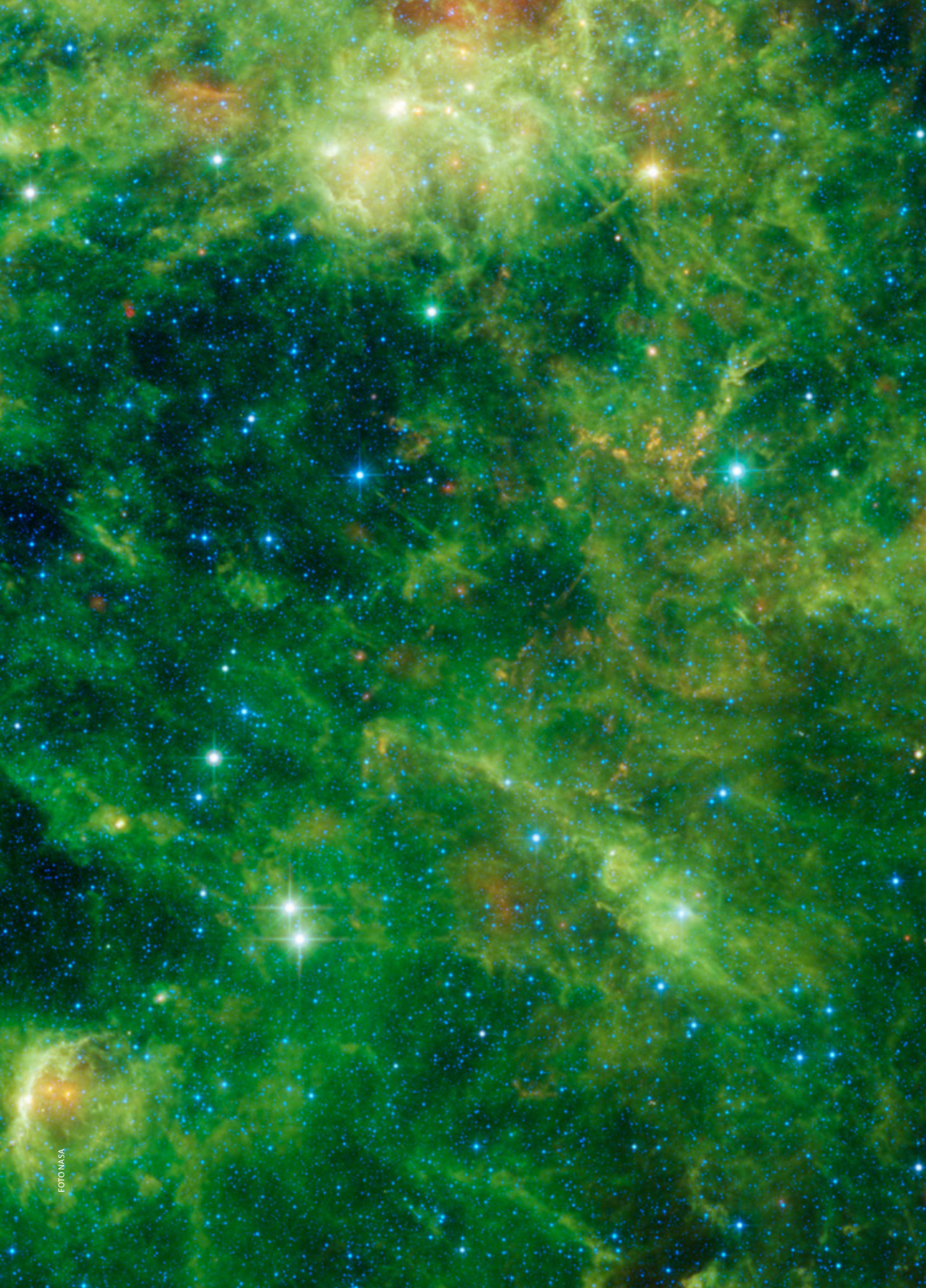
De verdediging van Noord-Noorwegen

S. Diesen

De verdediging van Noord-Noorwegen vereist een alternatief operatieconcept, gebaseerd op land denial met gecoördineerde joint fires van kleine eenheden.

EN
VERDER

EDITORIAAL	Gebroken (informatie)geweertje 3.0?	177
TEGENWICHT	Klaproos of anjer?	228
BOEKINTERVIEW	Mirjam Grandia	230
RETROSPECTATOR	'Vreedzame doelen in de verovering van de ruimte'	235
BOEKEN	China as a Twenty First Century Naval Power en The Taliban at War	236
ANDERE OGEN	'The mostest'	240

Het toenemende belang van de ruimte voor militair gebruik wordt erkend, maar er is vooralsnog te weinig aandacht voor het juridisch kader dat geldt voor militair gebruik van de ruimte door de Nederlandse krijgsmacht

Et inter astra vigent leges¹

Het juridisch kader voor militaire operaties in de ruimte

Marten Zwanenburg*

Dit artikel beoogt een overzicht op hoofdlijnen te bieden van het juridisch kader dat geldt voor militair gebruik van de ruimte door de Nederlandse krijgsmacht. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de rechtsgrond voor militair optreden (*ius ad bellum* – recht tot oorlog) enerzijds en de rechtsregimes die dat optreden reguleren anderzijds. De meest relevante rechtsregimes zijn het ruimterecht en het humanitair oorlogsrecht. Het artikel pleit ervoor dat wanneer de Nederlandse krijgsmacht zich de komende jaren steeds meer zal gaan richten op de ruimte als domein van militaire operaties, daarbij ook rekening wordt gehouden met het juridisch kader voor zulke operaties. Het gaat dan niet alleen om het identificeren van de toepasselijke regels, maar ook om de ontwikkeling van het recht, of de ontwikkeling van de interpretatie van het recht.

De afgelopen jaren besteedde dit tijdschrift meerdere keren aandacht aan het militair gebruik van de ruimte. Hans Klinkenberg beschreef de mogelijkheden voor militair gebruik van de ruimte en kansen voor Defensie om zich beter te positioneren in het gebruik van de ruimte.² Romek Vinke riep op tot meer en betere samenwerking tussen Nederland en de Verenigde Staten, om maximaal te profiteren van de militaire voordelen die het ruimtedomein te bieden heeft.³ Dat er wordt gepubliceerd over militair gebruik van de ruimte is geen toeval. Hoewel de ruimte al decennia wordt gebruikt door krijgsmachten, is er de laatste jaren toenemende erkenning van het belang daarvan. Volgens Klinkenberg is een militaire operatie zonder gebruik van de ruimte tegenwoordig ondenkbaar.

Waar tot nu toe minder aandacht voor lijkt te bestaan binnen Defensie, is het juridisch kader dat van toepassing is op militair gebruik van de ruimte.⁴ Dit kader is medebepalend voor de mogelijkheden die de Nederlandse krijgsmacht heeft in de ruimte. Immers, als orgaan van de

staat zal de krijgsmacht zich moeten houden aan de internationale verplichtingen die Nederland op zich heeft genomen. Dat geldt voor activiteiten van de krijgsmacht in alle domeinen, dus ook in de ruimte.

Dit artikel beoogt een overzicht te bieden van het juridisch kader dat geldt voor militair gebruik van de ruimte door de Nederlandse krijgsmacht. Dat overzicht is gezien de beschikbare ruimte op hoofdlijnen. Daarbij wordt gefocust op internationaal recht. Zoals zal blijken zijn binnen het internationaal recht vooral de sub-gebieden ruimterecht, het recht betreffende geweldgebruik (*ius ad bellum*) en het humanitair oorlogsrecht (HOR, ook wel *ius in bello* – recht tijdens oorlog – genoemd) van belang.

Dit artikel is als volgt ingedeeld: allereerst wordt kort stilgestaan bij militair gebruik van de ruimte in het algemeen, en (plannen voor) zulk gebruik door de Nederlandse krijgsmacht in het bijzonder. Daarna komt het juridisch kader voor het militair gebruik van de ruimte aan de orde. Het artikel sluit af met enkele conclusies.

Militair gebruik van de ruimte

Het doel van deze paragraaf is niet om een volledig overzicht te geven van militaire activiteiten in de ruimte. Voor een dergelijk overzicht wordt verwezen naar onder meer de artikelen van Klinkenberg en Vinke, en de relevante militaire doctrine.⁵ In plaats daarvan zullen enkele voorbeelden worden gegeven van militair gebruik van de ruimte om het belang van zulk gebruik te verduidelijken.

Zoals gezegd gebruiken krijgsmachten de ruimte al decennialang. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het Global Positioning System (GPS) en soortgelijke systemen (zoals het Russische Glonass, het Chinese Beidou, het Japanse QZSS en het Europese Galileo),⁶ die afhankelijk zijn van in de ruimte geplaatste satellieten. GPS wordt op verschillende manieren ingezet in militaire operaties, waaronder voor het navigeren, maar bijvoorbeeld ook bij de geleiding van wapens naar hun doelwit. Ook

* De auteur is hoogleraar militair recht aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie en senior jurist bij de afdeling internationaal recht van de Directie Juridische Zaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Deze bijdrage is op persoonlijke titel geschreven en vertegenwoordigt niet noodzakelijkerwijze de opvattingen van het ministerie van Buitenlandse Zaken of Defensie. Dit artikel put uit een uitgebreider artikel dat de auteur samen schreef met dr. Jeroen van den Boogaard, zie M. Zwanenburg en J.C. van den Boogaard, 'Militair gebruik van de ruimte: nieuw momentum voor het ruimterecht?', in: *Militair Rechtelijk Tijdschrift* 113 (2020) (3). De auteur is kapitein mr. A. Siemensma en lt-kol ir. J.B. Buijs dankbaar voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1 Vrij naar het devies van de Militair Juridische Dienst Krijgsmacht ('Et inter arma vigent leges'), dat weer is geïnspireerd door een citaat van Cicero ('Silent enim leges inter arma'). Cicero, Pro T. Annio Milone Oratio, in Pro Milone – In Pisonem – Pro Scauro – pro Fonteio – Pro Rabirio Postumo – Pro Marcello – Pro Ligario – Pro rege Deiotario (vertaling N.H. Watts, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1979) 16-17.

2 J.C. Klinkenberg, 'Space: de logische stap naar het ruimtedomein', in: *Militaire Spectator* 184 (2015) (2) 83-93.

3 R. Vinke, 'Het Intensiveren van Nederlands-Amerikaanse militaire samenwerking in het ruimtedomein', in: *Militaire Spectator* 189 (2020) (5) 248.

4 Een uitzondering hierop is het artikel van S. van der Vlist-Kluin, 'Ruimterecht: het logische vervolg van luchtrecht', in: *Militair Rechtelijk Tijdschrift* (2014) (3) 103-113.

5 Klinkenberg, 'Space: de logische stap'; Vinke, 'Het intensiveren van Nederlandse-Amerikaanse samenwerking'. Voor doctrine zie met name Ministerie van Defensie, 'Doctrinepublicatie 3.3: Nederlandse Doctrine voor Air & Space Operations (Den Haag, Ministerie van Defensie, 2014).

6 Zie voor een overzicht: Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS), 2019, UN Doc A/74/20, 27.

voor communicatie zijn satellieten van groot belang.

Gezien het belang van satellieten voor militaire operaties is het niet verrassend dat staten ook capaciteiten opbouwen op het gebied van het bestrijden van satellieten. Een aantal staten heeft in het verleden anti-satellietcapaciteiten getest. Een recent voorbeeld hiervan is India, dat in 2019 met een raket een eigen satelliet vernietigde.⁷ In juli 2020 beschuldigden de Verenigde Staten Rusland ervan dat het een gewapende satelliet in een baan om de aarde had gebracht met een andere satelliet. De gewapende satelliet zou een object hebben gelanceerd, volgens de VS om een aanval op een andere satelliet te testen.⁸ Tot nu toe hebben alleen de VS, Rusland, China en nu dus ook India laten zien een satelliet te kunnen neerhalen. Het is echter te verwachten dat ook andere landen deze capaciteit ontwikkelen, gezien de voordelen die daarmee kunnen worden behaald.⁹

Deze voorbeelden onderstrepen het toenemende belang van de ruimte voor militaire operaties. Ook Nederland onderschrijft dit belang. In

antwoord op Kamervragen schreef de minister van Defensie in 2019 dat er brede overeenstemming bestaat over het toegenomen belang van het ruimedomein, en dat Defensie het militair belang van de ruimte en ruimtecapaciteiten onderkent.¹⁰ De Nederlandse Defensie Doctrine 2019 omschrijft de ruimte als operationeel domein. Gesteld wordt dat het gebruik van in de ruimte geplaatste middelen niet meer weg te denken is uit de hedendaagse samenleving, en dat het beschermen van de eigen vrije toegang tot het gebruik van de ruimte dan ook van strategisch belang is.¹¹ Dit sluit aan bij het besluit van de leiders van de

- 7 'India schiet voor het eerst satelliet uit de ruimte met raket', in: NRC Handelsblad, 27 maart 2019, 2.
- 8 M.R. Gordon, 'Russia tests an anti-satellite weapon, U.S. officials say', in: Wall Street Journal, 23 juli 2020.
- 9 Zie onder andere T.M. Blatt, 'Anti-satellite weapons and the emerging space arms race', in: Harvard International Review (2020), 26 mei 2020. Zie: <https://hir.harvard.edu/anti-satellite-weapons-and-the-emerging-space-arms-race/>.
- 10 'Antwoord op Kamervragen van het lid Bosman over de inzet van Defensie in het ruimtevaartdomein', Kamervragen (Aanhangsel) 2018-2019, nr. 3784.
- 11 Ministerie van Defensie, Nederlandse Defensie Doctrine (Den Haag, Ministerie van Defensie, 2019) 79-80.

Een GPS III-raket wordt gelanceerd vanuit Florida. Het Global Positioning System (GPS) wordt op verschillende manieren ingezet in militaire operaties, bijvoorbeeld voor navigatie en vuurgeleiding

Net als militaire operaties in andere domeinen moeten militaire operaties in de ruimte in overeenstemming zijn met het toepasselijke internationaal recht

NAVO-landen, die tijdens de NAVO-top van 4 december 2019 de ruimte tot operationeel domein van de Alliantie verklaarden.¹² Eerder dat jaar nam de NAVO een eigen ruimtebeleid aan. Nederland heeft nog geen eigen militaire ruimtestrategie, maar deze is wel in de maak.¹³ Wel heeft Defensie een eigen doctrine voor Air & Space Operations.¹⁴ Dit document bevat een uitgebreide beschrijving van de karakteristieken van het ruimtedomein, en een onderverdeling van missiegebieden in de ruimte. De doctrine onderstreept dat de Nederlandse krijgsmacht slechts beperkte eigen ruimtemiddelen heeft. De Nederlandse krijgsmacht heeft capaciteiten op de gebieden van SIGINT (satellietgrondstation in Burum), Space Situation Awareness (Smart-L EWC radar) en SATCOM (inkopen van bandbreedte van Amerikaanse programma's). Daarnaast wordt binnen afzienbare termijn de eerste Nederlandse defensiesatelliet gelanceerd, de BRIK-II.¹⁵ Nederland heeft in ieder geval gegarandeerde capaciteit via samenwerkingsverbanden met bondgenoten.

Het juridisch kader

Net als militaire operaties in andere domeinen moeten militaire operaties in de ruimte in overeenstemming zijn met het toepasselijke internationale recht, oftewel het juridisch kader voor die operaties. Dat kader kan worden onderverdeeld in enerzijds de rechtsgrondslag voor de operatie, en anderzijds het toepasselijke rechtsregime of de toepasselijke rechtsregimes op die operatie.

Rechtsgrondslagen

Dat deel van het internationaal recht dat ziet op de rechtsgrondslag voor militair optreden, in het bijzonder geweldgebruik onder staten, wordt ook wel aangeduid als het *ius ad bellum*. Naar dit stelsel van regels wordt verwezen wanneer de Nederlandse Defensie Doctrine stelt dat de inzet van het militaire machtsmiddel buiten de eigen landgrenzen een rechtsgrondslag moet hebben in het internationaal recht.¹⁶ Uitgangspunt van het *ius ad bellum* is het verbod op het gebruik van, of dreigen met, geweld door de ene staat tegen een andere staat. Dit verbod is neergelegd in artikel 2, vierde lid, van het Handvest van de Verenigde Naties. Algemeen wordt aangenomen dat dit verbod ook in de ruimte geldt.

Op het geweldverbod bestaan drie algemeen aanvaarde uitzonderingen. De eerste is het gebruik van geweld dat is geautoriseerd door de VN-Veiligheidsraad op basis van hoofdstuk VII van het VN-Handvest. De tweede uitzondering is gebruik van geweld in de uitoefening van het recht op nationale zelfverdediging. Dit recht, dat is erkend in artikel 51 van het VN-Handvest, omvat zowel individuele als collectieve zelfverdediging. Op het recht van zelfverdediging kan een beroep worden gedaan in geval van een (onmiddellijk dreigende) gewapende aanval door een andere staat of een georganiseerde gewapende groep. De derde uitzondering is gebruik van geweld met instemming van het land waar dat geweld plaatsvindt.

Het is algemeen aanvaard dat het *ius ad bellum* ook van toepassing is in de ruimte.¹⁷ Bij de toepassing daarvan moet wel rekening worden gehouden met enkele karakteristieken van de

12 NAVO, 'Verklaring van de Staats- en Regeringsleiders van de NAVO-landen', (Londen, NAVO, 2019). Zie: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm?selectedLocale=en.

13 'Antwoord op Kamervragen van het lid Bosman over de inzet van Defensie in het ruimtevaartdomein', Kamervragen (Aanhangsel) 2018-2019, nr. 3784.

14 Ministerie van Defensie, 'Doctrinepublicatie 3.3: Nederlandse Doctrine voor Air & Space Operations (Den Haag, Ministerie van Defensie, 2014).

15 Vinke, 'Het intensiveren van Nederlandse-Amerikaanse samenwerking', 258.

16 Ministerie van Defensie, 'Nederlandse Defensie Doctrine, 48.

17 Zie onder andere S. Freeland, 'The law of war in outer space', in K.-U. Schrogl, P. Hays, J. Robinson, D. Moura en C. Giannopapa (red.), *Handbook of space security* (New York, Springer, 2015) 81, 94-95.

ruimte, die hieronder worden besproken. Een hiervan is het uitgangspunt dat de ruimte, met inbegrip van de maan en andere hemellichamen, niet vatbaar is voor toe-eigening door staten. Een gevolg hiervan is bijvoorbeeld dat een staat een andere staat geen toestemming kan geven voor geweldgebruik op grondgebied in de ruimte. Een staat kan wel instemmen met geweldgebruik tegen een voorwerp in de ruimte waarover hij rechtsmacht uitoefent, zoals een satelliet.

Rechtsregimes

Rechtsregimes zijn die stelsels van regels die de uitvoering van militaire operaties beheersen. Dit moet worden onderscheiden van het hierboven beschreven *ius ad bellum*, dat regelt of een staat geweld mag gebruiken.¹⁸ De van toepassing zijnde rechtsregimes kunnen per operatie en het domein waarin deze worden uitgevoerd verschillen. In het geval van militaire operaties in de ruimte zijn in de eerste plaats het ruimterecht en het HOR relevant.

Ruimterecht

Het ruimterecht is, om begrijpelijke redenen, van relatief recente datum.

De kern van het ruimterecht wordt gevormd door vijf verdragen. Dit zijn de volgende:

- het Verdrag inzake de beginselen waaraan de activiteiten van staten zijn onderworpen bij het onderzoek en gebruik van de kosmische ruimte, met inbegrip van de maan en andere hemellichamen (het Ruimteverdrag, 1967);
- de Overeenkomst inzake de redding van ruimtevaarders, de terugkeer van ruimtevaarders en de teruggave van in de kosmische ruimte gebrachte voorwerpen (het Astronautenverdrag, 1968);
- de Overeenkomst inzake de internationale aansprakelijkheid voor schade veroorzaakt door ruimtevoorwerpen (het aansprakelijkheidsverdrag, 1972);
- de Overeenkomst inzake de registratie van in de kosmische ruimte gebrachte voorwerpen (het Registratieverdrag, 1975);
- de Overeenkomst ter regeling van de activiteiten van staten op de maan en andere hemellichamen (het Maanverdrag, 1979).

Nederland is partij bij al deze verdragen.

Het Ruimteverdrag wordt getekend (1967). Dit verdrag vormt de hoeksteen van het ruimterecht

Het Ruimteverdrag vormt de hoeksteen van het ruimterecht. Het bevat een aantal belangrijke basisbeginselen. Een daarvan werd al genoemd, namelijk het uitgangspunt dat staten zich geen delen van de ruimte kunnen toe-eigenen.

Het complement van deze regel is de bepaling in artikel I van het Ruimteverdrag dat de ruimte, met inbegrip van de maan en andere hemellichamen, vrijelijk mag worden onderzocht en gebruikt. Staten en hun krijgsmachten mogen gebruik maken van de ruimte. Wel zijn er een aantal beperkingen aan dat gebruik. Zo bepaalt artikel IV van het Ruimteverdrag dat de maan en andere hemellichamen uitsluitend voor vreedzame doeleinden mogen worden gebruikt. Volgens hetzelfde artikel is de vestiging van militaire bases, installaties en versterkingen, het beproeven van wapens van welke aard dan ook, en het houden van militaire manoeuvres op hemellichamen verboden.

‘Vreedzame doeleinden’ is een uitdrukking die niet alleen in artikel IV wordt gebruikt (en die in dat geval alleen ziet op de maan en andere hemellichamen), maar ook in de preambule van het Ruimteverdrag. In die preambule staat dat de partijen bij het verdrag zich bewust zijn van

18 Ministerie van Defensie, Nederlandse Defensie Doctrine (Ministerie van Defensie, Den Haag, 2019) 49.

het gemeenschappelijk belang voor de gehele mensheid van de vorderingen op het gebied van het onderzoek en gebruik van de kosmische ruimte 'voor vreedzame doeleinden'. Er bestaat internationaal geen overeenstemming over wat moet worden verstaan onder 'vreedzame doeleinden'. Er zijn twee interpretaties.¹⁹ Volgens de ene interpretatie moet 'vreedzame doeleinden' worden gelezen als 'niet-militaire doeleinden'. Volgens de andere interpretatie betekent 'vreedzame doeleinden' 'niet-agressieve doeleinden'. Op basis van deze interpretatie is militair gebruik toegestaan, mits dit gebeurt op een manier die in overeenstemming is met het *ius ad bellum*. Deze laatste interpretatie wordt gehanteerd door onder andere de Verenigde Staten.

Artikel IV van het Ruimteverdrag bevat nog een andere beperking, namelijk het verbod om voorwerpen in een baan om de aarde te brengen die kernwapens of andere wapens van massavernietiging vervoeren. Ook mogen zulke wapens niet op hemellichamen worden geïnstalleerd of elders in de ruimte worden gestationeerd. Het verdrag definieert de uitdrukking 'wapens van massavernietiging' niet. Volgens de Nederlandse regering gaat het daarbij in ieder geval om biologische en chemische wapens.²⁰

Het Ruimteverdrag noch andere verdragen bevat een verbod op het plaatsen van conventionele wapens, en zulke plaatsing is dan ook toegestaan. Rusland en China hebben in 2008 een voorstel gedaan voor een verdrag dat een algemeen verbod zou inhouden op het plaatsen van wapens in de ruimte. Dat voorstel heeft echter beperkt steun gekregen van andere staten. Hetzelfde geldt voor een herzien voorstel dat Rusland en China in 2014 presenteerden.

Staten en hun krijgsmachten mogen gebruik maken van de ruimte

Ook van belang voor militaire operaties in de ruimte is artikel IX van het Ruimteverdrag. Dat bepaalt dat wanneer een staat reden heeft om aan te nemen dat een door hem of zijn onderdanen voorgenomen activiteit of proefneming in de kosmische ruimte schadelijke gevolgen zou kunnen hebben voor activiteiten van andere staten die deelnemen aan het vreedzame onderzoek en gebruik van de kosmische ruimte, die staat op passende wijze internationaal overleg moet plegen alvorens tot een zodanige activiteit of proefneming over te gaan. Het verdrag bevat geen definitie van 'schadelijke gevolgen'. Hierdoor hebben staten een zekere discretionaire bevoegdheid om hier invulling aan te geven.²¹ Ook de woorden 'op passende wijze' bieden staten enige speelruimte. Zo zal hier bij geheime militaire operaties anders mee worden omgegaan dan in geval van puur commerciële activiteiten.²²

Het Astronautenverdrag bevat een aantal verplichtingen betreffende astronauten en uit de ruimte meegebrachte voorwerpen, waarop hier niet verder wordt ingegaan. Het is mogelijk dat bij de lancering of juist bij terugkomst naar de aarde schade ontstaat door een ruimteschip of een ander ruimtevoorwerp. Het Aansprakelijkheidsverdrag regelt dan de aansprakelijkheid voor schade die door een ruimtevoorwerp is toegebracht op het aard-

19 Zie voor een uitgebreidere uitleg onder andere A. Vermeer, 'A legal exploration of force application in outer space', in: *Military Law and the Law of War Review* 46 (2007) (2) 299, 310 – 313.

20 Kamerstukken II 1967/68, 9464, nr. 7, p. 7 (MvA II).

21 Zie meer uitgebreid S. Mountin, 'The Legality and Implications of Intentional Interference with Commercial Communication Satellite Signals', in: *International Law Studies* 90 (2014) 101, 147-150.

22 M. Schmitt, 'International Law and Military Operations in Space', in: *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 10 (2006) 89, 105.

*Impressie van NASA-apparatuur op Mars.
Volgens het Maanverdrag mogen de maan
en andere hemellichamen alleen worden
gebruikt voor vreedzame doeleinden*

De toepassing van het HOR in de ruimte roept een aantal vragen op

oppervlak of aan luchtvaartuigen tijdens de vlucht. Deze aansprakelijkheid ligt exclusief bij de lanceerstaat, dat is de staat die het ruimtevoorwerp heeft gelanceerd of doen lanceren, dan wel de staat waarvan het grondgebied of de installatie gebruikt is om het ruimtevoorwerp te lanceren. Een andere regel geldt voor schade elders dan op het aardoppervlak aan een ruimtevoorwerp van een lancerende staat of aan personen of zaken aan boord van een zodanig ruimtevoorwerp toegebracht door een ruimtevoorwerp van een andere lancerende staat. In dat geval is die laatste alleen aansprakelijk wanneer de schade het gevolg is van zijn schuld of aan de schuld van personen voor wie hij aansprakelijk is.

Een interessante vraag is hoe het zit met aansprakelijkheid wanneer er meerdere staten zijn betrokken bij een lancering. Die situatie doet zich steeds vaker voor. Denk bijvoorbeeld aan de Nederlandse satelliet BRIK II, de eerste militaire Nederlandse satelliet. Deze wordt in de

ruimte gebracht door het bedrijf Virgin Orbit.²³ De lancering geschiedt vanaf een vliegtuig, dat opstijgt vanaf Amerikaans grondgebied. Daarmee is de VS lancerende staat. Geopperd wordt dat de staat die een bepaalde *payload* aan boord van de raket heeft daarmee ook lanceerstaat wordt (van die *payload*).²⁴ In dat geval zou Nederland ook lanceerstaat zijn. Wanneer er meerdere lanceerstaten zijn kan de staat die schade heeft geleden in beginsel de gehele schade verhalen op elk van de lancerende staten.²⁵ De lancerende staten kunnen met elkaar afspraken maken over hoe zij de schadevergoeding onderling verdelen. De staat die schadevergoeding claimt hoeft zich daar echter niets van aan te trekken.²⁶ Het Aansprakelijkheidsverdrag bevat een apart regime voor schade die elders dan op het aardoppervlak aan een ruimtevoorwerp van een lancerende staat of aan personen of zaken aan boord van een zodanig ruimtevoorwerp is toegebracht door een ruimtevoorwerp van een andere lancerende staat. Voor dergelijke schade is de lancerende staat alleen aansprakelijk in geval de schade het gevolg is van zijn schuld of de schuld van personen voor wie hij aansprakelijk is. Het verdrag definieert echter niet wat onder schuld ('*fault*') moet worden verstaan, wat tot onduidelijkheid kan leiden en wel wordt gezien als een tekortkoming van het verdrag.²⁷ Het Registratieverdrag vereist dat wanneer een ruimtevoorwerp in een baan om de aarde of daarbuiten wordt gebracht, de lancerende staat dat voorwerp registreert door middel van een inschrijving in een daartoe bestemd register dat door hem wordt bijgehouden. De lancerende staat moet daarnaast bepaalde informatie aan de secretaris-generaal van de Verenigde Naties sturen die ook een register bijhoudt. Artikel IV bevat een lijst met gegevens die de staat van registratie zo spoedig mogelijk aan de SGVN moet verstrekken over ieder ruimtevoorwerp dat in zijn register is ingeschreven. Datzelfde artikel bepaalt dat de staat van registratie de SGVN voor zover mogelijk en zo spoedig mogelijk in kennis stelt van de ruimtevoorwerpen waarover hij eerder inlichtingen heeft verstrekt en die zich niet meer in een baan om de aarde bevinden. Nederland heeft deze verplichting geïmplementeerd door middel van de Wet Ruimte-

23 Ministerie van Defensie, 'Nederland Lanceert 1e Militaire Nanosatelliet', 25 januari 2021.

24 Zie bijvoorbeeld F. von der Dunk, 'Liability for Damage Caused by Small Satellites – A Non-Issue?', in: Space, Cyber and Telecommunications Law Program Faculty Publications 99 (2016), 3; ESA, 'What is a "launching state"'. Zie: <http://blogs.esa.int/cleanspace/2017/06/13/what-is-a-launching-state/>.

25 Artikel V Aansprakelijkheidsverdrag. Zie verder M. Pedrazzi, 'Outer Space, Liability for Damage', in: online Max Planck Encyclopedia of International Law.

26 Zie L. Smith en A. Kerrest, 'Article V (Joint launch/joint and several liability)', in S. Hobe, B. Schmidt-Tedd en K.-U. Schrogl (red.), *Cologne Commentary on Space Law*, Vol. II (Keulen, Carl Heymans Verlag, 2013) 141, 145.

27 Zie onder andere J. Dennerley, 'State Liability for Space Object Collisions: the Proper Interpretation of "Fault" for the Purposes of International Space Law', in: *European Journal of International Law* 29 (2018) (1) 281.

vaartactiviteiten.²⁸ Deze wet bepaalt dat de minister van Economische Zaken en Klimaat een register van ruimtevaartactiviteiten bijhoudt. Onder de wet zijn ruimtevaartactiviteiten zonder vergunning verboden. Militaire ruimtevaartactiviteiten zijn van die vergunningplicht uitgezonderd. Dit is een gevolg van het feit dat alle ruimtevaartactiviteiten van andere ministeries zijn uitgezonderd.

Het Maanverdrag bevat bepalingen over de maan en andere hemellichamen. Artikel III is het meest direct van belang voor de krijgsmacht. Het bepaalt onder meer dat de maan en andere hemellichamen alleen mogen worden gebruikt voor vreedzame doeleinden. Ook is elke dreiging met of gebruik van geweld of enige andere vijandige daad of dreiging daarmee op de maan verboden. Net als het gebruiken van de maan om een zodanige vijandige daad te begaan of met een zodanige vijandige daad te dreigen gericht tegen de aarde, de maan, ruimtevaartuigen, hun bemanning of door mensen vervaardigde ruimtevoorwerpen. Een andere belangrijke bepaling is dat de vestiging van militaire bases, installaties en versterkingen, het beproeven van wapens van welke aard dan ook, en het houden van militaire manoeuvres op de maan zijn verboden.

Humanitair oorlogsrecht

Het HOR is van toepassing tijdens gewapende conflicten. Er bestaat internationaal brede overeenstemming dat dit ook het geval is wanneer een gewapend conflict, of een deel

daarvan, zich afspeelt in de ruimte. Een vraag is wel hoe dit rechtsregime zich verhoudt tot het ruimterecht, dat zoals hierboven bleek ook bepalingen bevat over militaire operaties. Uitgangspunt daarbij is artikel III van het Ruimteverdrag, dat bepaalt dat de staten die partij zijn bij het verdrag hun activiteiten bij het onderzoek en gebruik van de kosmische ruimte, met inbegrip van de maan en de andere hemellichamen, verrichten in overeenstemming met het volkenrecht. Dit betekent dat beide rechtsregimes in beginsel naast elkaar van toepassing kunnen zijn op ruimteactiviteiten tijdens een gewapend conflict. Wanneer er sprake is van een conflict tussen een regel van het ruimterecht versus het HOR, zal moeten worden gekeken naar de algemene regels van het internationaal recht over de samenloop tussen regels van internationaal recht. Daarbij kan onder andere het zogenaamde *lex specialis*-beginsel een rol spelen. Dit beginsel houdt in dat speciale regels voorgaan op algemene regels. Met andere woorden: een bepaling die meer specifiek is toegesneden op een situatie gaat voor op een bepaling die dat minder is.

28 Voor een analyse van de wet zie F. von der Dunk, 'Regulation of Space Activities in The Netherlands: From Hugo Grotius to the High Ground of Outer Space', in: R. Jakhu (red.), *National Regulation of Space Activities* (Dordrecht, Springer, 2010) 225-245.

Een Amerikaanse astronaut en twee Russische kosmonauten. De toepassing van het HOR in de ruimte roept een aantal vragen op, bijvoorbeeld over de status van militaire astronauten wanneer hun staat betrokken raakt bij een gewapend conflict

Het HOR bevat vrijwel geen regels die zich specifiek richten op het ruimedomein.²⁹ De enige uitzondering is de verwijzing naar de ruimte in het Verdrag inzake het verbod van militair of enig ander vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken. Artikel II van dat verdrag definieert de term 'milieuveranderingstechnieken' als 'enigerlei techniek voor het veranderen – door middel van opzettelijke manipulatie van natuurlijke processen – van de dynamica, de samenstelling of de structuur van de aarde, waaronder begrepen de flora en fauna, de lithosfeer, de hydrosfeer en de atmosfeer, dan wel van de kosmische ruimte.'³⁰

In geval van een gewapend conflict dat zich (deels) afspeelt in de ruimte lijken met name de HOR-regels over doelbestrijding van belang te zijn.³¹ Hierbij gaat het in het bijzonder om de beginselen van onderscheid, proportionaliteit en voorzorgsmaatregelen.

De toepassing van het HOR in de ruimte roept een aantal vragen op, die niet allemaal een duidelijk antwoord hebben.³² Een voorbeeld is de status van militaire astronauten wanneer hun staat betrokken raakt bij een gewapend conflict. Volgens het Astronautenverdrag moeten zij, wanneer ze ten gevolge van een ongeval, moeilijkheden, een noodlanding of gedwongen landing in een andere staat neerkomen, direct

worden overgedragen aan vertegenwoordigers van de staat die voor hun lancering verantwoordelijk is. Onder het HOR zouden ze echter, wanneer ze in een vijandelijke staat terecht komen, krijgsgevangen mogen worden gemaakt. Een ander voorbeeld is de toepassing van het beginsel van onderscheid op satellieten. Dat beginsel bepaalt dat burgerobjecten niet mogen worden aangevallen. Burgerobjecten kunnen echter een legitiem militair doel worden, onder andere wanneer zij als doel hebben om (in de toekomst) door de krijgsmacht te worden gebruikt. Is het bestaan van een contract tussen een krijgsmacht en de eigenaar van een civiele satelliet voldoende om aan dat vereiste te voldoen?

Het belang van (duidelijkheid over) het juridisch kader

Krijgsmachten zullen zich de komende jaren steeds meer gaan richten op de ruimte als domein van militaire operaties. Dat geldt ook voor de Nederlandse krijgsmacht. Dit artikel pleit ervoor om daarbij ook rekening te houden met het juridisch kader voor zulke operaties. Daarbij gaat het in de eerste plaats om het identificeren van de toepasselijke regels. Kennis daarover is aanwezig binnen Defensie zowel als daarbuiten.³³ Het gaat echter ook om de ontwikkeling van het recht, of de ontwikkeling van de interpretatie van het recht. Dit artikel noemde enkele bepalingen in het ruimterecht waarvan de interpretatie op internationaal vlak nog niet is uitgekristalliseerd. Ook de toepassing van een aantal regels van het HOR in de ruimte roept vragen op, waarop nog geen eenduidig antwoord is. De ontwikkeling van het recht vindt plaats door (vertegenwoordigers) van staten. Zo praat het ministerie van Buitenlandse Zaken mee over het door Rusland en China voorgestelde verdrag over vreedzaam gebruik van de ruimte. In de academische wereld zijn er enkele projecten die erop gericht zijn om bij te dragen aan een eenduidige interpretatie van toepasselijke regels. Het betreft in de eerste plaats het zogenaamde 'Milamos'-project.³⁴ Dit project is begonnen in 2016 en wordt geleid door experts van McGill University in Montreal.

29 Voor een meer uitgebreide bespreking van de toepassing van het HOR op militaire operaties in de ruimte zie onder andere Vermeer, 'A legal exploration', 322 – 331.

30 Artikel II van het Verdrag inzake het verbod van militair of enig ander vijandelijk gebruik van milieuveranderingstechnieken, Genève 10 december 1976, Trb. 1977, 141.

31 Zie verder onder andere J. Mawdsley, 'Applying core principles of international humanitarian law to military operations in space', in: *Journal of Conflict and Security Law* 25 (2020) 263.

32 Voor meer van dit soort vragen zie onder andere M. Schmitt en K. Tinkler, 'War in space: how international humanitarian law might apply', *Just Security* blog, 9 maart 2020. Zie: <https://www.justsecurity.org/68906/war-in-space-how-international-humanitarian-law-might-apply/>.

33 Hierbij kan worden gedacht aan de Directies Juridische Zaken van de ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken, de Stafgroep Juridische Zaken CLSK, de sectie militair recht van de Faculteit der Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie, naast universiteiten.

34 Zie 'Manual on International Law Applicable to Military Uses of Outer Space', <https://www.mcgill.ca/milamos/>.

Vlaggen van deelnemende landen aan een ruimte-expeditie, waaronder Nederland, wapperen naast een Sojoezraket. Als Nederland militaire ambities heeft in de ruimte, moet het ook betrokken zijn bij discussies over het recht dat uiteindelijk de marges van die ambities mede bepaalt

Een tweede project is het zogenaamde ‘Woomera’-project.³⁵ Dit project heeft als doel een handboek uit te brengen dat het internationaal recht dat van toepassing is op militaire operaties in de ruimte verduidelijkt. Het project wordt geleid door experts van de universiteiten van Adelaide, Nebraska, Exeter en New South Wales.³⁶ Nederland zet zich ervoor in om ook staten te betrekken bij laatstgenoemde project (het zogeheten ‘Soesterbergproces’).

Dat is van belang, omdat de ervaring leert dat de uitkomst van dergelijke processen uiteindelijk ook van invloed kan zijn op de ontwikkeling van (de interpretatie van) het recht. Als Nederland militaire ambities heeft in de ruimte, is het zaak dat het ook nauw betrokken is bij discussies over het recht dat uiteindelijk de marges van die ambities mede bepaalt. ■

35 Zie ‘The Woomera Manual’, <https://law.adelaide.edu.au/woomera/>.

36 Een medewerker van de sectie militair recht van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie is als expert betrokken bij het Woomera-project. Daarnaast is nog een Nederlandse expert in het ruimterecht bij het project betrokken, namelijk professor Frans von der Dunk van de Universiteit van Nebraska.

FOTO NASA, CARLA CIOFFI

Kritisch denken over moderne oorlogvoering

Het human domain en Understand & Influence als concept voor special forces

Tommie Goudriaan, Martijn Kitzen en kapitein Nicolaas*

Na bijna twintig jaar War on Terror en het uitvoeren van de tweede hoofdtaak zijn krijgsmachten zich aan het heroriënteren. Het omarmen van het traditionele interstatelijke conflict, de conceptuele comfort zone, ligt voor de hand. Maar het huidige en toekomstige dreigingsbeeld gaat eerder uit van een brede strategische competitie tussen staten en niet-statelijke actoren in het grijze gebied tussen oorlog en vrede. Het is zaak conflicten niet alleen vanuit een traditioneel-objectieve wijze te bezien en campagneplannen te formuleren volgens militaire wetmatigheden, maar ook vanuit een subjectieve benadering die uitgaat van het lokale perspectief en de bevolkingsgroepen waartussen wij optreden. Dit is niet altijd gemakkelijk te verenigen. Een gezamenlijke deler in alle conflicten is echter de invloed van en op mensen. Het Understand & Influence-concept van de Nederlandse special forces laat zien hoe dit human domain kan worden geoperationaliseerd en illustreert treffend het belang van kritisch denken over moderne oorlogvoering.

Moderne oorlogvoering ontwikkelt zich snel. Een recente studie laat zien dat we de komende tien jaar waarschijnlijk te maken krijgen met geopolitieke, militaire en technologische trends die hun weerga niet kennen.¹ De hernieuwde rivaliteit tussen grootmachten en de opkomst van sterke regionale spelers vereist dat we ons richten op een grootschalig conflict, al is het maar ter afschrikking. Tegelijkertijd moeten we ons ook richten op de bestrijding van gewelddadige niet-statelijke actoren die soms als *proxies* optreden van statelijke actoren. Daarnaast ervaren westerse landen steeds meer beperkingen doordat tegenstanders inspelen op maatschappelijke debatten en politieke gevoeligheden om zo de wil tot oorlogvoeren aan te tasten. Het is dan ook te verwachten dat dit soort *grey zone*-conflicten een grote rol speelt in de nabije toekomst.

Daarmee rijst de vraag: ‘hoe bereid je je hierop voor?’ Laten we, om teleurstelling te voorkomen, meteen duidelijk maken dat wij het antwoord op die vraag ook niet hebben. Wel willen wij in dit artikel schetsen hoe cadetten tijdens de militair-wetenschappelijke opleiding leren kritisch te denken over moderne oorlogvoering om zo een brug te slaan tussen academische kennis en de praktijk van militair optreden. Meer concreet gaat het om de toepassing van de notie dat het *human domain* in toekomstige conflicten een cruciale rol zal spelen en dat het daarom noodzakelijk is dit domein te begrijpen en – indien nodig – te kunnen beïnvloeden. In dit artikel vormt het concept Understand & Influence de casus waarin Nederlandse special forces succesvol opereren in het human domain.² De ontwikkeling van Understand & Influence is daarmee een voorbeeld hoe kritisch denken in de praktijk

bijdraagt aan het vermogen van de Nederlandse krijgsmacht zich voor te bereiden op de oorlog van de toekomst.

Dit artikel gaat eerst in op de wijze waarop een nieuwe generatie militair-wetenschappelijk opgeleide officieren het kritisch denkproces krijgt aangeleerd. Vervolgens illustreren we hoe via dit proces de gedachten over de rol van het human domain tot stand zijn gekomen. Daarna gaan we in op de casus waarbij we beschrijven hoe de Nederlandse special forces het human domain hebben geoperationaliseerd via de totstandkoming van het concept Understand & Influence. Tot slot reflecteren we in de conclusie niet alleen op het doorlopen denkproces, maar ook op het geanalyseerde concept en de rol die dit speelt bij het bouwen aan een toekomstbestendige krijgsmacht. Zo hopen we niet alleen bij te dragen aan de verdere verspreiding van kennis over het optreden in het human domain, maar ook te laten zien hoe jonge academisch opgeleide officieren bijdragen aan de verdere ontwikkeling van nieuwe concepten voor de militaire praktijk.

Conflicten moeten ook worden gezien vanuit een subjectieve benadering die uitgaat van het lokale perspectief en de bevolkingsgroepen waartussen Nederlandse militairen optreden

FOTO MCD, EVA KLUN

Leren kritisch denken

Op de Faculteit Militaire Wetenschappen (FMW) worden de cadetten en adelborsten grondig onderwezen in oorlogvoering. Het stimuleren en aanzetten tot kritisch denken is een essentieel onderdeel van de opleiding, zodat toekomstige officieren zich beter kunnen aanpassen aan de onzekere omgeving waarin zij gaan werken.³

* Tweede luitenant Tommie Goudriaan is in opleiding tot Officier der Infanterie; dr. Martijn Kitzen is universitair hoofddocent Militair-Operationele Wetenschappen aan de Faculteit Militaire Wetenschappen en kapitein Nicolaas is stafofficier bij het Nederlandse Special Operations Command. Dit artikel is gebaseerd op Goudriaans afstudeerscriptie *Building Bridges* (2020) voor de Bachelor Krijgswetenschappen en het denkproces dat daaraan ten grondslag heeft gelegen. De auteurs danken mr. drs. Christina van Kuijck en kolonel mr. drs. Peter Pijpers voor hun advies bij de totstandkoming van dit artikel.

- 1 Raphael S. Cohen, Nathan Chandler, Shira Efron e.a., *Peering into the Crystal Ball. Holistically Assessing the Future of Warfare* (Santa Monica, RAND, 2020). Zie ook Rob Johnson, Martijn Kitzen en Tim Sweijs (red.) *The Conduct of War in the 21st Century* (Abingdon, Routledge, 2021).
- 2 Tommie Goudriaan, *Building Bridges*, Eindschriftje Bachelor Krijgswetenschappen (NLDA, 2020).
- 3 Wim Klinkert, Myriame Bollen, Marenne Jansen e.a., *Educating Officers: The Thinking Soldier – The NLDA and the Bologna Declaration. Series: NL ARMS – Netherlands Annual Review of Military Studies*, 2019 (Den Haag, T.M.C. Asser Press, 2019) 356.

De cyclus militaire operaties vormt de ruggengraat van de studie en biedt inzicht in regulier en irregulier optreden, nationale operaties en stabilisatiemissies.⁴ Hierbij is tevens oog voor relevante aangrenzende vakgebieden zoals internationale betrekkingen, militaire geschiedenis en militair recht. Na vier jaar moeten de *thinking soldiers* daardoor effectief

kunnen handelen op basis van theoretische kennis, creativiteit en kritisch beoordelingsvermogen.⁵

Ook de Amerikaanse *military design*-specialist Ben Zweibelson geeft aan dat kritisch denkvermogen, zoals verwoord in het artikel *One piece at a time*, cruciaal is.⁶ Zweibelson stelt dat de oorlogen in Irak en Afghanistan geen onverdeeld succes zijn geweest. Dat is op zich niks bijzonders, maar de oorzaak hiervan zoekt hij niet alleen bij culturele en politieke factoren of individuele leiders, maar ook in de manier waarop militairen conflicten proberen te begrijpen. Sterker nog, volgens Zweibelson is het gebruik van diepgewortelde conceptuele modellen voor militaire planning de onderbelichte, daadwerkelijke oorzaak van het gebrek aan succes in Irak en Afghanistan.

Mogelijk is dit een te eenzijdig beeld met onvoldoende aandacht voor de politiek-strategische context, maar Zweibelson heeft wel degelijk een punt.⁷ Iedere professionele doel-

4 Dat gebeurt onder meer door tal van opdrachten, presentaties en discussies met docenten en experts vanuit de praktijk. Voor een compleet overzicht van het programma zie *Studiegids Bachelor Krijgswetenschappen* (NLDA, 2020), beschikbaar via <https://www.defensie.nl/downloads/brochures/2020/02/04/studiegids-bachelor-krijgswetenschappen>.

5 *Studiegids Bachelor Krijgswetenschappen*, 10-11.

6 Ben Zweibelson, 'One piece at a time: why linear planning and institutionalisms promote military campaign failures', in: *Defence Studies* Vol. 15, No. 4 (2015) 360-374. *One Piece at a Time*, naar het gelijknamige lied van Johnny Cash, is een metafoor die symbool staat voor de manier waarop militairen een langdurige operatie plannen, namelijk als een onsamenhangende lappendeken van onderdelen die gedurende de jaren zijn verzameld. Aspirant-officieren geven vaak aan dat ze dit artikel bijzonder nuttig vinden.

7 Zie ook: Martijn Kitzen en Floor Thönissen, 'Strategische vaagheid. Hoe het gebrek aan strategische visie het lerend vermogen van de Koninklijke Landmacht beperkt', in: *Militaire Spectator* 187 (2018) (4) 206-223; Frans Osinga, *Oorlog en het schild van Athena. De waarde van krijgswetenschappen* (Oratie Universiteit Leiden, 2019) 19-23.

groep dient kritisch te reflecteren op de eigen aanpak, om deze daar waar nodig bij te sturen.⁸ De vraag is of de manier van denken die ten grondslag ligt aan militaire planning hier ruimte voor laat. Militaire planning is erop gericht om houvast te creëren in uiterst fluïde situaties en dat leidt ertoe dat men onzekerheden bij voorkeur uitsluit door het toepassen van regels en wetmatigheden die specifieke zaken algemeen maken en daarmee op elk moment en elke plaats toepasbaar zijn. Hiermee verliezen planners zich in objectief denken, wat complexe problemen reduceert en generaliseert tot simpelere kwesties die passen binnen bestaande wetmatigheden. Doordat militairen getraind zijn om zo te denken, negeren ze alternatieve methodes die zich beter lenen voor de situatie. Volgens Zweibelson moeten militairen daarom leren subjectief te denken. In tegenstelling tot het universele karakter van objectief denken, gaat subjectief denken – beredenerend vanuit de lokale context en niet vanuit universele wetmatigheden – ervan uit dat de omstandigheden op een ander moment en op een andere plek volledig anders kunnen zijn.

De paradox is evident. Enerzijds maken complexe interacties tussen verschillende actoren en krachten oorlog per definitie een non-lineaire en onvoorspelbare activiteit.⁹ Anderzijds leidt de objectieve militaire methodiek van denken, die poogt onzekerheden uit te sluiten, juist tot lineair plannen.¹⁰ Vaak grijpen militaire planners ook nog eens terug op soortgelijke ervaringen uit het verleden, zonder kritisch te kijken naar de specifieke historische context.¹¹ Het militaire apparaat heeft dus de neiging de toekomst te voorspellen op basis van een mankerende perceptie van het verleden. Of, in Zweibelsons woorden: objectief denken leidt ertoe dat ‘men zich de toekomst herinnert’ op

basis van een ‘fantasie van het verleden’.¹² Het gevolg is dat, mede gelet op de hiërarchische cultuur, militaire campagneplannen zelden volledig herschreven worden, terwijl de doelstellingen geformuleerd aan het begin van een conflict al gauw achterhaald blijken te zijn. Zo ook tijdens de Amerikaanse en coalitie-inzets in Irak en Afghanistan.

Nu is het zeker niet zo dat enkel met een goed plan een conflict gewonnen kan worden. De werkelijkheid van oorlog is immers aan vele invloeden onderhevig. De essentie van bovenstaande is wel dat succes gebaat is bij het kritisch beschouwen van bestaande plannen en vooral het eigen denkproces daarin. De cruciale stap in kritisch denken over militair optreden is daarom het reflecteren op de eigen patronen.¹³

Kritisch denken over moderne oorlogvoering: de rol van het *human domain*

Hoe denk je na over de manier waarop gedacht wordt? Dat begint met het kritisch beschouwen van de conceptuele fundamenten van moderne oorlogvoering. Wat opvalt is dat interstatelijke conflicten het westerse militaire gedachtegoed traditioneel domineren.¹⁴ Historisch gezien is deze focus misplaatst omdat westerse legers het vaak genoeg moesten opnemen tegen (niet-staatelijke) irreguliere tegenstanders. Maar de focus is ook verklaarbaar, want in de strijd tegen dit soort opponenten loopt de dynamiek van

8 Zweibelson, ‘One piece at a time’, 360-374.

9 Alan Beyerchen, ‘Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War’, in: *International Security* Vol. 17, No. 3 (Winter 1992-93) 59-90. Zie ook Antoine J. Bousquet, *The Scientific Way of Warfare. Order and Chaos on the Battlefields of Modernity* (New York, Columbia University Press, 2009) 185-202; David J. Lonsdale, ‘Strategy’, in: David Jordan e.a. (red.), *Understanding Modern Warfare* (Cambridge, Cambridge University Press, 2016) 49-50.

10 Zweibelson, ‘One piece at a time’, 360-374.

11 Zie voor de waarde van militaire geschiedenis en het belang van de unieke context ook Wim Klinkert, ‘Vorming voor de toekomst: Mars en Clio. Militaire geschiedenis voor thinking soldiers’, in: *Militaire Spectator* 187 (2018) (10) 484-503.

12 Zweibelson, ‘One piece at a time’, 366-367.

13 Zweibelson, ‘One piece at a time’, 361.

14 Anders Sookermany (red.), *Handbook of Military Sciences* (Cham, Springer, 2020) 2. Zie: http://link.springer.com/443.webvpn.fmu.edu.cn/referenceworkentry/10.1007%2F978-3-030-02866-4_81-1.

Ben Zweibelson (midden) als majoor van de US Army in Afghanistan: objectief denken houdt te weinig rekening met de unieke, subjectieve omstandigheden op een bepaalde tijd en plaats

FOTO US ARMY, MARK ALBRIGHT

Het human domain biedt vooral een conceptueel kader dat militairen en beleidsmakers in staat moet stellen beter in te spelen op de unieke, door mensen bepaalde, omstandigheden van een conflict

moeizame aanpassing, gering succes en afnemende politieke wil als een rode draad door de westerse militaire geschiedenis.¹⁵

15 Martijn Kitzen, *Oorlog onder de mensen. Militaire inzichten uit Atjeh en Uruzgan* (Amsterdam, Ambo|Anthos, 2016) 325.

De nadruk op het grootschalige interstatelijke conflict vertaalt zich ook naar de praktijk van vandaag. De heroriëntatie op het grootschalig conflict is in belangrijke mate ingegeven door de wederopstanding van Rusland als geopolitieke speler en de steeds dreigender houding van China.¹⁶ Grootmachten als Rusland en China –

FOTO MCD

en regionale spelers als Iran – zijn echter niet uit op een grootschalig interstatelijk conflict, maar mikken op een bredere strategische competitie. Dat is een gevecht van de lange adem, waarin zij proberen zoveel mogelijk invloed te krijgen door in te spelen op sociale, economische, demografische, wetenschappelijke en technologische

ontwikkelingen.¹⁷ Daarnaast zijn ook niet-staatelijke actoren steeds beter in staat langdurige confrontaties met westerse landen aan te gaan. Het is nu al zichtbaar dat deze tegenstanders niet alleen gebruikmaken van militaire middelen, maar vooral van vernieuwende methodes zoals beïnvloeding in de informatieomgeving. Irregulier optreden gecombineerd met beïnvloeding van bevolkingsgroepen maakt het voor tegenstanders lastig de precieze aard en afkomst van een dreiging te identificeren. Bovendien zijn deze acties bewust zo opgezet dat ze volgens internationale normen niet worden beschouwd als oorlogsdaad. De eerdergenoemde grey zone, het grijze gebied tussen oorlog en vrede, zal een steeds grotere rol spelen in toekomstige conflicten.

Optimale voorbereiding op het conflict van morgen vraagt verder te kijken dan onze conceptuele *comfort zone*.¹⁸ Dat wil niet zeggen dat we geen aandacht moeten besteden aan traditionele reguliere oorlogvoering. Het is echter een cruciale denkfout het reguliere conflict te zien als de belangrijkste vorm van oorlogvoering en irregulier optreden als een ondergeschikte tegenpool: beide vormen van oorlogvoering zijn gelijkwaardig en complementair.¹⁹ We moeten dus voorbereid zijn om bij toekomstige conflicten een benadering te kiezen die het beste aansluit op de manier waarop tegenstanders de confrontatie aangaan. Maar hoe pak je dat aan en – belangrijker nog – hoe zorg je dat dit ook leidt tot tastbare resultaten?

Terug naar Zweibelson. Militaire organisaties baseren hun optreden op objectief denken dat weinig rekening houdt met de unieke, sub-

16 *Defensievisie 2035. Vechten voor een veilige toekomst* (Den Haag, ministerie van Defensie, 2020).

17 Martijn Kitzen, 'De oorlog van de toekomst wordt vandaag bepaald', in: *Carré* 2020 (6) 7.

18 David Kilcullen, *The Dragons and the Snakes. How the Rest Learned to Fight the West* (Londen, Hurst, 2020) 250.

19 Martijn Kitzen, 'Conventional and Unconventional War are not Opposites', *The War Room*, 28 March 2019. Zie: <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/conventional-and-unconventional-war-are-not-opposites/>. Zie ook: Martijn Kitzen, 'The Netherlands' Lessons', in: *Parameters* Vol. 49, No. 3 (2019) 52-53. Voor een verdere uitwerking zie: Eric Robinson, 'The Missing, Irregular Half of Great Power Competition', *Modern War Institute*, 8 September 2020, <https://mwi.usma.edu/the-missing-irregular-half-of-great-power-competition/>.

Het human domain draait uiteindelijk om de dynamische interactie tussen menselijke actoren, hun handelingen en hun omgeving

jectieve, omstandigheden op een bepaalde tijd en plaats. Dat laatste is in moderne oorlogvoering steeds belangrijker, omdat opponenten in een strategische competitie een heel scala aan wijzen van optreden kunnen inzetten. Dat vereist dat westerse strijdkrachten zich flexibel opstellen en op zoek gaan naar een manier om operationele problemen op een non-lineaire wijze te benaderen en op te lossen; ieder specifiek geval vraagt immers om een eigen benadering. Gemene deler is dat al deze confrontaties draaien om invloed en dat biedt perspectief om tot een conceptuele oplossing te komen die krijgsmachten beter in staat stelt een passende wijze van optreden te implementeren.

Invloed draait in essentie om menselijk gedrag; het gaat namelijk om het vermogen macht uit te oefenen over het handelen van personen. Oorlog

kan zelfs worden gezien als de ultieme beïnvloedingsactiviteit waarbij een partij met geweld haar wil oplegt aan de tegenstander. Hierbij hebben militairen door de eeuwen heen rekening gehouden met menselijke motieven, connecties en belangen.²⁰ In het westerse militaire denken is deze benadering onder invloed van de ontwikkeling van grootschalige (industriële) oorlogvoering naar de achtergrond verdwenen.²¹ Vandaag de dag is zij echter relevanter dan ooit, aangezien conflicten in toenemende mate om mensen draaien. Dit wordt overigens versterkt door globaliserings-effecten die hebben geleid tot een ongekend niveau van connecties en interacties. Het is daarom steeds belangrijker militair optreden te benaderen vanuit het menselijk perspectief, het zogeheten human domain.²²

Het begrip human domain impliceert dat er naast de militaire domeinen van land, lucht, zee, cyber en space nog een specifiek domein bestaat dat menselijk gedrag centraal stelt. Maar wat betekent dit precies en wat zegt dit over de verhouding tussen de domeinen? Hoewel de term een andere conceptuele benadering van moderne oorlogvoering belichaamt, is er weinig overeenstemming over wat het human domain precies is.²³ Sommige definities benadrukken factoren zoals de fysieke, culturele, economische en sociale omgeving die het menselijke gedrag beïnvloeden.²⁴ Andere leggen juist weer het zwaartepunt bij menselijke gedachten, besluitvorming en gedrag.²⁵ De verschillende zienswijzen benadrukken nagenoeg allemaal de complexiteit van dit domein.

Uiteindelijk draait het vooral om de dynamische interactie tussen menselijke actoren, hun handelingen en omgeving. Cleveland c.s. benadrukken dat het concept human domain essentieel is om het veranderende karakter van oorlog het hoofd te bieden.²⁶ Het biedt militairen een kader om opties te ontwikkelen die het mogelijk maken relaties beter te begrijpen, de omgeving te vormen, (lokale) netwerken te ondersteunen en dit alles met het doel effectief invloed uit te oefenen. In hun opvatting dient het domein vooral als middel om te komen tot een betere balans in de inzet van verschillende

20 Charles Cleveland e.a., *Military Strategy in the 21st Century. People, Connectivity, and Competition* (Amherst, Cambria, 2018) 148.

21 Antoine Bousquet, 'Chaoplex Warfare or the Future of Military Organization', in: *International Affairs* Vol. 84, No. 5 (2008) 920.

22 Het human domain wordt onder meer genoemd en gedefinieerd in Engelse en Amerikaanse doctrine, in de *Nederlandse Defensie Doctrine* (2019) komt de essentie van het human domain het meest terug in het dimensiemodel.

23 Zie bijvoorbeeld Kevin L. Parker, 'Locating the Human in Doctrine', in: *Special Operations Journal* Vol. 3, No. 2 (2017) 88-93.

24 USSOCOM, *Human Domain White Paper* (Tampa: USSOCOM, 2013) 4-5; UK Ministry of Defence, *Joint Doctrine Publication 04 – Understanding and Decision Making* (Wiltshire, Development, Concepts and Doctrine Centre, 2016) 3-8.

25 Bijvoorbeeld Heather S. Gregg, 'The Human Domain and Influence Operations in the 21st Century', in: *Special Operations Journal* Vol. 2, No. 2 (2016) 94; USSOCOM, *Operating in the Human Domain* (USSOCOM: Tampa, 2015) 4.

26 Cleveland e.a., *Military Strategy for the 21st Century*, 147-172.

Recent optreden, zoals in Mali, heeft aangetoond dat de bevolking een belangrijke rol speelt tijdens operaties van speciale eenheden

FOTO MCD, HILLE HILLINGA

kinetische en niet-kinetische middelen.²⁷ In Zweibelsons termen moet het human domain bijdragen aan het vermogen op een subjectieve manier campagneplannen op te stellen.²⁸ En dat is cruciaal in de huidige internationale veiligheidssituatie, gekenmerkt door strategische competitie, om een voordeel te verkrijgen ten opzichte van de tegenstander. Het domein biedt dus vooral een conceptueel kader dat militairen en beleidsmakers in staat moet stellen beter in te spelen op de unieke, door mensen bepaalde, omstandigheden van een conflict.

Er is best wel wat af te dingen op het creëren van een specifiek menselijk domein van militair optreden. Iedere militaire onderneming is

immers het gevolg van menselijk gedrag, dat geldt zowel voor land, lucht, zee, cyber en space. Het human domain is vanuit dit perspectief te zien als de basis voor alle sociale acties en interacties in de andere militaire domeinen.²⁹ Waar het traditioneel gaat om fysieke domi-

27 Dit is vergelijkbaar met de oproep van kolonel Hans van Dalen om militair vermogen anders te organiseren om beter te kunnen inspelen op toekomstige oorlogvoering. Zie: J.A. van Dalen, 'On mind war. Manoeuvres op het internetslagveld', in: *Militaire Spectator* 189 (2020) (9) 417.

28 Zie ook Charles T. Cleveland en Daniel Egel, *The American Way of Irregular War. An Analytical Memoir* (Santa Monica, RAND, 2020) 164-168.

29 Frank Hoffman en Micahel C. Davies, 'Joint forces 2020 and the human domain: Time for a new conceptual framework?', in: *Small Wars Journal*, 6 oktober 2013. Zie: <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/joint-force-2020-and-the-human-domain-time-for-a-new-conceptual-framework>.

nantie in de verschillende domeinen, vraagt het human domain – net als cyber – om een andere benadering omdat dit onmogelijk volledig fysiek te controleren is. Dat levert forse uitdagingen op voor het identificeren van doelstellingen en de meetbaarheid hiervan.³⁰ De consensus is dat de militaire focus moet liggen op begrip (*understand*) en beïnvloeding (*influence*) om het human domain te kunnen beheersen.³¹ Voordeel of dominantie betekent in dit geval dat men beter dan de tegenstander in staat is relevante groepen en individuen te beïnvloeden. In de praktijk betekent dit zo grondig mogelijk menselijke gedachten, gedrag, creaties en de omgeving te begrijpen en op basis daarvan kinetische en niet-kinetische acties te ondernemen die leiden tot effectieve beïnvloeding.³² Dat vergt heel andere operationele concepten dan klassieke grootschalige oorlogvoering. Maar hoe kan de brug naar de praktijk geslagen worden?

Kritisch denken in de praktijk en het Understand & Influence-concept

Moderne oorlogvoering vraagt van allerlei verschillende eenheden dat ze kunnen optreden in het human domain. Als we kijken naar de

NAVO-strijdkrachten dan lijkt het er op dat special forces hier van oudsher het best voor zijn toegerust.³³ Zij zijn gewend met kleine groepen onder de lokale bevolking op te treden en zich daarbij een duidelijk beeld te vormen van de situatie in een voor hen onbekende samenleving. Bovendien hebben speciale troepen van individuele landen vaak jaren ervaring met dit soort missies in een bepaalde regio, waardoor *operators* nog beter zijn voorbereid op de lokale cultuur en omstandigheden. De Belgische Special Forces Group ontwikkelde aan de hand van haar ervaring bijvoorbeeld de zogeheten Localization Strategy die gebaseerd is op een grondige analyse van het human domain om tot lokaal passende oplossingen te komen.³⁴ Deze aanpak wordt sinds 2017 met veel succes toegepast in de trainingsmissie Operation New Nero in Niger en biedt een blauwdruk voor efficiënt ingrijpen in de rest van de Sahel. Dit voorbeeld laat duidelijk zien dat speciale eenheden bij hun operaties niet alleen gebruikmaken van het human domain, maar ook operationele concepten ontwikkelen die daarop gebaseerd zijn. Het is de moeite waard om dit soort ervaringen te onderzoeken om meer inzicht te krijgen in de manier waarop het human domain als conceptueel kader is te operationaliseren.

Nederlandse special forces werken al enige jaren met het concept Understand & Influence (U&I).³⁵ Hoewel het concept de suggestie wekt dat het direct is voortgekomen uit het theoretisch gedachtegoed van het human domain – dat immers de nadruk legt op begrip en beïnvloeding – is de ontwikkeling van U&I in eerste instantie het gevolg van kritische (zelf)reflectie op de rol en het optreden van speciale eenheden in moderne oorlogvoering. Commandanten en operators hadden behoefte aan meer begrip van de motivaties en achtergronden van het gedrag dat zij waarnamen bij lokale spelers of partner-eenheden. Dat patroon is overigens ook waarneembaar bij andere eenheden zoals het Civiel-Militaire Interactie Commando.³⁶

Hoewel speciale eenheden traditioneel geëquipeerd zijn om in het human domain te manoeuvreren, blijkt dit niet uit de generieke doctrines op het gebied van speciale operaties.

- 30 Barak A. Salmoni en Paula Holmes-Eber, *Operational Culture for the Warfighter. Principles and Applications* (Quantico, Marine Corps University Press, 2008) 98. Zie ook: Cristopher C. Paul, e.a., *Assessing and Evaluating Department of Defence Efforts to Inform, Influence, and Persuade. Desk Reference* (Santa Monica, RAND, 2015).
- 31 Heather S. Gregg, 'The Human Domain and Influence Operations in the 21st Century', 97; Chairman of the Joint Chiefs of Staff, *Capstone Concept for Joint Operations* (Washington, D.C., Government Printing Office, 2012) 2-4; Charles Dummar, *Building the Human Domain Multi-Tool. Recruiting for Special Forces* (Carlisle Barracks, US Army War College, 2013) 13; Sean C. Williams, *Organizing to Understand. How to Operate Effectively in the Human Domain* (Fort Leavenworth, US Army Command and General Staff College, 2015) 16-17.
- 32 Goudriaan, *Building Bridges*, 14-17.
- 33 Christian Jeppson e.a., 'NATO's Approach to Irregular Warfare, Protecting the Achilles' Heel', in: *Military Review* (September-October 2015) 32-33.
- 34 Pierre Dehaene, 'The Localization Strategy: Strategic Sense for Special Operations Forces in Niger', in: *CTX* 9:1 (2019) 29-38. Zie ook Nina Wilén, *Belgian Special Forces in the Sahel. A Minimal Footprint with a Maximal Output?* (Brussel, Egmont Instituut, 2019); Nina Wilén en Pierre Dehaene, *Challenges with Security Force Assistance in Niger. Understanding Local Context and Aligning Interests* (Brussel, Observatoire Boutros-Ghali du maintien de la paix, 2020).
- 35 In de praktijk wordt voorlopig alleen de Understand-kant van het concept in de praktijk toegepast. Pas als er een beleids-, juridisch- en ethisch kader is ontwikkeld zal de Influence-kant verder worden geïmplementeerd.
- 36 Goudriaan, *Building Bridges*, 25.

Deze richten zich op drie taken: Direct Action (DA), Special Reconnaissance (SR) en Military Assistance (MA).³⁷ DA betreft kinetische, offensieve acties zoals het uitschakelen van doelen; SR is gericht op het verzamelen van informatie en MA op het opleiden van lokale eenheden. DA en SR zijn in de basis op de vijand gericht (*enemy-centric*), MA op bondgenoten (*proxy-centric*). De ervaringen in onder meer Irak, Afghanistan en de Sahel hebben echter laten zien dat de bevolking ook een belangrijke rol speelt tijdens operaties van speciale eenheden;³⁸ operators ervaren de noodzaak om meer bevolkingsgericht (*population-centric*) op te treden. Dat geldt voor alle drie de kerntaken. Bij DA-acties zoals het elimineren of gevangenemen van vijandelijke leiders kunnen zich ongewenste neveneffecten voordoen die zelfs een negatieve invloed kunnen hebben op het campagnedoel, bijvoorbeeld als deze leider veel steun had onder de bevolking. Dat kan gemakkelijk leiden tot vervreemding van een aanzienlijk deel van de lokale gemeenschap en daarmee de stabiliteit ondermijnen. Het is dus belangrijk *targeting* vanuit het perspectief van de lokale samenleving te benaderen om op basis van een grondig begrip van de sociale structuur ongewenste neveneffecten zoveel mogelijk te voorkomen of alvast maatregelen te treffen om deze te mitigeren (door bijvoorbeeld verzoeningsgesprekken).

SR kan naast het vergaren van inlichtingen over de vijand ook worden ingezet om een beter beeld te krijgen van het human domain in het inzetgebied. Deze informatie kan niet alleen worden gebruikt om bijvoorbeeld DA-acties effectiever te plannen en uit te voeren, maar ook voor het ontwerpen of aanpassen van een campagneplan. Special forces kunnen er zo voor zorgen dat tijdens de oriëntatiefase van het strategisch planningsproces keuzes kunnen worden gemaakt op basis van hoogwaardige informatie over de lokale situatie.

Bij MA-missies is het belangrijk de eenheid waarmee wordt samengewerkt zo goed mogelijk te kennen. Ook hier draagt een betere informatiepositie rond zaken als sociaal-maatschappelijke relaties bij aan effectiever optreden. Het trainingsprogramma kan optimaal worden afgestemd op de achtergrond van de lokale

Nederlandse special forces passen zich aan door *population-centric* op te treden om met een grondig begrip van de sociale structuur ongewenste neveneffecten te voorkomen

partners en tegelijkertijd kunnen die leren hoe in hun operaties om te gaan met de lokale bevolking. Bovendien zorgt grondige kennis over de partnereenheid er ook voor dat het risico op dreiging van binnenuit beter kan worden ingeschat (om zogeheten *blue-on-green*-incidenten te voorkomen). Waar de doctrinaire drie kerntaken van origine weinig zijn toegespitst op het human domain, blijkt dat in de praktijk van moderne oorlogvoering dus anders.

Nederlandse special forces hebben zich aan deze realiteit aangepast door de invoering van U&I. Dit concept is een *framework for thinking*, waarbij het gedrag en de interactie tussen groepen mensen centraal staat binnen de militaire planning, inzet en evaluatie.³⁹ Maar hoe ziet dit er precies uit? De definitie van U&I gehanteerd door het Nederlandse Special Operations Command (SOCOM) biedt een mooi vertrekpunt voor een verdere verkenning: 'Understand & Influence encompasses the dynamic planning,

37 NATO Standardization Office (NSO), *Allied Joint Doctrine for Special Operations AJP-3.5(B.1)* (Brussel, NSO, 2019) 7-10.

38 Funs Titulaer en Martijn Kitzen, 'The Population-Centric Turn in Special Operations. A Possible Way Ahead for SOF Informed by a Cross-Disciplinary Analysis of State-Building Interventions', in: *Special Operations Journal* Vol. 6, No. 1 (2020) 35-36, 41-43, 47-50.

39 Goudriaan, *Building Bridges*.

U&I omvat niet alleen activiteiten, maar benadrukt ook de planning en het ontwerp daarvan

FOTO MCD, HILLE HILLINGA

co-designing and all activities that follow from a human science and emic perspective which enables the attainment of measurable effects in indirect and tangible ways on a specific actor or audience's behavior, attitudes, emotion, or beliefs in order to advance military goals and achieve the desired end-state.⁴⁰

Als eerste valt direct op dat U&I door de nadruk op menselijke gedragingen, houdingen, emoties en overtuigingen grote overeenkomsten vertoont met het human domain-denken. Het concept is weliswaar ontstaan vanuit reflectie op het eigen optreden, maar dat wil niet zeggen dat bij de ontwikkeling ervan geen gebruik is gemaakt van het groeiende aantal publicaties op dit gebied. Dat blijkt onder meer uit het feit dat de term wel vaker wordt gebruikt in relatie tot het

40 Ibid., 25-26.

concept en uit de benaming die rechtstreeks is terug te voeren op de Engelse *Understanding-doctrine*.⁴¹ Dat document legt de nadruk op een goed begrip van de steeds complexere operationele omgeving om tot besluitvorming te komen die het mogelijk maakt via militaire operaties effectief invloed uit te oefenen.⁴²

Een volgend aspect dat opvalt is dat U&I niet alleen daadwerkelijk activiteiten omvat, maar ook de planning en het ontwerp van deze activiteiten benadrukt. Bovendien moet dit plaatsvinden met behulp van inzichten uit de menswetenschappen en een *emic*-perspectief: met behulp van wetenschappelijke disciplines als geschiedkunde, antropologie, sociologie en psychologie een zo goed mogelijk beeld krijgen van de lokale situatie en dit ook benaderen vanuit het perspectief en wereldbeeld van de lokale bevolking.⁴³ Dit in tegenstelling tot een *etic*-perspectief, dat de situatie puur en alleen vanuit het standpunt van de onderzoeker benadert. De gedachte hierachter is dat iemand een situatie pas daadwerkelijk kan begrijpen als hij redeneert vanuit het lokale perspectief. Dit betekent niet dat er geen rekening wordt gehouden met het eigen standpunt. Het begrip *co-designing* uit de definitie houdt in dat de gekozen aanpak zowel vanuit lokaal gezichtspunt als vanuit het perspectief van de interveniërende partij acceptabel moet zijn.⁴⁴ Naast dit alles moeten de te bereiken effecten meetbaar zijn, zodat duidelijk is hoe ze bijdragen aan de doelen van de operatie of het strategisch doel van de campagne. Dat betekent dat U&I een cyclisch proces is, niet alleen gericht op het verkrijgen van meer begrip en het effectief beïnvloeden van lokale actoren, maar ook op het continu evalueren van de verkregen kennis en gekozen aanpak om bij te kunnen sturen als dat nodig is.⁴⁵

Het U&I-proces begint met een planningsfase die uit twee onderdelen bestaat. Als eerste gaat het om het vaststellen van het probleem en de doelstelling. Dat begint met het identificeren van mogelijk ongewenst gedrag dat moet worden veranderd of voorkomen. Dit vereist natuurlijk een globale eerste verkenning van de operationele omgeving en de mogelijk te

beïnvloeden groepen. Het tweede onderdeel van de planningsfase bouwt hierop voort door op basis van het vastgestelde probleem de voor de militaire doelstelling relevante groepen verder te bestuderen door een zogeheten Target Audience Analysis (TAA).⁴⁶ Zo'n analyse brengt gedetailleerd in kaart hoe het lokale human domain eruitziet, wie precies bepaalde (ongewenste) gedragingen vertoont en waarom deze personen dat doen. Dit gebeurt op basis van Open Source Intelligence (OSINT), focusgroepen met experts en bij voorkeur ook gesprekken, interviews en interactie met de doelgroep. Overigens zal het door de aard van speciale operaties niet altijd mogelijk zijn om op deze manier informatie te vergaren. Het streven is om in zo'n geval op basis van een zo uitgebreid mogelijke analyse tot onderbouwde aannames over het gezichtspunt van lokale spelers te komen.⁴⁷ Het is namelijk de bedoeling dat het *emic*-perspectief naar voren komt omdat dit niet alleen helpt bij het beter begrijpen van de preciese aard van het ongewenste gedrag (*descriptive*), maar ook inzicht geeft in de vraag waarom mensen dit gedrag vertonen (*prognostic*) en hoe het kan worden veranderd of voorkomen (*transformative*).⁴⁸ Het succesvol doorlopen van deze eerste fase moet er dan ook voor zorgen dat de gewenste *Understanding* is bereikt.

41 Ibid.

42 *Joint Doctrine Publication 04 – Understanding and Decision Making* (Wiltshire, Development, Concepts and Doctrine Centre, UK Ministry of Defence, 2016).

43 Michael W. Morris e.a., 'Views from Inside and Outside. Integrating Emic and Etic Insights about Culture and Justice Judgment', in: *Academy of Management Review* Vol. 24, No. 4 (1999) 781-796. Zie onder meer ook Christina van Kuijck, 'Delegitimizing the Adversary. Understanding Actor and Audience Analysis as a Tool to Influence and Persuade', in: Paul Ducheine en Frans Osinga (red.), *Winning Without Killing. The Strategic and Operational Utility of Non-Kinetic Capabilities in Crises*, *Netherlands Annual Review of Military Studies 2017* (Den Haag, T.M.C. Asser Press, 2017); Steve Tatham en Keir Giles, *Training Humans for the Human Domain* (Carlisle, Strategic Studies Institute, 2015).

44 Rick Breekveldt en Martijn Kitzen, 'Control From the ground Up. Embedding Influence Activities in the Conduct of War', in: Rob Johnson, Martijn Kitzen en Tim Sweijs (red.), *The Conduct of War in the 21st Century* (Abingdon, Routledge, 2021).

45 Goudriaan, *Building Bridges*, 29-31.

46 Andrew Mackay, Steve Tatham en Lee Rowland, *Behavioural Conflict. Why Understanding People and Their Motivations Will Prove Decisive in Future Conflict* (Essex, Military Studies, 2011) 95-98.

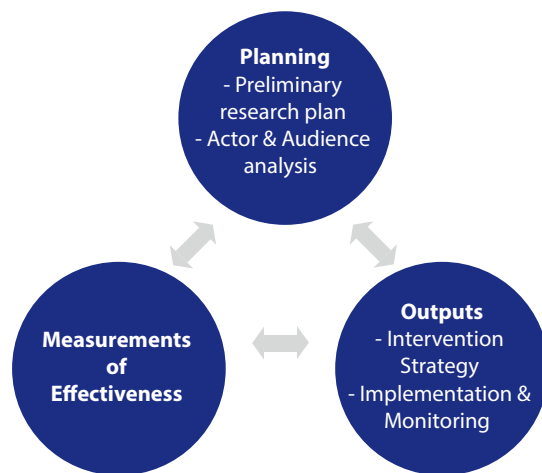
47 Goudriaan, *Building Bridges*, 31.

48 Ibid., 30.

De tweede fase draait om Influence, de daadwerkelijke beïnvloeding, met behulp van zogeheten *outputs*. Dit is het moment waarop aan de hand van de resultaten van de TAA en het militaire doel een interventiestrategie en verschillende Courses of Action (COAs) worden geïdentificeerd. Al naar gelang de situatie en doelgroep kan men ervoor kiezen kinetische, niet-kinetische middelen of een combinatie hiervan in te zetten. Grofweg is hierbij een onderscheid te maken in drie verschillende opties die te hanteren zijn ten opzichte van respectievelijk bevriende, neutrale of vijandelijke groepen.⁴⁹ In het eerste geval zijn het uitsluitend niet-kinetische maatregelen die bedoeld zijn om te voorkomen dat mensen zich aansluiten of sympathiseren met de tegenstander. Bij de tweede groep gaat het erom gedrag dat mogelijk een negatieve invloed heeft op de eigen operatie te beperken en samenwerking met de opponent tegen te gaan. Ook hier geldt dat er eigenlijk uitsluitend niet-kinetische middelen worden ingezet. In het geval van vijandelijke groepen kan er in aanvulling op de niet-kinetische middelen ook gekozen worden kinetische middelen in te zetten om bijvoorbeeld strijders en hun leiders uit te schakelen of te dwingen de wapens neer te leggen. Ongeacht de gekozen methode is het belangrijk het eigen optreden continu te monitoren om zo nauwgezet de effecten te kunnen registreren.⁵⁰

De derde en laatste fase van het U&I-proces is de evaluatie van de interventie. Op basis van de hierboven beschreven monitoring en de vastgestelde doelen wordt de effectiviteit van het eigen optreden bekeken, de Measurement of Effectiveness (MOE). Zo wordt bepaald welke acties succesvol zijn, waar eventueel aanpassingen nodig zijn en waar resultaten (helemaal) uitblijven. Hier doet het cyclische karakter van U&I zich gelden aangezien de bevindingen als uitgangspunt dienen voor het opnieuw doorlopen van het hele proces of individuele stappen.

Daarbij moet ook worden opgemerkt dat de hier beschreven fasering weliswaar lineair lijkt te verlopen, maar in werkelijkheid een veel dynamischer geheel vormt waarin voortdurend interactie plaatsvindt tussen de verschillende stappen. Zo zal bijvoorbeeld ook de kennisverwerving in de eerste fase voortdurend moeten worden beoordeeld en aan de actualiteit aangepast. Dat moet ook wel omdat effectief optreden in het human domain met zijn verschillende actoren, belangen, acties en reacties vraagt om een dynamische benadering.⁵¹ In de schematische voorstelling van het proces in figuur 1 is daarom niet alleen duidelijk het cyclische karakter terug te zien, maar ook de dynamische interactie tussen de verschillende fases. U&I is dus een continuproces dat leidt tot het voortdurend heroverwegen en – indien nodig – bijstellen van planning, outputs en MOE.

Figuur 1 Het U&I-proces. Bron: Goudriaan, *Building bridges*⁵²

Het zal niet verbazen dat het U&I-proces erop gericht is aan te sluiten bij het militaire planingsproces. Dit geldt voornamelijk voor het Understand-gedeelte dat idealiter gesynchroniseerd wordt met het inlichtingenproces of indien mogelijk zelfs integraal onderdeel is van de werkzaamheden van de *intel fusion cell* in een operatie. Hierbij verrijken de gedragsinzichten de inlichtingenproducten en vice versa. De inzichten over het lokale human domain voeden zo ook het bredere militaire planingsproces en

49 Kitzen en Van Kuijk, 'All Deterrence is Local'.

50 Goudriaan, *Building Bridges*, 30.

51 Breekveldt en Kitzen, 'Control From the ground Up'.

52 Goudriaan, *Building Bridges*, 30.

dragen met een extra informatielaag bij aan het omgevingsbewustzijn en voorspellend vermogen van de commandant. Bovendien garandeert het dynamische karakter van U&I de continue evaluatie van de doorlopen stappen waardoor bijsturing mogelijk is. In theorie is het ook binnen het lineaire militair besluitvormingsproces mogelijk een stap terug te doen om bij te sturen, maar in de praktijk gebeurt dat weinig.⁵³ De integratie van het U&I-proces vergroot de kans hierop en draagt daarmee dus bij aan de flexibiliteit van de besluitvorming. Daarnaast moet hier worden opgemerkt dat het met U&I verkregen inzicht ook kan bijdragen aan besluitvorming op strategisch niveau. Een goed begrip van de operationele omgeving maakt het immers mogelijk betere besluiten te nemen en meer grip te krijgen op de complexiteit bij het formuleren, implementeren en bijsturen van een campagneplan.⁵⁴

In de praktijk is de inzet van U&I tot nog toe beperkt gebleven tot Understand. Nederlandse special forces hebben gebruik gemaakt van de methodiek voor het verbeteren van hun effectiviteit in SR- en MA-operaties.⁵⁵ Dit maakt duidelijk dat het concept nog steeds in ontwikkeling is, maar wel al goed genoeg om gedeeltelijk te implementeren tijdens daadwerkelijke inzet. Het concept is ook verder doorontwikkeld tijdens internationale oefeningen in de Sahel (2019 en 2020) waar speciale eenheden van diverse westerse landen hun Afrikaanse tegenhangers trainen. Met steun van experts van onder meer het Civiel-Militaire Interactie Commando is de methodiek toegepast om een grondig inzicht in de operationele omgeving en de partnereenheid te verkrijgen. Hierdoor was het mogelijk de training beter af te stemmen op de behoeftes van de te trainen militairen en hun inzetgebied.

Het gebruik van U&I op dit moment sluit aan op de Britse Understanding-doctrine waaraan het concept zijn naam te danken heeft. Vooral nog gaat het vooral om een beter inzicht in lokale omstandigheden waardoor het mogelijk is het militaire instrument effectiever in te zetten. Anders gezegd, de huidige invulling van U&I stelt de commandant in staat de lokale samen-

U&I is een continuproces dat bestaat uit het voortdurend heroverwegen en – indien nodig – bijstellen van planning, outputs en MOE

leving en daaruit voortkomend menselijk gedrag te begrijpen en hier bij zijn acties hiermee rekening te houden, maar gaat nog niet zover om daadwerkelijk invloed uit te oefenen. De implementatie van het Influence-gedeelte is echter een cruciale volgende stap die ervoor moet zorgen dat de Nederlandse special forces effectief in het human domain kunnen manoeuvreren. Het is de bedoeling hier in de nabije toekomst verder invulling aan te geven door het ontwikkelen van een juridisch en ethisch kader voor beïnvloedingsoperaties en de borging van het concept in de Nederlandse doctrine voor speciale operaties. Als dit lukt lijkt U&I ook geschikt om een conceptuele brug te slaan tussen het human domain-denken en de operationele praktijk. Daarvoor zal het echter ook nodig zijn de mogelijkheden tot bredere toepassing bij reguliere eenheden nauwkeurig in kaart te brengen.

53 Ibid., 31.

54 Voor een uitgebreid inzicht in de complexiteit in het ontwerpen van moderne (stabilisatie)campagnes zie: Ben Gans, *Stabilisation operations as complex systems. Order and chaos in the interoperability continuum* (Proefschrift, Universiteit van Tilburg, 2019) 179-206.

55 Goudriaan, *Building Bridges*, 32-34.

De implementatie van het Influence-gedeelte van U&I is een cruciale volgende stap die ervoor moet zorgen dat de Nederlandse special forces effectief in het human domain kunnen manoeuvreren

Conclusie

Kritisch denken is een cruciale vaardigheid voor de militaire leiders van de 21e eeuw. Dat wil niet zeggen dat officieren het traditionele gedachtegoed, lineaire planningsprocessen en de hiërarchische structuur van de militaire organisatie zomaar vaarwel moeten zeggen. Wel betekent dit dat ze zich zullen moeten afvragen hoe goed

bestaande denkbeelden en structuren passen bij moderne oorlogvoering die zich niet afspeelt volgens de klassieke patronen van het groot-schalige conflict. De opleiding krijgswetenschappen aan de Nederlandse Defensie Academie bereidt toekomstige officieren hierop voor door een kritische houding te stimuleren, hen aan te leren een probleem vanuit verschillende invalshoeken te bestuderen en te reflecteren op

FOTO MCD, JASPER VEROLME

hoe er binnen de krijgsmacht nagedacht wordt. In de strategische competitie van vandaag vinden de meeste confrontaties plaats in de grey zone tussen oorlog en vrede, waarbij het draait om het verkrijgen van invloed. Mensen spelen daar een cruciale rol in en daarom biedt het human domain een conceptueel kader om verder na te denken over de manier waarop het militaire instrument effectief kan worden

ingezet in deze veiligheidssituatie. Het gaat daarbij om het zo grondig mogelijk begrijpen van menselijke gedachten, gedrag, creaties en de omgeving en op basis daarvan kinetische en niet-kinetische acties te ondernemen die leiden tot effectieve beïnvloeding. De vraag is hoe dit gedachtegoed kan worden omgezet in praktisch toepasbare operationele concepten.

Nederlandse special forces lijken met het concept U&I al een brug te hebben geslagen tussen het denken over het human domain en de operationele praktijk. Tegelijkertijd is de manier waarop speciale eenheden met behulp van reflectie op het eigen optreden een vernieuwend concept voor moderne oorlogvoering hebben ontwikkeld een mooi voorbeeld van wat bereikt kan worden met kritisch denken. Op basis van ervaringen in Irak, Afghanistan en de Sahel werd geconstateerd dat bij alle drie de kerntaken van speciale eenheden meer aandacht moest worden besteed aan sociaal-maatschappelijke omstandigheden en menselijk gedrag. Hoewel op dit moment de nadruk nog ligt op het verkrijgen van inzicht in het lokale human domain, moet de introductie van een juridisch en ethisch kader in de toekomst ook de uitvoering van beïnvloedingsactiviteiten mogelijk maken. Daarmee lijkt ook het moment aangebroken U&I breder te implementeren binnen de Nederlandse krijgsmacht.

De manier waarop speciale eenheden met behulp van reflectie op het eigen optreden een vernieuwend concept voor moderne oorlogvoering hebben ontwikkeld is een treffend voorbeeld van wat bereikt kan worden met kritisch denken. In plaats van het probleem te negeren of simplificeren is er gezocht naar creatieve oplossingen die voorbij bestaande doctrinaire opvattingen over de taken van speciale eenheden liggen. In dit geval was er duidelijk ruimte om bottom-up na te denken en te komen tot de ontwikkeling van een nieuw concept. De huidige generatie jonge officieren wordt opgeleid om dit soort uitdagingen op te pakken en hopelijk krijgen ze hier ook de ruimte voor. Kritisch denken zal zich zo uitbetalen in een duurzame versterking van de Nederlandse krijgsmacht. ■

De verdediging van Noord-Noorwegen

Control versus denial in het landdomein

Generaal (b.d.) Sverre Diesen*

Hoe verdedig je een strategisch essentieel gebied – binnen de landsgrenzen – tegen een potentiële tegenstander die een enorme overmacht heeft? In dit artikel betoogt generaal b.d. Sverre Diesen dat een realistische oplossing in Noord-Noorwegen niet gevonden kan worden met gemechaniseerde eenheden in een operatieconcept gebaseerd op ‘land control’, maar wel door middel van ‘land denial’, uitgevoerd met lichte, hoog-mobiele eenheden en moderne joint fires.

De verdediging van Noorwegen steunt vrijwel geheel op samenwerking binnen de NAVO en op bilaterale afspraken met de VS. Daarbij is de inrichting van de Noorse landmacht gebaseerd op gemechaniseerde eenheden die hoofdzakelijk vanuit de regio Troms opereren. Er is in Noorwegen relatief weinig discussie over die inrichting. Sterker nog, op dit moment wordt ook het laatste lichte infanteriebataljon van de landmacht gemechaniseerd en op termijn wordt er een vierde bataljon opgericht, dat eveneens gemechaniseerd zal zijn.

Vanuit één verrassende hoek is er echter wel kritiek. Generaal b.d. Sverre Diesen, voormalig commandant der strijdkrachten (2005-2009) en momenteel werkzaam binnen de Norwegian Defence Research Establishment (FFI), is fel tegenstander van deze benadering. Hij claimt dat het huidige operatieconcept eenvoudigweg niet

* Generaal Diesen is voormalig commandant van de Noorse strijdkrachten (2005-2009) en momenteel als onderzoeker werkzaam binnen het Norwegian Defence Research Establishment (vergelijkbaar met het Nederlandse TNO). De tekst is vertaald en van begeleidende tekst voorzien door luitenant-kolonel Marcel Wassenaar MA. Lkol Wassenaar is geplaatst als uitwisselofficier bij de Noorse Landmachtstaf.

*Noorse militairen in Troms,
in Noord-Noorwegen*

FOTO FORSVARET, FREDERIK RINGNES

In Diesens visie moet men een alternatief operationeel concept ontwikkelen, gebaseerd op land denial

succesvol kan zijn om twee redenen: het huidige aantal gemechaniseerde eenheden is te klein om een kans te maken tegen een Russische overmacht, en uitbreiden naar de noodzakelijke sterkte is binnen realistische budgettaire kaders niet mogelijk. Daarnaast ligt de huidige locatie van het gros van de eenheden te ver van het meest waarschijnlijke inzetgebied, met te kwetsbare *lines of communication*. De eenheden kunnen echter niet dichter bij Rusland geplaatst worden, aangezien de Noorse politieke strategie gericht is op het, naast afschrikken, geruststellen van de oosterbuur.

In Diesens visie moet men een alternatief operatieconcept ontwikkelen en implementeren, gebaseerd op land denial: kleine, lichte eenheden in de regio die door het coördineren van joint fires het voor de Russische eenheden te kostbaar maken om in de noordelijke regio te opereren.

Diesen heeft zijn ideeën helder verwoord in een publicatie die op 3 september 2020 verscheen op de website van het Noorse Civita, een onafhankelijke liberale denktank die als doelstelling heeft het publieke debat te stimuleren.¹ Zijn artikel is om verschillende redenen erg interessant voor Nederland. Ten eerste geeft het een goed beeld van de geopolitieke situatie waarin een van onze strategische partners zich bevindt. Bovendien betreft het een gebied waar het Korps Mariniers een significant deel van het jaar oefent en traint, en waar het vanwege zijn kennis en ervaring ingezet zou kunnen worden in het geval artikel 5 van de NAVO wordt ingeroepen. Ten slotte toont het artikel hoe een operatieconcept er door middel van een rationele redenering vanuit politieke doelstellingen en dreigingsscenario's naar een bruikbare methode met (betaalbare) middelen radicaal anders uit kan zien dan het algemeen gangbare concept. Daarbij laat Diesen zien dat het concept van denial, vooral in gebruik binnen de maritieme wereld, toepasbaar is binnen het landdomein.

Diesen beschrijft in zijn artikel onder meer het strategisch belang van Noord-Noorwegen voor Rusland. Uitgebreidere, maar vergelijkbare beschrijvingen zijn vele jaren geleden al in de *Militaire Spectator* gepubliceerd, al betrof het destijds de Sovjet-Unie.² Dit laat zien hoe tijdsbestendig geopolitieke omstandigheden kunnen zijn.

De Noorse grens wordt in de regio Finnmark over een afstand van zo'n 200 kilometer gedeeld met Rusland.³ De regio beslaat ongeveer 48.000 km² zonder noemenswaardig wegennetwerk en is 15 procent groter dan Nederland. Aan de Russische zijde van de grens bevindt zich de Noordelijke Vloot, inclusief haar strategische nucleaire capaciteit. Het zijn deze onderzeeërs met hun intercontinentale raketten die Rusland de mogelijkheid bieden een eventuele geallieerde nucleaire aanval te vergelden, de zogeheten *second strike capability*. Deze vloot is afhankelijk van vrij gebruik van de Barentszee om toegang te krijgen tot de Noorse Zee, en daarmee tot de Atlantische Oceaan.

1 Sverre Diesen, 'Hvordan kan Nord-Norge forsvarer?', *Civita*, 3 september 2020.

Zie: <https://www.civita.no/publikasjon/hvordan-kan-nord-norge-forsvarer>.

2 B.A.C Droste, 'Militaire ontwikkelingen aan de noordflank van de NAVO', in: *Militaire Spectator* 146 (1977) (12) 536; A. Pruijs, 'De verdediging van de Noordflank is meer dan de verdediging van Noord-Noorwegen', in: *Militaire Spectator* 156 (1987) (6).

3 Op 1 januari 2020 zijn de voormalige provincies Finnmark en Troms samengevoegd tot één provincie: 'Troms og Finnmark'. Dit artikel spreekt daarom over regio's.

Noord-Noorwegen met de provincie Troms en Finnmark en de Lyngenroute

Het oostelijk deel van Finnmark bestaat uit licht geaccidenteerd, open terrein dat slechts zeer beperkt van bruikbare infrastructuur is voorzien. In het westen ligt het zogenaamde Lyngengebied, ook wel de Lyngenalpen genoemd. Dit bergachtige terrein maakte tijdens de Koude Oorlog een verdediging tegen de Sovjets door het relatief kleine Noorse leger beter mogelijk dan het meer oostelijke deel van Finnmark. Vooral het 300 kilometer lange defilé tussen Oteren en Alta, hier de Lyngenroute genoemd, was daarbij van grote tactische waarde. De tweebaansweg E6, met aan de ene zijde het fjord en aan de andere zijde steile bergcomplexen, is daar de enige wegverbinding. De vele bruggen, tunnels en scherpe bochten maken dat deze line of communication erg kwetsbaar is.

Onderstaande tekst is een zo letterlijk mogelijke, sterk ingekorte vertaling van Diesens artikel. Enige herstructurering was na het inkorten vereist. Uitsluitend deze inleidende tekst en het nawoord zijn van de hand van de vertaler.

Uitgangspunten van de defensieplanning

Er bestaat in Noorwegen nauwelijks onenigheid over twee van de belangrijkste uitgangspunten van de defensieplanning: de geopolitieke situatie en het meest relevante dreigingsbeeld. Vanuit geopolitiek oogpunt bevindt Noorwegen zich, samen met Zweden en Finland, op een eiland. Scandinavië is alleen bereikbaar over land via Rusland, en militaire ondersteuning is daarom alleen mogelijk door een bondgenoot die in staat is tot projectie van macht over zee.

Tegenwoordig geldt dat alleen voor de Verenigde Staten, daarbij mogelijk versterkt door het Verenigd Koninkrijk. Het overkoepelende dreigingsbeeld is uitgesplitst en geoperationaliseerd in een aantal scenario's. Deze scenario's zijn tot stand gekomen binnen een samenwerkingsverband tussen de Militaire Inlichtingendienst en het FFI en worden om de paar jaar herzien. Ze zijn ingedeeld in verschillende scenariothema's. De twee meest ingrijpende

scenariothema's betreffen die van de 'beperkte aanval' en de 'strategische overval'.

De beperkte aanval

Het scenariothema 'beperkte aanval' veronderstelt een bilateraal Noors-Russisch conflict waarin Rusland zijn strijdkrachten gebruikt om de Noorse regering te dwingen haar beleid in een betwist gebied te wijzigen, of te buigen voor een concrete eis. Dit geeft de Russen veel speelruimte met betrekking tot de locatie en het type aanval. In een dergelijk scenario wil Rusland het conflict bilateraal houden en de betrokkenheid van de NAVO vermijden, en bijgevolg ook openlijke vijandelijkheden zoveel mogelijk voorkomen. Deze operaties hebben het karakter van individuele acties die gedurende een beperkte periode worden uitgevoerd – van een paar uur tot maximaal enkele dagen. Finnmark is duidelijk het meest kwetsbare gebied vanwege de enorme omvang en de nabijheid tot Russische bases. Het is van Noorse zijde uitermate lastig om in dat grote gebied binnen korte tijd gevechtscontact tot stand te brengen. Daarentegen kan Rusland in dit scenario troepen gebruiken die al permanent in het noordwesten gestationeerd zijn, waardoor de reactietijd erg kort is: van enkele uren tot hooguit een paar dagen.

De strategische overval

In dit scenariothema raakt Noorwegen verwickeld in een conflict tussen Rusland en het Westen. In een dergelijk scenario stelt Rusland de zogeheten 'Bastionverdediging' in werking, waarbij aanvalsonderzeeërs, oppervlakteschepen en vliegtuigen vooruitgeschoven opereren in de wateren tussen Groenland, IJsland en Groot-Brittannië (het GIUK-gat) om zo de strategische onderzeeërs die vanuit de Barentszee opereren te beschermen.⁴ Om de bescherming van deze strategische capaciteit meer diepte te geven, verwacht Noorwegen dat Rusland sensoren, luchtverdedigingssystemen en vliegtuigen en grondtroepen naar voren zal willen plaatsen in

Finnmark. De reactietijd in dit scenario is waarschijnlijk langer dan bij een aanval van beperkte omvang, maar zal nog steeds niet meer dan een paar dagen bedragen.

De uitvoering van de Bastionverdediging met een landcomponent in Finnmark heeft drie belangrijke gevolgen voor de Noorse verdediging die afwijken van de situatie bij een beperkte aanval:

- in dit scenario kan niet verwacht worden dat een geallieerde beslissing Noorwegen te ondersteunen de Russische handelswijze beïnvloedt: de aard van het conflict is op dat moment van veel groter belang voor de Russen dan bij een beperkte aanval, en men heeft al veel grotere risico's, en mogelijk ook verliezen, geaccepteerd;
- met de inrichting van de Bastionverdediging in het GIUK-gat komt Noorwegen direct achter de Russische verdedigingslinie te liggen en wordt de aanvoer van geallieerde versterkingen naar Noorwegen sterk bemoeilijkt;
- aangezien het in dit scenario een groot Russisch-westers conflict betreft, ontstaat er concurrentie over waar geallieerde versterkingen naartoe gestuurd moeten worden. Daarbij krijgt Noorwegen mogelijk niet de hoogste prioriteit en het land moet het dus langdurig zonder ondersteuning kunnen uithouden.

Strategische functie en benodigde competenties

Gezien de beperkte grootte van de Noorse krijgsmacht wordt voor de verdediging tegen de Russische dreiging sterk geleund op geallieerde steun, zowel vanuit bilaterale afspraken met de VS als vanuit de NAVO. De [door Diesen] geformuleerde strategische functie van de krijgsmacht luidt daarom: 'Het afschrikken van Russische agressie door een geloofwaardig vermogen om geallieerde – voornamelijk Amerikaanse – versterkingen te activeren op grond van artikel 5 van het Atlantische Verdrag, en het voorkomen van het ontstaan van een nieuwe onomkeerbare strategische situatie: een zogeheten voldongen feit.'

4 Noot van de vertaler: zie ook Mathieu Boulègue, 'Russia's Military Posture in the Arctic. Managing Hard Power in a "Low Tension" Environment', Chatham House, 28 juni 2019. Zie: <https://reader.chathamhouse.org/russia-s-military-posture-arctic-managing-hard-power-low-tension-environment#perimeter-control-around-the-bastion>.

Rusland hoeft in beide scenario's niet met (grotere) eenheden buiten Finnmark op te treden om zijn strategische belangen te ondersteunen. Een Russische raketaanval vanaf vliegtuigen of schepen kan tenslotte elk gewenst punt in Noorwegen treffen. Bovendien is dat vanuit operationeel oogpunt lastig, of zelfs onmogelijk, door de grote afstanden en de beperkte en zeer kwetsbare infrastructuur. Dit leidt tot een concretisering van de strategische functie: 'Het binnen de huidige geografisch beperkte scenario's bereiken van militaire effecten in Finnmark die leiden tot het uitroepen van een artikel 5-situatie binnen de NAVO, en die situatie vervolgens in stand houden tot geallieerde versterkingen Noorwegen ondersteunen.'

De analyse van beide scenario's leidt bovendien tot een drietal competenties die de Noorse landmacht moet hebben. In het scenario van de beperkte aanval moet het reactievermogen in een gunstige verhouding staan tot de zeer korte reactietijd. Daarnaast moet de Noorse landmacht grote operationele mobiliteit hebben om de

enorme afstanden in Finnmark snel te kunnen afleggen. Beide zijn nodig om een artikel 5-situatie te laten ontstaan, voordat Russische eenheden de kortstondige operatie weer beëindigd hebben.

Binnen het scenario van de strategische overval is een derde competentie essentieel. Het is namelijk niet alleen noodzakelijk om in gevechtscontact te komen, maar ook om dit te blijven tot geallieerde versterkingen ter plaatse zijn. Gezien de mogelijk beperkte prioriteit die Noorwegen daarbij krijgt kan die periode langer duren dan vanuit Noors oogpunt wenselijk is.

De verhouding tussen het reactievermogen, de operationele mobiliteit en het voortzettingsvermogen vormt een van de meest fundamentele uitdagingen voor de inrichting van de krijgsmacht. Een hoog reactievermogen vereist permanent parate troepen, hoge operationele mobiliteit vereist zeer mobiele eenheden en een groot voortzettingsvermogen vereist een grote massa aan troepen. Het is niet mogelijk om alle

Finnmark zal in het scenario van de 'strategische overval' een belangrijk strijdtoneel zijn. In dat scenario moet Noorwegen mogelijk langdurig zonder hulp het gebied verdedigen

FOTO FORSVARET, ROLF K. YTTERSTAD

drie de competenties te verhogen zonder ruimschoots buiten realistische budgettaire kaders te geraken. Het operatieconcept van de krijgsmacht moet op die uitdaging een antwoord bieden om bruikbaar te kunnen zijn.

Het huidige operatieconcept: gemechaniseerd optreden

De organisatie van de krijgsmacht in Noord-Noorwegen, en de defensieplannen voor de langere termijn zoals die recent voorgelegd zijn aan het parlement, zijn gebaseerd op het operatieconcept van gemechaniseerd optreden.⁵ De ambitie binnen dit concept is gericht op controle over Finnmark. Binnen dit concept is het de bedoeling dat Brigade Nord zich vanuit Troms verplaatst door de Lyngenalpen naar

Finnmark, de aanvaller uitschakelt, en het gebied terugbrengt onder Noorse controle. Geallieerde versterkingen zullen direct naar Finnmark geleid worden om de Noorse inspanningen te ondersteunen.

De brigade bestaat momenteel uit twee gemechaniseerde bataljonstaakgroepen in Troms en één in Rena, in het zuidoosten van Noorwegen. Dit laatste, het Telemarkbataljon, kan pas worden ingezet als het met al zijn zwaardere materiaal is overgebracht naar Noord-Noorwegen. Dit duurt naar verwachting één tot twee weken, mits er geen pogingen worden gedaan om de verplaatsing te verstoren. Daarnaast wordt er een klein, gemechaniseerd bataljon gestationeerd in Porsangmoen, nabij Lakselv.

Kwetsbaarheden binnen het huidige concept

Het huidige operatieconcept kent twee cruciale kwetsbaarheden: de lines of communication en de beschikbare troepensterkte in relatie tot de uitgestrektheid van Finnmark.

⁵ Noot van de vertaler: deze defensieplannen zijn op 1 december 2020 goedgekeurd. Ze zijn hier te vinden, en zullen op termijn in het Engels vertaald worden: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-14-s-20202021/id2770783/?ch=1>.

Vanuit de uitgangspositie in Troms naar Alta in Finnmark moet ongeveer 400 kilometer verplaatst worden, waarvan 300 kilometer over de eerdergenoemde zeer kwetsbare Lyngenroute. Uit simulaties, uitgevoerd bij FFI, waarbij alle relevante omstandigheden in acht werden gehouden, blijkt dat de verplaatsing van slechts één bataljonstaakgroep naar Alta enkele dagen in beslag neemt. Uitgangspunt daarbij was dat de tegenstander niets deed om die verplaatsing te vertragen of te voorkomen. Zelfs de verplaatsing van slechts één bataljon duurt dus al langer dan de beschikbare reactietijd. Bovendien is het voor Rusland erg eenvoudig om een dergelijke verplaatsing te belemmeren, vooral vanwege verschillende moderne raketssystemen die recent in de omgeving van Moermansk zijn geplaatst. FFI heeft op basis van beschikbare informatie geconcludeerd dat Rusland in staat is om de Lyngenroute met dergelijke systemen voor langere tijd te blokkeren. Tot slot blijft de verdediging ook na deze initiële verplaatsing afhankelijk van de Lyngenroute, bijvoorbeeld voor bevoorrading en voor afvoer van gewonden.

Wanneer de Lyngenroute als probleem buiten beschouwing wordt gelaten, kan gekeken worden naar de operationele opties voor Brigade Nord binnen beide scenario's. Het eerste scenario betreft dat van de beperkte aanval. Wanneer ervoor gekozen wordt om de bataljonstaakgroepen als eenheid bij elkaar te houden, zijn er twee locaties die de Russen daardoor niet kunnen aangrijpen. Daarmee blijven er nog minstens twintig locaties in het gebied over die interessant kunnen zijn voor de Russen. Wanneer de Noorse eenheden bijvoorbeeld in Alta en Lakselv worden gepositioneerd en de GLOBUS-radar in Vardø wordt aangevallen, dan betekent dat een verplaatsing van het oostelijke bataljon over een afstand van zo'n 350 kilometer over de enige en zeer kwetsbare route.

Een Leopard 2A4-tank van Brigade Nord wordt uitgeladen. Binnen het huidige concept moet Brigade Nord zich vanuit Troms verplaatsen door de Lyngenalpen naar Finnmark om dat gebied terug te brengen onder Noorse controle

FOTO FORSVARET, OLE SVERRE HAUGLI

Er zijn minstens een dozijn andere voorbeelden te noemen, vergelijkbaar met Vardø.

De bataljons kunnen ook zo gepositioneerd worden dat ze overal binnen korte tijd met kleinere eenheden aanwezig kunnen zijn. Gezien de enorme omvang van de regio zou dat echter tot een dermate grote versnippering leiden, dat de eenheden niet meer in staat zouden zijn om iets te kunnen uitrichten tegen welke tegenstander dan ook.

Kenmerkend voor het scenario van de strategische overval is dat Rusland de controle over delen van Finnmark overneemt om daarvandaan de strategische eenheden rond Moermansk te kunnen beschermen. Om voldoende diepte in deze bescherming te verkrijgen is het voor de Russen noodzakelijk om ten minste westwaarts te gaan tot Lakselv. Er moet ook minstens één line of communication (via land) openblijven, via de noordelijke route, de E6, of via het zuidelijker gelegen Karasjok. Dat maakt een strategische overval meer voorspelbaar dan een beperkte aanval, maar deze zal met een veel grotere troepensterkte plaatsvinden. Het is in dit scenario geen probleem om de geallieerde partners te overtuigen van de noodzaak om een artikel 5-situatie uit te roepen.

Het probleem zit in dit geval in de ongunstige gevechtskrachtverhouding tussen de Russische en de Noorse eenheden, niet in de laatste plaats omdat men in dit operatieconcept in gevechtscontact zal moeten blijven tot geallieerde versterkingen ter plaatse zijn. Zelfs in de meest optimistische scenario's spreken we dan over ten minste dertig dagen. Het is dwaas te beweren dat één brigade een samenhangend gevecht kan blijven voeren gedurende een periode van een maand, tegen een daadkrachtige tegenstander in een strijd met een hoge intensiteit. Zeker niet onder de zware arctische omstandigheden zoals die in Finnmark gelden.

De enige mogelijke conclusie is dus dat de verdediging van Noord-Noorwegen, met het huidige operatieconcept en de beschikbare troepen, zal falen, ongeacht welk van de scenario's in werking treedt. Finnmark is te groot, de lines

De enig mogelijke conclusie is dat de verdediging van Noord-Noorwegen, met het huidige operatieconcept en de beschikbare troepen, zal falen

of communication zijn te kwetsbaar, er zijn te weinig troepen beschikbaar, geallieerde versterkingen doen er te lang over om ter plaatse te komen en de gevechtskracht en vrijheid van handelen van de tegenstander staat in geen verhouding tot die van Noorwegen.

Het huidige concept levensvatbaar maken?

FFI heeft recent berekend welke troepenomvang nodig is om binnen het huidige operatieconcept kans van slagen te hebben. Om voldoende voortzettingsvermogen te hebben binnen het scenario van de strategische overval, en daarnaast over voldoende mobiliteit te beschikken om binnen beide scenario's het hoofd te kunnen bieden aan amfibische en luchtmobiele operaties van de Russen, kwam het FFI tot de conclusie dat er minimaal een divisie met twee brigades en ondersteunende eenheden met veld- en raketartillerie, luchtverdediging, genie, et cetera benodigd is. Er zijn in totaal acht bataljonstaakgroepen nodig, waarvan twee gemechaniseerd en twee luchtmobiel. Dit betekent een verdriedouwing van de huidige troepensterkte in Noord-Noorwegen. Bovendien zouden deze eenheden permanent en volledig paraat in Finnmark gestationeerd moeten zijn om voldoende reactievermogen te hebben.

De kosten van een dergelijke uitbreiding overstijgen uiteraard elk realistisch budgettair kader, zeker wanneer de infrastructurele uitbreidingen zoals kazernes en oefen- en schietterreinen in Finnmark worden meegerekend. Bedenk daarbij dat de financiële kaders die in het huidige meerjarenplan als uitgangspunt zijn

genomen uitsluitend ruimte bieden om de huidige structuur op peil te brengen en te houden.

Bovendien zou een dergelijke vergroting van de gevechtskracht in strijd zijn met het huidige nationale veiligheidsbeleid, dat rust op het behouden van een goed evenwicht tussen het afschrikken van de Russen enerzijds en het geruststellen van de oosterburen anderzijds. Zeker als het operatieconcept ook realistisch geoefend zou worden, dat wil zeggen inclusief het oefenen van de versterking van het noorden met geallieerde eenheden, wordt dit evenwicht ernstig verstoord. De gevechtskracht die benodigd is om op operationeel niveau succesvol te kunnen zijn, leidt op politiek-strategisch niveau tot een disbalans tussen afschrikken en geruststellen.

Tot slot is het huidige operatieconcept niet schaalbaar. Als het minimaal dertig dagen duurt voordat geallieerde troepen in Finnmark aankomen, maakt het niet uit of de Noorse eenheden het tien, vijftien, of twintig dagen uithouden. Alleen de volledige dertig dagen voldoet. Met andere woorden: een inzet van 50 procent geeft geen 50 procent strategisch effect, maar nul. Dat is niet alleen een verspilling van geld en middelen, maar ook van mensenlevens. Wanneer de Noorse landmacht niet inzet op een strijdkracht die het dertig dagen vol kan houden, is het risico dat zij loopt op strategisch, economisch en moreel gebied dus enorm.

Het alternatieve operatieconcept

Het alternatieve operatieconcept is niet gebaseerd op het voeren van een grootschalig gemechaniseerd gevecht in Finnmark. In plaats daarvan wordt de Russen het gebruik van het terrein ontzegd met behulp van moderne sensoren en wapensystemen. Dat vereist geen aanwezigheid met grotere Noorse eenheden.

Een dergelijk concept veronderstelt een bijna *real time*-overzicht van de situatie in Finnmark. Dit kan worden bereikt met sensoren die

Met moderne sensoren en wapensystemen kan een vijand het terrein ontzegd worden, zonder afhankelijk te zijn van de aanwezigheid van grote eigen eenheden

FOTO FORSVARET, FREDERIK RINGNES

verschillende soorten technologie gebruiken om doelen te vinden en te identificeren. Deze kunnen thermisch, optisch en/of op radar gebaseerd zijn en moeten zorgen voor een overzicht over grotere gebieden, bijvoorbeeld door ze op satellieten en drones te plaatsen. Deze worden gecombineerd met kleinere aparte teams en patrouilles op de grond, die gepositioneerd zijn rond belangrijke knooppunten en mogelijke aanvalsdoelen. Hiervoor kunnen de ISTAR-eenheden van de landmacht gebruikt worden, samen met de eenheden van de Home Guard. De hoofdtaak van deze kleine eenheden is de doelgeleiding van vuursteunmiddelen met een langere dracht.

Dergelijke wapens kunnen raketten, artilleriegranaten met een lange dracht of conventionele vliegtuigbommen zijn, aangepast met hun eigen systemen voor voortstuwing en precisiecontrole. Ze kunnen afgevuurd worden vanaf platforms op het land achter de Lyngenalpen, vanaf platforms op zee, vanaf de F-35 en vanaf drones. Drones kunnen in staat zijn om wapens af te

vuren, of om zelf als wapen te fungeren. Tot slot zouden er ook statische platforms voor het afvuren van dergelijke wapens in Finnmark geplaatst kunnen worden. Dit operatieconcept bevat ook een kleinere eenheid, bijvoorbeeld een compagnieestaakgroep, die vanuit Troms snel inzetbaar is met behulp van helikopters. Zo'n team kan op zichtbare wijze een specifiek terrein of object bezetten en zo politieke of strategische doelstellingen behalen, bij voorkeur wanneer geallieerde versterkingen al zijn ingezet.

Kwetsbaarheden binnen het alternatieve concept

In beginsel heeft een operatieconcept, gebaseerd op het ontzeggen van het gebruik van Finnmark en opgebouwd rondom het benutten van moderne sensoren, wapens en systemen voor commandovoering, twee kwetsbaarheden. De eerste houdt verband met de afhankelijkheid van communicatie tussen alle sensoren enerzijds en de wapensystemen en personen die het besluit tot vuren nemen anderzijds. Zij bevinden zich als uitgangspunt ver bij elkaar vandaan, en

Noorse eenheden, met hun lichte terreinvoertuigen en sneeuwscooters, hebben een grote bewegingsvrijheid buiten de bestaande infrastructuur

FOTO FORSVARET, SIMON AMDAL

de communicatie moet robuust genoeg zijn om de vijandelijke elektronische oorlogsvoering, die aanzienlijk is, te kunnen weerstaan.

Er zijn twee redenen waarom deze kwetsbaarheid te overzien is. Ten eerste is het niet zo dat het concept ervan afhankelijk is dat alle sensoren te allen tijde in verbinding staan met alle wapensystemen en besluitnemers. Noorwegen moet zijn bondgenoten kunnen tonen dat er strijd geleverd wordt om strategische doelstellingen te halen. Het periodiek aangrijpen van doelen op tactisch niveau is daarvoor in beginsel voldoende. Om dat te voorkomen zou de tegenstander voortdurend alle communicatie moeten blokkeren. Daar is hij, ondanks al zijn middelen, niet toe in staat. Ten tweede maken ontwikkelingen in de technologiesector het alternatieve operatieconcept voortdurend beter in staat tot en minder afhankelijk van communicatie over grotere afstanden. Overigens is het niet zo dat het huidige operatieconcept in mindere mate afhankelijk is van goede communicatie.

De tweede kwetsbaarheid van dit alternatieve operatieconcept is gerelateerd aan kosten, of eigenlijk aan de verhouding tussen kosten en de prestatie of impact van langeafstandswapens. Om als concept succesvol te kunnen zijn, moet de verhouding tussen de prijs van het gebruikte wapensysteem en het doel ervan in evenwicht zijn. Een dure Joint Strike Missile afvuren op een enkel pantservoertuig is wellicht een voorbeeld van een slechte balans. De ontwikkelingen staan hier echter niet stil. Dergelijke wapensystemen krijgen een steeds groter bereik, worden steeds goedkoper en kunnen van steeds meer (eenvoudige en soms ook autonome) platformen worden afgeschoten. Zo dalen de totale kosten van het concept. De Noorse defensie-industrie loopt wereldwijd voorop op dit gebied.

Tegenstanders van dit alternatieve concept maken vaak het bezwaar dat Noorse eenheden moeten kunnen optreden zonder logistieke ondersteuning en grotendeels achter vijandelijke linies. Dit is echter een minder groot probleem dan wordt voorgesteld. Zo kunnen de eenheden

gebruikmaken van het feit dat de tegenstander met het zware materieel voor de langere verplaatsingen voornamelijk gebonden is aan bestaande wegen en aan de punten die hij voor kortere of langere tijd wenst te bezetten. Noorse eenheden daarentegen, met hun lichte terreinvoertuigen en sneeuwscooters, hebben een grote bewegingsvrijheid buiten de bestaande infrastructuur. De kreet ‘achter vijandelijke linies’ verliest daarmee een deel van zijn betekenis. De grootste dreiging komt vanuit de lucht, waardoor die eenheden, hoe klein ook, met draagbare luchtverdedigingsmiddelen moeten worden uitgerust. Hun veiligheid wordt verder vergroot door het verspreid optreden in relatief kleine groepen, het gebruik maken van lokale kennis en het houden van een laag profiel.

Verder wordt het logistieke probleem drastisch verminderd doordat het kleine eenheden betreft, uitgerust met lichte voertuigen zonder zware wapens. De logistieke behoefte van dergelijke eenheden is veel kleiner dan die van gemechaniseerde eenheden, en kan worden ondersteund vanuit voorraden die op voorhand in het terrein zijn verborgen. Aangezien de eenheden in beginsel niet het gevecht aangaan met eigen wapensystemen, of het zo snel mogelijk afbreken, is de behoefte aan medische evacuatie ook kleiner. Mocht evacuatie toch nodig zijn, dan moet dat gebeuren vanaf verzamelplaatsen ver van het strijdtoneel, bijvoorbeeld met behulp van drones.

Afsluiting

Om een artikel 5-situatie te laten uitroepen, moet Noorwegen in staat zijn om in Finnmark een gevechtssituatie te laten ontstaan én deze langdurig in stand te houden. Daar bestaat in Noorwegen geen onenigheid over. De twee operatieconcepten proberen dat elk op hun eigen manier te doen. Er zijn echter twee fundamentele zwakheden in het concept van control: een gemechaniseerde strijdmacht met voldoende reactievermogen, operationele mobiliteit en voortzettingsvermogen om kans te maken in de twee dreigingsscenario's in Finnmark is binnen de huidige budgettaire

In het denial-concept worden de grote afstanden door moderne vuursteunmiddelen in een fractie van de tijd overbrugd

kaders volledig onhaalbaar, en een dergelijke strijdmacht zou bovendien dermate dicht tegen de Russische grens gestationeerd moeten worden dat de politieke strategie van ‘afschrikken en geruststellen’ onhaalbaar wordt.

Waar binnen het control-concept gemechaniseerde eenheden zich over grote afstanden moeten verplaatsten, worden deze afstanden binnen het concept van denial in een fractie van de tijd overbrugd door moderne vuursteunmiddelen. Aangezien het snel kunnen reageren op vijandelijke agressie en het laten ontstaan van een gevechtssituatie fundamentele delen vormen van de huidige strategie, is dat een belangrijk voordeel van het denial-concept. Verder is dit concept in staat om voor langere tijd een artikel 5-situatie te handhaven zonder grote aanwezigheid van troepen in Finnmark. Voorzetsingsvermogen in dit concept gaat niet over het in staat zijn om langdurig de confrontatie aan te gaan. Het gaat over het langdurig in staat zijn verlies toe te brengen aan de tegenstander en het aan de buitenwereld laten zien dat er nog steeds sprake is van een gevechtssituatie.

Wil een strategie kans van slagen hebben, dan moet er balans zijn tussen doel, middel en methode. Die balans ontbreekt volledig in de

huidige Noorse benadering. Er wordt zelfs geen poging toe gedaan: de Noorse landmacht ontbeert een holistische en consistente analyse van het probleem in Finnmark, waar de veiligheidspolitieke strategie – het laten uitroepen van een artikel 5-situatie – gerealiseerd kan worden met een operatieconcept dat uitvoerbaar is door een strijdmacht die betaalbaar is. Die analyse moet zo snel mogelijk uitgevoerd worden.

Nawoord van de vertaler

Diesen sluit zijn artikel af met een beschrijving van hoe militair conservatisme naar zijn mening ten grondslag ligt aan de onwil om het operatieconcept van land denial nader te analyseren. Hoewel die discussie zeker interessant is en raakvlakken heeft met Samson en Nielens recente beschrijving van cognitieve *biases*, is dat deel van Diesens artikel vrij specifiek voor de Noorse defensieorganisatie en minder relevant voor de Nederlandse lezer.⁶

Er is voldoende af te dingen op Diesens benadering. Zo moet worden bedacht dat de Noorse krijgsmacht in Diesens redenering de tegenstander in Finnmark niet hoeft te verslaan: het gaat om het snel en overduidelijk laten ontstaan van een duurzame gevechtssituatie die de Noord-Atlantische Raad ervan overtuigt om een artikel 5-situatie uit te roepen. Daarmee lijkt hij voorbij te gaan aan het feit dat de Noorse krijgsmacht in overeenstemming moet zijn met de Capability Targets die de NAVO stelt en in staat moet zijn om deel te nemen aan internationale operaties en stand-by missies, zoals de Very High Readiness Task Force. Beide voorwaarden zijn in Diesens concept lastig te realiseren. Verder zijn de kosten en het risico van het implementeren van een onbeproefd concept nog een brug te ver voor de conservatief ingestelde bureaucratie van het Noorse leger, zoals ook Diesen zelf constateert. Daarbij moet in beschouwing worden genomen dat ‘zijn’

FOTO FORSVARET, OLE-SVERRE HAUGLI

alternatieve operatieconcept een complete reorganisatie van de Noorse landmacht zou betekenen. Afgezien van culturele sentimenten die daarbij een rol spelen moeten ook politieke beslissingen en reeds opgestarte verwervings- en reorganisatietrajecten compleet teruggedraaid of omgevormd worden. Tot slot is het operatieconcept vooralsnog voor een significant deel gebaseerd op immature technologie. Aan de andere kant geeft de recente ‘limited war’ tussen Azerbeidzjan en Armenië een beeld van de kwetsbaarheid van grondgebonden eenheden

6 R. Samson en G.M.G. Nielen, ‘Identiteitscrisis: “Ik denk dus in ben”. Hoe onze fouten de doorontwikkeling van de krijgsmacht belemmeren’, in: *Militaire Spectator* 189 (2020) (9) 466.

CV90-voertuigen van Brigade Nord. Om een artikel 5-situatie te laten uitroepen, moet Noorwegen in Finnmark een gevechtssituatie kunnen laten ontstaan én langdurig in stand kunnen houden

voor moderne sensorsystemen.⁷ Van die kwetsbaarheid maakt Diesens concept goed gebruik en vanuit dat oogpunt zou een nadere analyse absoluut wenselijk zijn.

Gezien bovenstaande bezwaren is niet te verwachten dat Diesens alternatieve operatieconcept serieuze aandacht krijgt binnen de Noorse krijgsmacht. Dat is wellicht niet verwonderlijk, maar de door hem genoemde problemen binnen het huidige operatieconcept zoals de geldende tijd-ruimtefactoren, kwets-

baarheid van lines of communication, gevechtskrachtverhoudingen en, bovenal, budgettaire kaders, lijken valide en worden op dit moment niet aangepakt. Het is de vraag of dat een risico is dat Noorwegen zich kan veroorloven en of de NAVO, gezien het strategisch belang van de noordflank, dat kan laten gebeuren. ■

⁷ Jack Watling, 'The key to Armenia's tank losses: the sensors, not the shooters', RUSI, 6 oktober 2020. Zie: <https://rusi.org/publication/rusi-defence-systems/key-armenia-tank-losses-sensors-not-shooters>.

‘De samenleving moet zien dat militairen voor hen aan het werk zijn’

Gastcollege minister van Defensie Ank Bijleveld-Schouten

Op uitnodiging van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap en de Universiteit Leiden gaf minister van Defensie Ank Bijleveld-Schouten op 11 maart 2021 een gastcollege waarin zij haar kijk gaf op de afgelopen kabinetsperiode, de huidige stand van zaken en de *Defensievisie 2035*. De *Militaire Spectator* publiceert een aangepaste versie van de toespraak. De hele toespraak is terug te lezen via: www.defensie.nl en te zien via YouTube. – *De hoofdredacteur*

Drs. Ank Bijleveld-Schouten

De verkiezingen zijn achter de rug. Ik vind het altijd een feestelijk moment en ik verbaas mij erover dat er elke verkiezingen weer Nederlanders zijn die niet stemmen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 waren dat zo'n 2 miljoen mensen.

Bij verkiezingen in Afghanistan in 2019 zijn er óók 2 miljoen mensen thuisgebleven. Niet uit desinteresse, maar uit angst voor aanslagen. In landen als Afghanistan zijn vrije verkiezingen echt een mijlpaal. Zodra de democratie op gang komt, krijgen mensen weer hoop. Helaas zijn het ook vaak de momenten waarop het geweld juist weer oplaait.

In meerdere missies hebben onze militairen zich ervoor ingezet om zulke verkiezingen veilig te laten verlopen. Onze mannen en vrouwen riskeren op zo'n moment hun leven zodat anderen, in een land ver van ons vandaan, veilig kunnen stemmen. Dat is iets wat te weinig Nederlanders weten. Het roept vragen bij mij op. Ziet de maatschappij wat onze krijgsmacht doet? Beseffen zij dat de vrijheid die wij hebben, bijvoorbeeld om te stemmen, niet zo vanzelfsprekend is?

Het is bekend dat Rusland zich in de Amerikaanse verkiezingen van 2016 en de Brexit-stemming heeft gemengd. Zij hebben ook geprobeerd om Nederlandse ministeries binnen te dringen, voorafgaand aan de verkiezingen van 2017. Dat is ze niet gelukt, dankzij onze inlichtingendiensten. En in 2018 heeft onze militaire inlichtingendienst, samen met de Britten, een hack kunnen voorkomen bij het OPCW. Kolonel Bouwmeester heeft een proefschrift geschreven over hybride oorlogvoering door Rusland. Hij heeft in een interview gezegd dat er '(...) een hele reeks van incidenten plaatsvindt die samen net onder de drempel

van oorlog blijven'. Net onder de drempel, maar wat als ze over de drempel komen?

Op dit moment zijn zo'n 250 Nederlandse militairen in Litouwen voor de versterkte militaire NAVO-aanwezigheid *enhanced Forward Presence*. Als ik daar op werkbezoek ga, dan zit de dreiging ook in kleine dingen: ik moet mijn smartphone thuislaten en een oude Nokia gebruiken. Omdat het risico te groot is dat die gehackt wordt om nepnieuws te verspreiden. Het gaat bij dreiging dus niet alleen om Russische oorlogsschepen in de Noordzee, of raketten in Kaliningrad, die met de neus naar Europa wijzen en een bereik van 5000 kilometer hebben; het gaat ook om cyberdreiging. Want waarom zouden onze vijanden een raket op de Maeslantkering in Rotterdam afschieten, als zij die ook met een grote hack onklaar zouden kunnen maken? Daarom moet je als krijgsmacht én een Patriot-squadron hebben dat raketten kan uitschakelen, én een Cybercommando. En daarom gaat een heel groot deel van de *Defensievisie 2035* over de digitale middelen en kennis die we nodig hebben. Voor deze visie heb ik anderhalf jaar lang met alle commandanten gesproken, en allerlei experts, binnen en buiten de organisatie. Over wat de dreigingen zijn, hoe de organisatie ervoor staat, en wat we als Defensie nodig hebben om de dreigingen aan te kunnen.

Niet alleen de komende jaren, maar juist ook over 15 jaar. Want Defensie is een organisatie van de lange termijn. Een fregat koop je niet van de plank. Je moet dus de tijd nemen voor een grondige analyse. Voor de *Defensievisie* hebben we berekend wat nodig is om te blijven herstellen én voorbereid te zijn op de toenemende dreigingen. En we hebben klip en klaar gezegd: als we alles zo goed mogelijk willen inrichten, dan kost dat de komende 15 jaar structureel 13 tot 17 miljard euro extra. Ja, dat is een fors bedrag. Zoals hoogleraar Beatrice de Graaf het mooi zei, in een gesprek dat ik met haar had: 'Het is voor het eerst in lange tijd dat Defensie met haar vuist hard op tafel slaat'.

We zijn al een eind gekomen in de afgelopen kabinetsperiode. Alle plannen uit het regeer-

In gesprek met Nederlandse militairen die deelnemen aan de enhanced Forward Presence van de NAVO in Litouwen, 2019. Links minister van Financiën Hoekstra

FOTO MCD, JAN DIJKSTRA

FOTO MCD, VALERIE KUYPERS

De landelijke aftrap voor XL-coronateststraten bij Rotterdam The Hague Airport op 6 november 2020: 'militairen staan er als er een beroep op hen wordt gedaan'

akkoord zijn opgepakt en uitgevoerd. Er is flink geïnvesteerd en het budget is verhoogd. 5,5 miljard euro, waarvan 1,7 miljard structureel. Maar het herstel van de bezuinigingen is nog lang niet voltooid. Er wordt een steeds groter beroep op Defensie gedaan, in ons eigen land en daarbuiten. De dreigingen nemen toe en komen steeds dichterbij.

We leunen nu zwaar op onze bondgenoten. Tegelijkertijd halen we de NAVO-norm bij lange na niet. Nederland heeft beloofd om in 2024 hieraan te voldoen. Die belofte wordt niet nagekomen. We zijn een van de rijkste landen van Europa, maar behoren tot de Europese landen die het minste bijdragen aan de NAVO. Het aankomende kabinet zou daarom een belangrijk stap moeten zetten: structureel 4 miljard euro per jaar extra. Daarmee komen we in ieder geval in de buurt van het Europese NAVO-gemiddelde. En kunnen we blijven

investeren in Defensie: herstellen, vernieuwen en versterken. We moeten dit doen voor onze bondgenoten, maar ook voor onszelf: we moeten de zekerheid hebben dat anderen ons helpen als wij worden aangevallen.

En we moeten onze militairen zekerheid bieden. Zij worden opgeleid om klaar te staan voor een ander. Zij staan er als er een beroep op hen wordt gedaan. En dat gebeurt steeds vaker. Neem deze coronacrisis. In de eerste fase hebben wij direct 500 mensen vrijgemaakt: planners, logistiek én medisch personeel. We hebben de coördinatie opgezet van de hele landelijke patiënten-spreiding. In de tweede fase kwam daar de bovenregionale Covid-afdeling bij, die we in Utrecht hebben opgezet. Vliegenvlug hebben we duizend extra testers opgeleid. En beademings-apparatuur uitgeleend, noodbruggen opgezet naar teststraten, de Coronamelder helpen testen en zo kan ik nog wel even doorgaan.

En toch denk ik dat mensen méér van Defensie hebben meegekregen door het tv-programma *Kamp van Koningsbrugge*. Daar ben ik óók blij mee. Maar ik wil dat de samenleving ook zonder coronacrisis of tv-programma weet dat wij dag en nacht voor hen aan het werk zijn in binnen- én buitenland. En dat zij dit ook zien. Ik heb bij mijn aantreden al snel het uniformverbod afgeschaft en de dienstplicht ingevoerd voor vrouwen. Toch is het zeldzaam dat je zomaar een militair in uniform tegenkomt. We moeten dus ook op andere manieren ervoor zorgen dat we meer zichtbaar zijn.

Dat is trouwens een eeuwenoud verlangen. Zo is ook de KVBK begonnen, in 1865. Met het streven om militaire zaken tot openbaar debat te maken, zodat burgers ook betrokken zijn. In de eerste uitgave van de *Militaire Spectator* na de Tweede Wereldoorlog stond deze tekst: 'Wij allen hopen een leger op te bouwen, dat (...) vooral hechter zal wortelen in het Nederlandsche volk'.¹

Defensie moet midden in de maatschappij staan. En transparant zijn over wat ze doet. Overigens moest een van mijn voorgangers daar niks van hebben. Minister van Oorlog Blanken zei over de oprichting van de KVBK: 'Ik bepaal het defensiebeleid en daarbij kan ik geen pottenkijkers gebruiken'.² Ik denk zelf: hoe meer pottenkijkers hoe beter! Hoe meer mensen zich betrokken voelen bij Defensie, hoe beter. Het gaat om bijna 65.000 mensen van wie velen met gevaar voor eigen leven voor onze veiligheid werken. Ik ben de afgelopen jaren verantwoordelijk voor hen geweest en dat was een mooie, maar ook zware verantwoordelijkheid.

Ik vond het bijvoorbeeld een moeilijke beslissing om de VN-missie in Mali weer op te starten. Een missie waarbij twee militairen waren omgekomen door een mortierongeval, waarna mijn voorganger en ook de toenmalige CDS zijn afgetreden. Het weer opstarten was dus een zwaar en weloverwogen besluit waarbij ik me afvroeg: zou ik mijn eigen kinderen hier naartoe durven te sturen? Ik ben op die manier naar militairen blijven kijken: als minister en ook als moeder.

En juist daarom was juli 2020 voor mij een dieptepunt. We zaten toen midden in de zomerhitte, maar toen het nieuws van de neergestorte NH90-helikopter binnenkwam, sloeg de kou ons om het hart. Twee militairen waren omgekomen: vlieger Christine en tactisch coördinator Erwin. Bij de terugkeer van de lichamen van Christine en Erwin op vliegbasis Eindhoven sprak de moeder van Christine mij aan. Zij zei: 'Minister, we hebben haar op het moment dat ze vertrok niet meer gezien of even geknuffeld toen ze wegging. Nu kunnen we dat nooit meer doen'. Dat raakte mij.

Ik herinner me ook de dag, begin 2018, dat ik op werkbezoek was in Jordanië. Hier stegen onze F-16's op, om boven Irak te vliegen voor de strijd tegen ISIS. Een dominee voerde daar een gesprek met twee vliegers, jonge mannen, die voor het eerst een echte missie zouden gaan vliegen. We herinnerden ons allemaal nog de beelden van de neergestorte Jordaanse piloot, die door ISIS

FOTO: MCD, PHIL NUHUIS

Werkbezoek in Afghanistan in 2018: aan de verantwoordelijkheid voor 65.000 mensen van wie velen met gevaar voor eigen leven werken zaten zowel mooie als moeilijke aspecten

1 Zie: 'Verklaring', in: *Militaire Spectator* 125 (1945) 1.

2 J.J. de Wolf, *Mars in Cathedra*. Uitgegeven ter gelegenheid van het Honderdjarig Bestaan van de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (Den Haag, 1965) 4.

levend was verbrand in een kooi. Die jonge mannen wisten dat hen dit ook kon overkomen en dat maakte indruk op mij. Ik nam me voor om hier zoveel mogelijk over te vertellen en zo meer draagvlak te creëren voor het moeilijke werk dat onze militairen doen. We maakten meer details bekend in onze weekoverzichten, ongevallen werden gepubliceerd op defensie.nl. We zaten aan het begin van een meer open, transparantere Defensie.

In 2019 waren we bezig met een Kamerbrief over de afloop van de missie in Irak. Het was de eerste keer dat we open en transparant konden zijn over de Nederlandse luchtacties in Hawija, waarbij veel burgerslachtoffers waren gevallen. Maar voordat we de brief wilden versturen, kwamen we erachter dat de Kamer hier in 2015 verkeerd over was geïnformeerd. Ik besloot dat we dit in de brief moesten opnemen. Maar de media waren ons voor. Er volgde een heftig debat met een motie van wantrouwen. Dit kwam natuurlijk hard aan.

Maar het echte dieptepunt was dat er Kamerleden waren die het woord 'moord' in de mond namen, ten opzichte van mij én de vliegers. Een van deze Kamerleden zei na afloop dat het had geleid tot 'mooie tv'. Voor militairen voelde het als een motie van wantrouwen – nee, als een klap in het gezicht. Zij zetten zich in voor de vrijheid van anderen en zo'n uitspraak raakt hen in het hart. Ik zal als minister altijd voor hen staan. Militairen willen steun voelen van de maatschappij. Als er getwijfeld wordt aan hun intentie, dan raakt hen dat.

Denk maar aan Srebrenica. Een naderende genocide waar de wereld van wegkeek. En voor veel veteranen van Dutchbat III is het een zwarte bladzijde in hun leven. Jullie hebben misschien de prachtige documentaire van Coen Verbraak gezien. Waarin veteranen als Liesbeth en Remko vertelden over de onmacht die zij toen voelden als onderdeel van Dutchbat III. En dat zij in hun vaderland met wantrouwen of zelfs walging werden bejegend.

We hebben hier te lang over gezweven. Ik wilde dat openbreken. Er was nog nooit een bewinds-

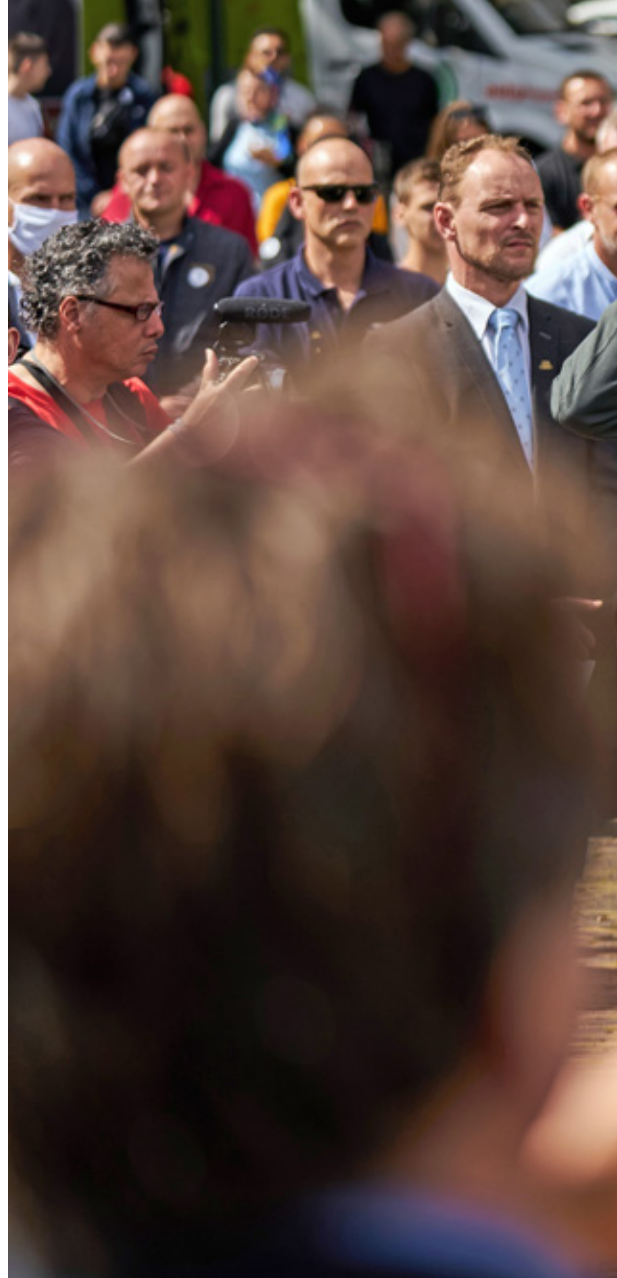

FOTO MCD, PHIL NIJHUIS

persoon naar de herdenking op het Plein voor de Tweede Kamer geweest. Ik ging twee jaar geleden als toehoorder en vorig jaar heb ik een speech gehouden. Na afloop zag ik de veteranen in gesprek gaan met de Bosnische gemeenschap. Dat vond ik mooi. We hebben ook gewerkt aan een publiek eerherstel voor de veteranen van Dutchbat III. Om nu het scheve beeld van toen recht te zetten.

Ik wilde deze momenten uit mijn ministerschap graag delen. Ik weet dat er militairen keken naar dit gastcollege, maar ook veel studenten, die misschien wel de bestuurders van de toekomst zijn. Ik hoop dat zij hebben mee-

Bij de Srebrenica-herdenking in 2020: 'We hebben gewerkt aan een publiek eerherstel voor de veteranen van Dutchbat III'

genomen hoe belangrijk het is om interesse te tonen voor de krijgsmacht. In het werk van onze militairen, maar ook in de personen die zij zijn. En hoe belangrijk het is om waardering te laten zien.

Via via kreeg ik het bevrijdingsnummer van het tijdschrift *Vrij Nederland* onder ogen, mei 1945. Zo'n blik in het verleden kan je soms perspectief geven. Er staat hier op de voorpagina: 'De vrijheid van mensen en volken is in de geschiedenis der mensheid altijd met bloed en tranen verworven en bewaard en in de toekomst zal het niet anders zijn'. Toen wist men het al: vrijheid is niet een gegeven en niet gratis. Vrijheid wordt

beschermd door mensen die bereid zijn alles te geven. En hier verderop staat het volgende. Vrijheid is: '(...) geen bezit, maar een functie, een mogelijkheid, waardoor wij leven en al datgene kunnen verrichten wat wij als mens, (...) als vrije burger verrichten moeten'.

Meer dan 75 jaar later kunnen we dat wat mij betreft nog steeds zo zien: onze vrijheid geeft ons de mogelijkheid om te zijn wie je wilt zijn, te zeggen wat je wilt, vrij te studeren en te stemmen op wie je wilt, zonder angst voor geweld. Ik zou als laatste willen zeggen: koester die vrijheid. En weet dat Defensie voor onze vrijheid vecht. ■

Klaproos of anjer?

Drs. Frans Matser – publicist

In Nederland herdenken we in mei de oorlogsslachtoffers. In Angelsaksische landen gebeurt dat in november. Zij dragen dan als symbool een rode klaproos.¹ In Nederland dragen veel mensen de witte anjer. Die anjer is onlosmakelijk verbonden met de persoon van prins Bernhard.² Hij was een van de meest kleurrijke en in militaire kringen (en in sommige delen van de samenleving) geliefde leden van het Nederlandse koninklijk huis. Rond zijn figuur doen veel mythes de ronde. Maar hij is niet onomstreden.

Om te beginnen zouden we hem heden ten dage aanduiden als een *golddigger*. Iemand van de verarmde Duitse adel die er, gebruikmakend van bluf, zijn adellijke titels en connecties, in slaagde om een van de weinige huwbare dochters van een regerend vorstenhuis in Europa aan de haak te slaan. Bij zijn charisma heb ik een klein beetje beeld, omdat ik een keer het genoegen heb gehad met de prins te lunchen en dat was een van de aangenaamste en amusantste lunches uit mijn leven. De ene anekdote werd soepel afgewisseld met de andere en daarbij speelden historische figuren als Churchill, Eisenhower, Montgomery en Roosevelt – mensen met wie hij allemaal sociale omgang had gehad – een belangrijke rol. Trouwens ook zijn dochter, de op dat moment regerende koningin, werd in de anekdotes niet gespaard.

Bernhard was ontegenzeggelijk een uitstekend causeur.

Ik kon mij goed voorstellen dat de welbespraakte en charmante Bernhard in 1936 bij Juliana en vooral koningin Wilhelmina in goede aarde viel toen hij zich als huwelijkskandidaat aanbood. Bovendien werden in die tijd huwelijken in die kringen op transactionele wijze gesloten en is dat alleen naar de maatstaven van vandaag een beetje suspect. Kortom, daar valt nog goed mee te leven.

Wel is inmiddels onomstotelijk komen vast te staan dat Bernhard het met de huwelijkse trouw aan ons staatshoofd niet erg nauw nam. Daarover heeft hij zelf op het einde van zijn leven tenminste enige openheid gegeven. Meerdere buitenechtelijke relaties en ten minste twee buitenechtelijke dochters getuigen daar ook van. Ook zijn ethisch normbesef was onvoldoende. De Lockheed-affaire van 1976 is algemeen bekend en kostte hem zijn militaire functies. Ook hierover heeft hij kort voor zijn dood, in een interview met Martin van Amerongen, toegegeven dat hij fout zat. Maar na zijn overlijden bleek Lockheed niet de enige firma te zijn waar hij geld van had aangenomen om zijn (aanzienlijke) invloed op met name de Nederlandse militaire top te laten gelden. Daarnaast heeft Bernhard over veel zaken uit zijn leven van vóór 1936 aantoonbaar consequent en hardnekkig de onwaarheid gesproken.

Daar staan ook positieve zaken tegenover. Ten tijde van de Greet Hofmans-affaire, toen Juliana te veel onder invloed

1 De Amerikaanse dichteres Moina Michael (1869-1944) kwam in 1918 na het lezen van het gedicht 'In Flanders Fields' van kapitein-arts John McCrae als eerste op het idee om de klaproos (Engels: poppy) te gebruiken als symbool voor oorlogsslachtoffers en veteranen.

2 Bedoeld wordt uiteraard Prins Bernhard van Lippe Biesterfeld geboren in 1911 als graaf van Biesterfeld en niet zijn zakelijk succesvolle, maar door zijn verdienmodel ook enigszins omstreden kleinzoon.

dreigde te raken van deze gebedsgenezers, wist hij een breuk tussen vorstenhuis en regering af te wenden (maar daarbij maakte hij wel gebruik van manipulatie en lekken naar de pers). Ook werd hij in de Tweede Wereldoorlog het symbool van het militaire verzet tegen de bezetter en wist hij door zijn vastberaden en flamboyante gedrag en ondanks zijn Duitse afkomst Nederlandse militairen en verzetsstrijders te inspireren. Dat daarbij zijn militaire ‘prestaties’ een beetje overdreven werden verbaast niet, als we zijn persoonlijkheid in acht nemen en zien hoe efficiënt de Rijksvoorlichtingsdienst er al honderden jaren in slaagt onwelgevalligheden en misstappen rond het koningshuis uit het nieuws te houden.

Verder zijn er tal van mooie anekdotes die verteld worden door mensen die de charismatische prins in hoge mate bewonderden. Een van die personen was mijn vader, die medio 1946 in het Engelse Aldershot zijn militaire opleiding kreeg, alvorens als oorlogsvrijwilliger naar Indonesië te vertrekken. Ze waren ondergebracht in overvolle barakken en kregen zeven dagen in de week uit de oorlog overgebleven en weinig smakvolle, opgewarmde gevechtsrantsoenen te eten. Toen prins Bernhard de troepen met een bezoek vereerde klaagden de soldaten hierover en vanaf die dag werd regelmatig verse groente en vlees geserveerd. Voor mijn vader en de meeste andere soldaten die dit meemaakten was dit het absolute bewijs dat de prins deugde.

Er zijn veel van dit soort verhalen bewaard gebleven en die gaven hem ook een zekere mythische reputatie als iemand die voor de gewone soldaten opkwam. Zijn opvattingen over de rol van de krijgsmacht in de samenleving maakten hem bovendien zeer populair bij de Nederlandse militaire top, die hierin een dankbaar tegenwicht zag tegenover Juliana die hier – anders dan haar moeder – heel anders over dacht en zich weinig of niets aan het Nederlandse militaire apparaat gelegen liet liggen. De nadrukkelijke betrokkenheid van de prins bij de krijgsmacht was daarom in de ogen van menig Nederlands generaal broodnodige compensatie voor het ontbreken van enig

Hoewel hij geen landgenoot van me is, vind ik John McCrae’s poppy een beter symbool voor veteranen en gedenken van gevallen kameraden dan de anjer

enthousiasme voor het krijgsbedrijf bij het staatshoofd.

Bernhard heeft zich in al die jaren ook zeer positief – dienstbaar is niet het juiste woord denk ik – opgesteld naar zijn oude krijgsmakers, die regelmatig, en zelden tevergeefs, een beroep op hem deden. Hij was daarbij weinig diplomatiek en trok zich nauwelijks iets van bestaande regels en conventies aan. Met name die inzet gaf hem het imago van voorvechter en pleitbezorger van de zaak van de veteranen. Dit imago heeft erertoe geleid dat jaren terug de anjer is gekozen tot het symbool van de veteranen. Dit zou dan een Nederlandse equivalent moeten zijn van de poppy in Engeland.

Het verschil blijft echter dat de klapproos in de Angelsaksische wereld onverbreeklijk verbonden is met het gedicht ‘In Flanders Fields’, en niet met één (omstreden) persoon. Natuurlijk is het geschreven door een dichter, John McCrae, maar die heeft als officier-arts de oorlog daadwerkelijk en langdurig lijfelijk ondergaan en zich nooit persoonlijk verrijkt. Bovendien heeft hij hiervoor tijdens de Eerste Wereldoorlog met zijn leven betaald. En hoewel hij geen landgenoot van me is, vind ik – gegeven de keus – John McCrae’s poppy een beter symbool voor veteranen en gedenken van gevallen kameraden dan de anjer van de charmante, charismatische, maar tevens opportunistische en weinig waarheidslievende Bernhard. Daarom voor mij volgende maand geen anjer op mijn pak. Overigens staan er nog heel wat standbeelden en borstbeelden van de prins in onze kazernes. Misschien tijd om dat beleid ook eens te bekijken? ■

‘Een informeel één-tweetje’

Mirjam Grandia kritisch over Nederlandse en Britse besluitvorming ISAF-operatie

Alexander Alta en Han Bouwmeester

In april verschijnt het boek *Inescapable Entrapments? The Civil-Military Decision Paths to Uruzgan and Helmand* over de besluitvorming rondom de Nederlandse deelname aan de ISAF-operatie in Uruzgan.¹ De auteur, luitenant-kolonel dr. Mirjam Grandia, vertelt in een interview met de *Militaire Spectator* hoe zij in haar boek op kritische wijze de Britse en Nederlandse besluitvorming vergelijkt. Het Verenigd Koninkrijk besloot in 2005 naar de Afghaanse provincie Helmand te gaan, terwijl Nederland naar Uruzgan ging. Gedurende haar onderzoek werd het Grandia duidelijk dat het initiële idee voor de Britse en Nederlandse deelname voortkwam uit een deal tussen de directeuren-operaties van beide krijgsmachten; twee generaals die het goed met elkaar konden vinden. Een interessant uitgangspunt, want voorafgaand aan een militaire operatie dient zorgvuldige politieke besluitvorming plaats te vinden.

Luitenant-kolonel dr. Mirjam Grandia (1976) is universitair docent Internationale Veiligheidsstudies aan de vakgroep Krijgswetenschappen van de Faculteit Militaire Wetenschappen. Zij heeft samen met de Directie Internationale Militaire Samenwerking en Team Conflict Preventie van de Directie Internationale Aangelegenheden de projectgroep Militaire Diplomatie opgericht (januari 2021).

Voor dat ze dieper op de materie ingaat, legt Grandia uit dat het boek de handelseditie is van haar proefschrift *Deadly Embrace?* uit 2015.² Kort voor haar promotie in 2015 werd Grandia overgeplaatst naar het Allied Joint Force Command van de NAVO in Napels en vanuit dit internationale hoofdkwartier uitgezonden naar Ethiopië. Na terugkomst in Nederland ging Grandia aan de slag bij de Directie Internationale Militaire Samenwerking, waarbij ze bijna elke maand een buitenlandse dienstreis moest maken. Sinds haar plaatsing bij de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie in 2019 vond ze meer tijd om het proefschrift in een goed gedocumenteerd boek om te zetten.

Menigeen zal bij het zien van de titel van je boek terugdenken aan de film ‘Entrapment’ uit 1999, waarbij de tegenpolen in de film elkaar over en weer in de val lokken. Gebeurde dat ook bij de besluitvorming over Uruzgan en Helmand?

Nee, ‘in de val lokken’ klinkt direct negatief. Wat ik in het onderzoek constateerde was dat het besluit tot deelname aan de ISAF-operatie in het zuidelijk deel van Afghanistan eigenlijk een

1 Mirjam Grandia Mantas, *Inescapable Entrapments? The Civil-Military Decision Paths to Uruzgan and Helmand* (Leiden, Leiden University Press, 2021).

2 Mirjam Grandia Mantas, *Deadly Embrace? The Decision Paths to Uruzgan and Helmand* (proefschrift Universiteit Leiden, 2015).

informeel één-tweetje was tussen de Britse en Nederlandse directeuren-operaties van beide krijgsmachten. Hierdoor ontstond vervolgens bij de betrokken politici, ambtelijke top en militairen heel sterk het gevoel dat ze met zijn allen op een rijdende trein waren gesprongen. Het was een illusie die ontstond; een soort fuik waaruit je niet meer kon ontsnappen. In de Tweede Kamer zijn nauwelijks kritische vragen over deze operatie gesteld, zoals ‘moeten we er wel aan deelnemen?’ en ‘wat is het doel?’. Tijdens de politieke behandeling was de aandacht van meet af aan gericht op de vraag ‘hoe gaan we die operatie in Uruzgan uitvoeren?’. De casus Uruzgan is daar naar mijn mening niet uniek in, en dit verdient vervolgonderzoek.

De Tweede Kamer heeft informeel instemmingsrecht; stel dan ook de juiste vragen en niet alleen de hoe-vragen. Ondanks de ernst van besluitvorming waren veel politici drukker met de verhoudingen binnen de coalitie, oppositievoeren en partijpolitiek. Er is niet aan de noodrem van die doordenderende trein getrokken om te reflecteren op de inzet van de krijgsmacht. Je hoopt op een stevige discussie over enerzijds politieke wenselijkheid, waarbij politici ingaan op het doel, en anderzijds militaire haalbaarheid. Maar die discussie is onvoldoende gevoerd. Het toetsingskader met een aantal criteria waaraan deelname aan een militaire operatie dient te voldoen is wel gebruikt tijdens de besluitvorming over Uruzgan, alleen was de relatie tussen het politieke doel en de rol van de krijgsmacht om dit doel te bereiken minder goed uitgewerkt dan wenselijk is. Tijdens de besluitvorming over Uruzgan heeft de Tweede Kamer wel alle criteria behandeld, maar de diepgang van de analyse was niet altijd duidelijk. Bovendien dient het kabinet zijn voornemens, als het gaat om deelname aan een militaire operatie, in een Artikel 100-brief aan te geven. De brief over Uruzgan was aanvankelijk *juggling with words* door te spreken van ‘de intentie te hebben de krijgsmacht in te zetten’ in plaats van te spreken over een inzet, dit om coalitiepartner D66 binnen boord te houden. Het gebruik van het woord ‘intentie’ leidde tot veel politieke ophef en een vertraging in de politieke

besluitvorming over de inzet. Fundamentele vragen over inzet van de krijgsmacht zijn niet gesteld.

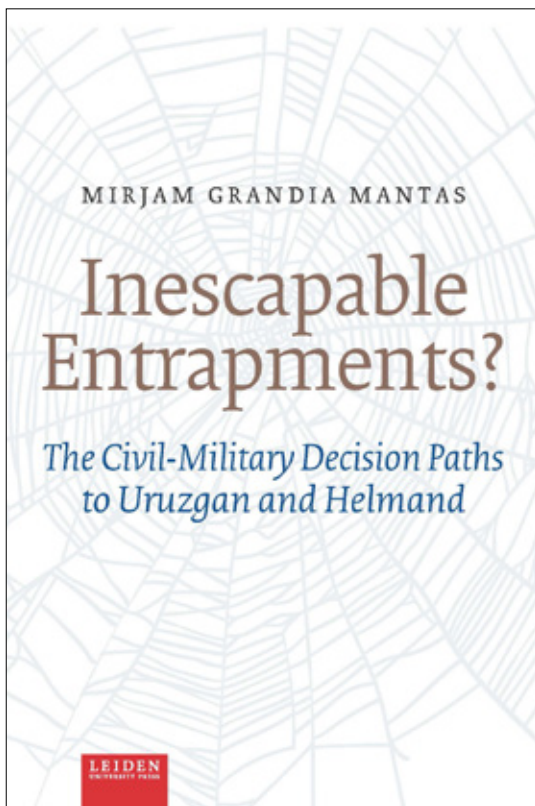
Dat zijn opmerkelijke constatering, terwijl militairen zelf altijd grote voorstanders van rationele besluitvorming zijn. Hoe kijk je hier zelf tegen aan?

Dit raakt de essentie van mijn boek. Wat ik heb onderzocht was niet alleen militaire besluitvorming. Deelname aan een militaire operatie vereist civiel-militaire besluitvorming. Dit soort besluitvorming is een dynamisch proces met een hele reeks besluiten. Het begon dus met een één-tweetje van twee generaals en zo ontstond een *occasion for decision*. Vervolgens nam Defensie het over en betrok Buitenlandse Zaken erbij. Niet veel later ging het voornemen naar de Tweede Kamer, daarna naar de NAVO en uiteindelijk bemoeiden de Verenigde Staten zich er ook nog eens mee. De betrokkenen bij de besluitvorming veranderden steeds. Het was echt een dynamisch proces, maar laten we ook eerlijk zijn, rationele besluitvorming in welke context dan ook bestaat helemaal niet; dat is een westerse illusie. We denken maar al te graag dat we het probleem uit zijn context kunnen halen om het daarmee voor onszelf begrijpelijk te maken. Uiteindelijk nemen we een besluit en hopen daarna alles weer terug te kunnen plaatsen in de context. Zo zitten we vaak te puzzelen, maar in de praktijk werkt dat niet.

Maar hoe verliep de besluitvorming dan wel?

Er zijn verschillende besluiten door de tijd heen genomen. Het plan om Nederlandse en Britse troepen in te zetten was het gevolg van een militaire alliantie tussen drie landen: Canada, het Verenigd Koninkrijk en Nederland, de zogeheten *like-minded nations*. Nederland en het Verenigd Koninkrijk hadden beide de behoefte hun imago weer op te poetsen. Nederland worstelde nog steeds met het Srebrenica-syndroom, terwijl het Verenigd Koninkrijk nog duidelijk een probleem had met Irak. Het heeft geholpen dat beide directeuren operaties elkaar goed kenden. Zij vertrouwden elkaar en dan kun je snel tot zaken komen. Een dergelijke relatie noem ik in mijn boek een *informal action channel*, een term die Graham Allison in 1971 lanceerde

in zijn toonaangevende boek *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis* en die tegenwoordig nog steeds in zwang is. Even terug naar de besluitvorming, want vervolgens komt die informele deal tussen de twee directeurs operaties in beide landen terecht. Dan gaat heel sterk meespelen hoe politici en militairen op dat moment met elkaar de dialoog voeren. Tevens liep ik er in mijn onderzoek tegenaan dat veel Kamerleden zich met de hoe-vraag bezighielden. De oppositie richtte zich op de vraag of het een vecht- of wederopbouw missie was. De waarom-vraag maakte geen deel uit van het debat. Kamerleden met een militaire achtergrond vormden hierop een uitzondering.

Besluitvorming over deelname aan militaire operaties ligt vaak erg gevoelig. Was het gemakkelijk voor je om aan voldoende informatie voor je boek te komen?

Ja, en het heeft enorm geholpen dat ik militair ben. Ik kreeg daardoor veel sneller toegang tot militaire archieven en kon iedereen die een rol van betekenis had gespeeld in de besluitvorming

gemakkelijk interviewen. Zo heb ik meer dan 100 betrokkenen in Nederland en het Verenigd Koninkrijk kunnen interviewen voor de hele reconstructie van de besluitvorming. Dat gaf mijn onderzoek een enorme meerwaarde. Na mijn promotie kreeg ik dat vaak te horen. Niet dat zoiets onmogelijk is voor civiele onderzoekers, maar als militair krijg je door je kennis over de organisatie en je netwerk gemakkelijker toegang tot de mensen die betrokken waren bij de besluitvorming. Ik pleit ook voor meer militaire onderzoekers in Nederland, de zogeheten *officer scholars*, om gericht onderzoek te doen naar het optreden van de krijgsmacht in de meest brede zin van het woord.

In het Verenigd Koninkrijk lag het aanvankelijk wat anders, maar er zijn twee zaken waardoor ik toch aan voldoende informatie kwam voor mijn boek. Ten eerste heb ik het onderzoek naar besluitvorming voor mijn proefschrift verricht in de periode 2010-2014. Dat liep parallel met de zogeheten *Chilcot Inquiry*. Onder leiding van John Chilcot, een hoge Britse ambtenaar, werd onderzoek verricht naar Britse inzet in Irak, waarbij ook de aanloop van de besluitvorming rond Afghanistan naar buiten kwam. Deze commissie heeft indringende interviews gevoerd met betrokken besluitvormers. Die verslagen zijn openbaar en daar heb ik mooi mijn voordeel mee kunnen doen. Ten tweede kwam ik vrij snel onder de vleugels van Gordon Messenger, een invloedrijke mariniersgeneraal. Via Messenger kon ik gemakkelijk bij iedereen binnenkomen. Tijdens mijn onderzoek kwam ik ook in contact met het programma *Changing Character of War* van de Universiteit van Oxford. Ik had destijds alle data al verzameld, maar kon door een fellowship het manuscript van mijn proefschrift op Pembroke College voltooiën. In het Verenigd Koninkrijk hielp het eveneens dat ik militair ben, want dat gaf van meet af aan een bepaald vertrouwen. Het mooie is dat de Nederlandse Defensie Academie en de Universiteit van Oxford uiteindelijk een samenwerking zijn aangegaan waardoor we nu elk jaar iemand als fellow deel mogen laten deelnemen aan hun onderzoeksprogramma. Een unieke kans, en daarom pleit ik nogmaals voor meer militaire onderzoekers in Nederland.

FOTO: AUTEUR

Grandia (in Afghanistan, links): 'Militairen moeten veel meer deelnemen aan het maatschappelijk debat over veiligheidsonderwerpen'

Over onderzoek gesproken, het is de redactie van de *Militaire Spectator* al langer opgevallen dat er in Nederland tot nu toe zo weinig kritisch onderzoek is verricht naar de operatie in Uruzgan. Jouw boek vormt daar nu een uitzondering op. Hoe zit dat eigenlijk in het Verenigd Koninkrijk? Zijn militairen daar wel kritisch over deelname aan militaire operaties?

Ja, er is een groot verschil met Nederland. Nu kent het Verenigd Koninkrijk ook een andere strategische cultuur dan Nederland. De Britten beschouwen hun krijgsmacht als de *preferred partner, they get things done!* Deelname aan militaire operaties is gewoon onderdeel van de Britse cultuur. Daarnaast zijn Britse officieren, zoals ik ze heb leren kennen, veel kritischer dan Nederlandse officieren, niet zo zeer tijdens de

inzet zelf maar vooral na afloop, tijdens evaluaties. Britse officieren nemen ook veel meer deel aan de maatschappelijke discussie en ze doen meer met de *lessons learned* van operaties. Na afloop van een militaire operatie organiseren de bekende universiteiten van Oxford en Cambridge, samen met het Britse ministerie van Defensie, de Britse krijgsmacht en het *Royal United Services Institute*, een vooraanstaand Brits onderzoeksinstituut, vele openlijke debatten, waarbij ze scherpe kritiek op de inzet van Britse eenheden niet schuwen. Zo zijn kritische boeken over de Britse deelname aan de operaties in Irak en Afghanistan verschenen, zoals *British Generals in Blair's Wars*, *High Command. British Military Leadership in the Iraq and Afghanistan Wars* en recentelijk *Blood, Metal and Dust. How Victory*

Turned into Defeat in Afghanistan and Iraq. De Britse krijgsmacht weet tegenwoordig kritiek te cultiveren en te omarmen, hoewel dat vroeger wel anders was. Ergens is het omslagpunt gekomen. Het zou erg leerzaam zijn, ook voor de Nederlandse krijgsmacht, om onderzoek naar dat omslagpunt en de beweegredenen te verrichten.

Hew Strachan, een bekende Britse militair historicus, heeft een inleiding in je boek mogen schrijven, waarbij hij spreekt over het transactioneel proces tussen politici, strategisch-denkende generaals en het electoraat van democratische landen. Hoe kijk je daar zelf tegenaan?

Ja, die transacties zijn heel relevant voor mijn boek. Ik constateerde wel dat politici en militairen vaak de burgers vergeten of niet serieus nemen. Er wordt, zoals bij de besluitvorming over Uruzgan, een narratief bedacht waarmee de operatie wordt geframed. In het geval van Uruzgan spraken de politici vooral over een opbouwmissie, terwijl de militairen wisten dat het hoofdzakelijk een vechtmis­sie zou worden. De inlichtingenrapporten die voorafgaand aan de besluitvorming beschikbaar waren lieten duidelijk dat beeld zien. De minister van Buitenlandse Zaken gebruikte de geïntegreerde benadering, de zogeheten 3D-aanpak met *Diplomacy, Development and Defence* – zoals hij zelf aangaf in een interview voor het onderzoek – als het ‘sausje’ om een Kamermeerderheid te krijgen. Het narratief van de opbouwmissie is op deze wijze in de Tweede Kamer ontstaan. Veel militairen, maar ook functionarissen bij Buitenlandse Zaken, zagen in de operatie in Uruzgan een kans om het Srebrenica-syndroom van zich af te schudden. Bovendien konden we de Verenigde Staten en de NAVO laten zien dat we een betrouwbare partner waren, die ook verantwoordelijkheid op zich nam in operaties waarbij het operationele thema *warfighting* tot uiting zou komen.

In je boek stel je dat het charisma van beide directeuren-operaties nogal doorslaggevend was. Hoe kijk je daar tegenaan?

Beide directeuren-operaties kregen met hun optreden in de aanloop naar deelname aan de

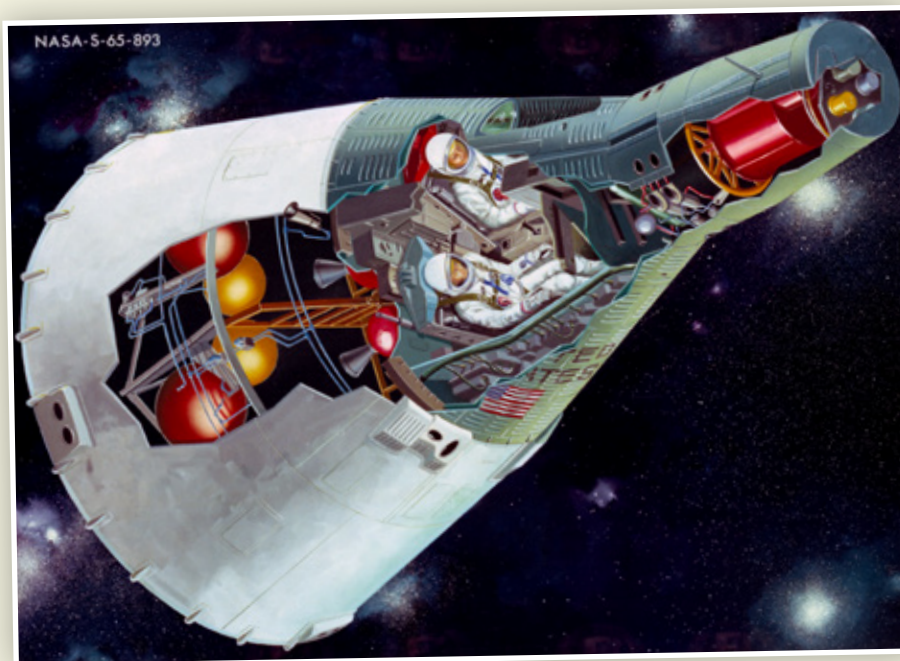
militaire operaties de zaken wel voor elkaar. *Getting the shit done!* Militairen hebben nogal eens de neiging om militair leiderschap in direct, zelfverzekerd en dominant gedrag te vertalen. In de internationale, politieke en ambtelijke arena gelden echter andere opvattingen. Daar moet je als persoon veel meer een beroep kunnen doen op goede conceptuele, analytische en communicatieve vaardigheden, op je netwerken, je moet flexibel zijn en je moet een zogeheten politieke antenne hebben; je moet zaken dus goed kunnen aanvoelen en een visie hebben.

Wat is de boodschap die Nederlandse militairen uit je boek dienen te halen?

Ik noem twee aspecten, in volgorde van belangrijkheid. Ten eerste is het van belang dat militairen en politici werken aan onderling vertrouwen en aan de kwaliteit van hun gemeenschappelijke besluitvorming. Militairen gaan te snel uit van het principe: *we will make it happen!* Durf openlijk in het debat te zeggen dat er duidelijke politieke doelstellingen nodig zijn en dat de inzet van de krijgsmacht noodzakelijk is om deze doelen te realiseren. Mocht het mandaat of mochten de middelen onvoldoende zijn, dan is het van belang dat duidelijk aan te geven. Er moet ook ruimte zijn voor militaire initiatieven gericht op deelname aan operaties, maar de politiek dient zich bezig te houden met de vragen: waarom zetten we de krijgsmacht in, en wat willen we hiermee bereiken? Die vragen worden vaak onvoldoende uitgediept. De kwaliteit van deze civiel-militaire besluitvorming verdient kritisch onderzoek.

Ten tweede is het van belang dat militairen zichtbaarder zijn in de Nederlandse samenleving, en vooral ook in het maatschappelijk debat over veiligheidsonderwerpen. Zoals ik al eerder opmerkte zijn Britse officieren veel vertrouwder met openlijke debatten over veiligheidskwesties. We staan als Nederlandse militairen wel op basisscholen te vertellen over militaire operaties, maar aan het echte maatschappelijke debat doen we onvoldoende mee. Hoewel we vanuit onze functie geen politieke besluiten ter discussie mogen stellen, zouden we in diverse fora wel mee kunnen discussiëren over evaluaties van missies of over scenario’s voor mogelijke toekomstige missies. ■

‘Vreedzame doelen in de verovering van de ruimte’

Een artist's concept van een bemande Gemini-cabine, die met een Titan-raket van de U.S. Air Force in de ruimte werd gebracht

FOTO NASA

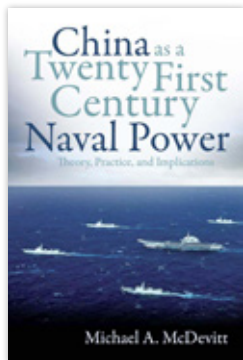
In deze editie van de *Militaire Spectator* licht Marten Zwanenburg het juridisch kader toe van militaire activiteiten in de ruimte, die steeds meer erkend en gebruikt wordt als militair domein. In de vroege stadia van het ruimte-tijdperk werden de militaire mogelijkheden van de ruimte wat meer omfloerst benaderd. Zo noteerde de *Militaire Spectator* in 1966 in de rubriek *Uit de buitenlandse vakpers*: ‘Steeds weer wordt van alle zijden nadrukkelijk verklaard, dat de verovering van de ruimte slechts vreedzame doelen nastreeft; de publieke opinie is gerustgesteld: algemeen is men ervan overtuigd, dat de ruimtevaart bijdraagt tot de wetenschap en de praktische toepassingen daarvan.’¹

Toch was ook toen al duidelijk dat de mogelijkheden van de ruimte als ‘nieuwste ontdekkingsgebieden’ van grote betekenis konden zijn voor de landsverdediging van diverse staten. Bovendien lagen militaire ontwikkelingen zelf, zoals de ontwikkeling van langeafstands-

raketten, ten grondslag aan wetenschappelijk onderzoek in de ruimte. ‘De Gemini-cabines (bemande satellieten, red.) werden gelanceerd met een TitanII-raket van de U.S. Air Force!’, aldus de auteur.

De verwachtingen waren hoog in die tijd. De landing op de maan in 1969 vond weliswaar een jaar eerder plaats dan in dit stuk nog werd verwacht, maar men dacht ook dat er in 1982 interplanetaire reizen naar Venus en Mars zouden worden ondernomen. Bovendien zou op Mars in 1984 een basis moeten worden ingericht. Dat is er bijna veertig jaar later, ondanks het in doctrines officieel benoemen van de ruimte als militair domein, nog niet van gekomen. ■

1 Rubriek ‘Uit de buitenlandse vakpers’, ‘Ontwikkeling van de ruimtevaart en haar militaire betekenis’, in: *Militaire Spectator* 135 (1966) (3) 148. Naar het artikel van J. Gandilhon, ‘Tendances et réalisations militaires en politique spatiale’, in: *Revue Militaire Générale* (december 1965).

China as a Twenty First Century Naval Power

Theory, Practice and Implications

Door Michael A. McDevitt

Annapolis (Naval Institute Press) 2020

320 blz.

ISBN 9781682475355

€ 34,-

In november 2012 sprak de president van de Volksrepubliek China, Hu Jintao, het 18e Nationaal Congres van de Chinese Communistische Partij toe. Zijn boodschap aan het hogere partij kader was dat China zich moest ontwikkelen tot een maritieme grootmacht. Dit was noodzakelijk omdat het land steeds afhankelijker is van de zee voor zijn verdediging, zijn economische groei en voor het veroveren van 'verloren grondgebied'. Ook voor zijn opvolger, president Xi Jinping, is de uitbouw van de marine tot een 'zeemacht van wereldklasse' een noodzakelijke voorwaarde voor het bereiken van de 'grote wedergeboorte van de Chinese natie'. Een doel dat in 2049, wanneer de Volksrepubliek honderd jaar bestaat, bereikt moet worden.

Hoe de Chinese marine (afgekort PLAN: People's Liberation Army Navy) deze machtsambitie moet waarmaken, is het onderwerp van Michael A. McDevitts *China as a Twenty First Century Naval Power. Theory, Practice, and Implications*. McDevitt is een gepensioneerd Rear Admiral van de US Navy die onder meer diende als commandant van een *aircraft carrier battle group*, als Acting Deputy Assistant Secretary of

Defense for East Asia onder president George H.W. Bush en aan het hoofd stond van het National War College in Washington, D.C. McDevitt is tegenwoordig als *senior fellow* verbonden aan het Center for Naval Analyses in Arlington, Virginia, en geldt als kenner van de Chinese marine. De stelling die McDevitt in dit boek uitwerkt is helder. Volgens McDevitt ligt de Chinese marine op koers om over vijftien jaar een eersteklas *blue-water navy* te worden die wereldwijd expeditionair kan optreden, uitgerust is voor de wereldwijde verdediging van de *Sea Lines of Communication* (SLOCs), en heerschappij ter zee in de wateren rondom China kan afdwingen.

Strategische doelstellingen

Het boek begint met een uiteenzetting van de strategische doelstellingen achter de opbouw van de zeestrijdkrachten, door Peking 'maritieme rechten en belangen' genoemd. Deze zijn de verdediging van de Volksrepubliek tegen een Amerikaanse invasie, het veiligstellen van China's internationale zeehandel, het verwezenlijken van wereldwijde veiligheids- en geopolitieke belangen en het herstel van soevereiniteit over 'verloren' gebieden – waarvan Taiwan verre-

weg het belangrijkste, maar zeker niet het enige is. Vervolgens kijkt McDevitt naar de ontwikkeling van de Chinese zeestrijdkrachten tot een blue-water navy. Waar de PLAN in de jaren tachtig in Amerikaanse marinekringen bekend stond als een *junkyard navy*, is het vandaag een belangrijk instrument van de groeiende Chinese macht. De PLAN kreeg vooral tussen 2000 en 2008 wereldwijde zeebenen door de toename in frequentie en afstand van vlagvertoonreizen. Illustratief daarvoor is de reis van de torpedo-bootjager CNS Guangzhou en de bevoorrader CNS Weishanhu naar West-Europa en het Balticum in 2002. De schepen voeren hierbij non-stop van de thuishaven Qingdao naar Sint-Petersburg; een duidelijk signaal dat de PLAN in staat was om wereldwijd te opereren. Vanaf 2008 bouwde de PLAN de in voorgaande jaren opgedane ervaring verder uit tijdens het multinationale optreden tegen zeeroof nabij Somalië, volgens McDevitt 'a dramatic 'accelerant' in the development of the PLA Navy into a genuine global force' (blz. 29). Naast de strijd tegen zeeroof gebruikt Peking de presentie in de regio ook voor vlagvertoon, onder meer in de Middellandse Zee, voor West- en Oost-Afrika en in Oceanië. Het *blue-water navy laboratory* rond de Hoorn van Afrika vormt niet alleen een goede leeromgeving voor het zeemanschap van de Chinese marineman, maar geeft de marineleiding ook de kans om de vaareigenschappen van nieuwe scheepsklassen te testen en legde zwakke plekken bloot op het gebied van commandovoering, onderhoud en logistiek. Dat daaruit lering wordt getrokken blijkt uit de permanente vlootbasis die de Volksrepubliek in 2017 in Djibouti opende. Door deze

verbeterde logistieke ondersteuning is de PLAN beter toegerust voor handelsbescherming rondom Afrika en op de Indische Oceaan.

McDevitt vervolgt met een uiteenzetting over het deel van de PLAN dat expeditionair en *out-of-area* ingezet kan worden. De achtergrond daarvan is dat het Chinese leiderschap volgens de auteur aan 'SLOC anxiety' lijdt, de angst dat de VS en zijn bondgenoten Chinese af- en aanvoerroutes weten te blokkeren. McDevitt toont hier dat het probleem voor de PLAN veel groter is dan een paar knelpunten als de Straat Malakka of de Straat Lombok. Daarnaast laat hij zien dat de opbouw van *blue-water capabilities* al zover gevorderd is dat de PLAN op een kleinere versie van de US Navy lijkt. Als het opwerken van het tweede vliegkampschip, CNS Shandong, meezit, kan China in 2022-23 een *carrier task force* naar de Middellandse Zee dirigeren. 'When that happens', stelt McDevitt, 'China will have truly arrived as a blue-water naval power' (blz. 70).

Chinese assertiviteit

Daarna richt het boek zich op bekendere aspecten van het Chinese optreden op zee, zoals de verdediging van de Chinese oostkust en een gedetailleerde uiteenzetting van de potentiële strijd om Taiwan. Dat het Volksbevrijdingsleger hier een thuiswedstrijd speelt, blijkt uit de militaire machtsbalans. Peking kan in het westelijke deel van de Pacific bijvoorbeeld 331 schepen inzetten, waartegenover 86 Taiwanese

schepen, 22 tot 31 schepen van de Amerikaanse Zevende Vloot en 80 schepen van de Japanse marine staan (blz. 84). McDevitt bespreekt hier ook Chinese assertiviteit in de Zuid-Chinese Zee, waar de Volksrepubliek op basis van de zogenoemde *nine-dash line* ongeveer tachtig procent van de zee als Chinees territorium claimt. Het beeld dat McDevitt hier schetst is vergelijkbaar: de Chinese zeemacht is hier heer en meester. Vervolgens wendt de auteur de steven naar de Indische Oceaan, waarvan de Volksrepubliek voor handel afhankelijk is. In tegenstelling tot de eerdergenoemde regio's is de PLAN hier niet de dominante speler, maar wordt hier omringd door de Amerikaanse Vijfde en Zevende Vloot, de Indiase marine en de Royal Australian Navy. McDevitt verwacht dat 'there will eventually be more Chinese bases presents and more warships rotating in and out' (blz. 166). Om de aanvoerroutes uit de Golfregio en het westelijk deel van de Indische Oceaan beter te verdedigen, zal de PLAN waarschijnlijk een basis in de Pakistaanse havenstad Gwadar vestigen. Die stad speelt al een belangrijke rol als knooppunt tussen het Belt and Road Initiative en de Maritime Silk Road. Het boek sluit af met een conclusie en appendices over twee andere belangrijke vormen van Chinese *sea power*, namelijk de Kustwacht en de Maritieme Militie.

McDevitts analyse van de staat van en de toekomststromen over de Chinese zeemacht overtuigt, omdat

hij niet alleen naar het Chinese denken over sea power kijkt, maar ook oefeningen, missies en marine-scheepsbouw in ogenschouw neemt. Het is sterk dat de auteur daarbij Chinese bronnen gebruikt en beperkingen noemt, zoals Chinese geheimhouding over vlootplannen. McDevitts *comprehensive approach* leidt er wel toe dat hij met grote stappen door het Chinese strategische denken loopt. Hierdoor lijkt het alsof er binnen de politiek-militaire elite geen debat plaatsheeft over de maritiem-strategische richting die de Volksrepubliek inslaat. Toshi Yoshihara en James Holmes maken in hun *Red Star over the Pacific* duidelijk dat zulke discussies wel degelijk gevoerd worden.

Ondanks deze kanttekening is *China as a Twenty First Century Naval Power* een belangrijk boek voor hen die zich met China bezighouden. McDevitt spreekt zich impliciet tegen het idee uit dat de Volksrepubliek zich in de komende decennia slechts op machtsuitbreiding in de eigen regio richt en dat China als continentale mogendheid met zijn rug naar de zee staat. China beschikt vandaag de dag over te weinig zeestrijdkrachten om op meerdere fronten tegelijk te vechten. Maar als de door McDevitt geschetste ontwikkelingen doorzetten zal Xi's doel van een 'grotendeels complete' modernisering van de krijgsmacht in 2035 gehaald worden – en beschikt Peking over de grootste oorlogsvloot ter wereld. ■

T.A. Onderwater MA, NIMH

The Taliban at War 2001-2018

Door Antonio Giustozzi
Londen (Hurst and Company) 2019
380 blz.
ISBN 9781787381322
€ 58,-

In de langstduurende oorlog van de Verenigde Staten wordt op 29 februari 2020 een eerste akkoord gesloten tussen de VS en de Taliban in Afghanistan. 'We gaan onze langstlopende oorlog beëindigen en onze troepen terug naar huis brengen', reageert toenmalig president Donald Trump op deze mogelijke eerste stap naar vrede.¹ Het Emiraat van de Taliban werd 20 jaar geleden door een coalitie bestaande uit onder andere de Amerikaanse strijdkrachten en de Noordelijke Alliantie ten val gebracht, maar bleek hardnekkiger dan gedacht. In 2003 zijn er al tekenen die duiden op een terugkeer van de Taliban als *insurgency* tegen de nieuwe Afghaanse overheid en de internationale coalitie. Hoewel de opleving van de Taliban in die tijd nog niet serieus wordt genomen, ontwikkelt zich een strijd in Afghanistan met vele westerse en Afghaanse militairen, die het met een enorme superioriteit aan technologie en vuurkracht – voornamelijk via het luchtwapen –

opnemen tegen een beweging met militaire technologieën uit de jaren 50 van de vorige eeuw, maar met een ongekende veerkracht en standvastigheid.

Hoewel de Taliban zelf claimen dat zij de oorlog niet verloren hebben doordat ze de islam dienen, draagt Antonio Giustozzi in zijn boek *The Taliban at War 2001-2018* andere verklaringen aan. Hij wil antwoord geven op de vraag hoe de Taliban als organisatie gedurende de oorlogsjaren stand heeft kunnen houden – en zelfs uit kon breiden – door naar de militaire en politieke geschiedenis van de beweging te kijken en haar ontwikkeling op organisatorisch en tactisch niveau.

Polycentrisch karakter

Het werk van Giustozzi is de eerste volledige studie naar het polycentrische karakter van de Taliban. Een groot gedeelte van het boek gaat over de naast elkaar werkende en rivaliserende commandolijnen van

bijvoorbeeld de Quetta Shura en Peshawar Shura; de onderlinge rivaliteit tussen verschillende leiders; en hoe de Taliban zich vanaf 2001 van 'spontaneity to organization' (blz. 238) hebben ontwikkeld. Giustozzi besteedde twintig jaar aan uitgebreid veldonderzoek, waarbij twee onderzoeksteams honderden interviews met (voormalige) Talibanleden afnamen. De geïnterviewde Taliban zijn geselecteerd op basis van de verschillende onderdelen van de beweging, de geografische gebieden waar ze actief zijn geweest, etniciteit, stammen en rangen. Een van de belangrijkste uitkomsten van het boek is dat de omvang en het effect van de buitenlandse steun aan de Taliban is onderschat. Naast Pakistan zouden ook Iran, de Arabische Golfstaten en China jarenlang financiële, logistieke en adviserende steun hebben gegeven voor de gewapende activiteiten van de Taliban en hen tevens van nieuwe wapens en wapensystemen voorzien hebben. Tussen 2006 en 2009 speelden bijvoorbeeld Pakistaanse adviseurs een belangrijke rol in het verbeteren van de tactische capaciteiten van de Taliban, in de jaren daarna verschoof deze taak naar Iraanse adviseurs. Onder invloed van de Iraanse Revolutionaire Garde richtten de Taliban zich steeds meer op asymmetrische oorlogvoering. Mede door de tussenkomst van buitenlandse adviseurs ontwikkelde de tactiek van Taliban zich van een inzet door slechtgetrainde, lokale strijders naar die van een professionele, georganiseerde guerrilla-beweging. Pakistaanse en Arabische adviseurs ondersteunden ook bij het gebruik van zelfmoordterroristen. Het waren tevens Pakistaanse ingenieurs die de explosieven hiervan voorbereidden.

1 Zie: 'Akkoord met Taliban: einde aan langste oorlog van VS, maar ook zorgen', *NOS*, 29 februari 2020; <https://nos.nl/artikel/2325184-akkoord-met-taliban-einde-aan-langste-oorlog-van-vs-maar-ook-zorgen.html>.

2 Zie: 'Historische vredesbesprekingen tussen Taliban en Afghaanse regering van start', *nu.nl*, 12 september 2020; <https://www.nu.nl/buitenland/6076964/historische-vredesbesprekingen-tussen-taliban-en-afghaanse-regering-van-start.html>.

Tactische ontwikkeling

Het gebruik van mijnen en *improvised explosive devices* (IED's) is volgens Giustozzi de belangrijkste geïntroduceerde tactiek van de Taliban. De innovatie zit volgens de auteur niet zozeer in het gebruik van IED's, maar in de ontwikkeling van een organisatie die uiteindelijk in staat is om de verschillende IED-componenten aan te schaffen, te monteren en vanaf 2006 op grote schaal in te zetten. Ook hierbij kregen zij raad van hun buitenlandse adviseurs: 'Indeed, several Taliban sources admitted that the main source of tactical innovation were the Pakistani and Iranian foreign advisers, whose influence was felt mainly in the west, but also as far away as Nangarhar due to the training they provided to eastern Taliban' (blz. 142). In Pakistan bevond zich een IED-ontwikkelingscentrum, waar nieuwe technieken ontwikkeld en getest werden. Hier droegen naast de Pakistanen en Iraniërs ook Iraakse en Centraal-Aziatische adviseurs aan bij, zoals een Talibancommandant uit de provincie Helmand aangeeft in een interview: '...our Punjabi trainers work very hard and always find a

solution when the enemies use new tactics against us (...). That's why they have told us to stop the face to face fighting and use more IEDs, ambushes and suicide attacks' (blz. 157).

De vele interviews belichten verschillende kanten van en meningen over deze tactische ontwikkelingen. Zo waren niet alle Talibancommandanten content met de ontwikkeling van het ondergrondse guerrilla-optreden en het gebruik van IED's: 'Old-fashioned Taliban commanders sometimes argued that the Taliban should 'fight as a man', and be ready for martyrdom if necessary' (blz. 139). Een ander bezwaar van sommige commandanten was dat IED's niet altijd onderscheid konden maken tussen internationale coalitietroepen en Afghaanse veiligheidstroepen enerzijds, en de lokale bevolking anderzijds.

Het onderzoek van Giustozzi wordt ondersteund door figuren, kaarten en tabellen over onder meer inkomsten van buitenlandse sponsors, aanvallen door strijders binnen een bepaalde regio en periode, de verdeling van de aanwezigheid van Taliban troepen in

Afghanistan en informatie over de geïnterviewde personen. Hoewel het boek een uitgebreid beeld schetst van de Taliban in de periode 2001-2018, verdient enige voorkennis van de geschiedenis van Afghanistan wel aanbeveling. Op meerdere momenten grijpt de auteur terug naar de geschiedenis van het conflict met bijvoorbeeld verwijzingen naar Talibangroeperingen in de Sovjet-Afghaanse Oorlog (1979-1989) en concepten als de 'ondergrondse jihad'. Giustozzi is erin geslaagd een unieke inkijk te geven in een organisatie die zich ontwikkeld heeft van 'conservatieve rebellen' naar 'professionele insurgents' (blz. 240). Met de historische vredesbesprekingen tussen de Taliban en de Afghaanse regering die in september 2020² begonnen zijn is het de vraag of hij nog eens twintig jaar aan tactische ontwikkelingen aan Talibanzijde kan vatten in een boek. Het zijn interessante tijden voor de toekomst van Afghanistan, die Giustozzi beter inzichtelijk maakt. ■

Lysanne Leeuwenburg-de Jong MA,
1 Civiël-Militair Interactie Commando

ALGEMENE LEDENVERGADERING KVBK EN LEZING KOLONEL BOUWMEESTER

Op donderdag 29 april vindt vanaf 15.15 uur de jaarlijkse algemene ledenvergadering van de KVBK plaats. Vanwege de coronamaatregelen gebeurt dat online. Scan voor meer informatie en aanmelden de QR-code.

Aansluitend verzorgt kolonel dr. Han Bouwmeester van 16.30-18.00 uur een online-lezing naar aanleiding van zijn recente proefschrift over het gebruik van misleiding door Rusland, onder meer in het gewapend conflict met Georgië in 2008 en bij de annexatie van de Krim in 2014. Scan voor meer informatie en aanmelden de QR-code.

'The mostest'

Linda Polman

Nathan Bedford Forrest, een Zuidelijke generaal in de Amerikaanse Burgeroorlog, had de gewoonte om zijn manschappen razendsnel te paard naar slagvelden te verplaatsen, waar ze de vijand dan stonden op te wachten als die eindelijk aan kwam kakken. 'Get there the firstest with the mostest' ('Kom er het eerste met de meesten') was zijn tactische motto.

Forrest was plantage-eigenaar in Mississippi en beunde bij als slavenhandelaar. Toen de oorlog uitbrak was hij een van de rijkste mannen van het Zuiden. Bijna 1.90 meter lang en de sabel aan beide randen gescherpt. Een doordouwer: werd hij omsingeld door de vijand zonder zijn eigen mannen om zich heen, vuurde hij eerst zijn pistolen leeg en greep daarna een vijandelijke militair bij zijn kraag, gebruikte die even als menselijk schild om aan het geweervuur te ontkomen en wierp hem dan opzij.

Waar Forrest onvoldoende mannen had, maakte hij een gebied gewoon onbruikbaar voor de vijand door niet aflatende guerrilla-aanvallen waarbij duizenden Noordelijke doden vielen. Na de oorlog gaf hij zijn gevecht om het behoud van de Zuidelijke *way of life* nog steeds niet op: hij werd de eerste Grand Wizard van de Ku Klux Klan.

Forrests tactiek kon niet worden verslagen; 'het terrorisme' is ook een tactiek die je niet kunt verslaan. Als je de oorlog verklaart aan het terrorisme kun je net zo goed de oorlog verklaren aan tactisch voetballen en denken dat je dat gaat winnen.

Maar Amerika en zijn bondgenoten blijven de War on Terror voeren. Sinds 2001

goiden ze op zijn allerminst 326.000 bommen op Afghanistan, Irak, Syrië, Yemen, Libanon, Libië, Pakistan en Somalië. Dat zijn er gemiddeld 46 per dag. Als je dag in dag uit, twintig jaar lang, zegt dat je dat naar eer en geweten doet om het terrorisme te neutraliseren kraait er geen haan naar.

Amerika en zijn bondgenoten gaan tekeer als olifanten in een porseleinwinkel, maar zijn het nergens van het terrorisme aan het winnen. In de strijd voor *hearts and minds* leggen ze het ook af. Achttien jaar na de invasie is niet Amerika (noch bondgenoot de EU) de grootste handelspartner van Irak, maar China. Pakistan is de grootste handelspartner van Afghanistan, de Verenigde Arabische Emiraten de grootste van Somalië. Inmiddels gaat wel 66 procent van het vrij besteedbare Amerikaanse overheidsbudget naar het militaire apparaat, terwijl het aantal Amerikanen dat onder het bestaansminimum leeft toeneemt.

Dat moet je Europa, en Nederland, tenminste nog nageven. Hier neemt de armoede niet toe, maar alleen maar niet af, en moet Defensie smeken om een beetje meer geld. In Forrests tijd nodigde je als leger dan gewoon een miljonair uit om generaal te worden in ruil voor financiering van nieuwe uniformen en geweren voor je manschappen. Forrest mocht ze als bedankje naar zichzelf noemen: 'Forrest's Cavalry Corps' bleef onverslagen. In Afghanistan was er ook zo'n miljonair. Bin Laden had kunnen leven en sterven als stinkendrijke erfgenaam van zijn vader, een wegebouwer, maar koos ervoor om met de moedjahedien te strijden voor zijn *way of life*. Osama is dood, maar zijn tactieken zijn onverslagen.

Met onze Defensie financieel op de knieën troosten we ons met de woorden van Martin Luther King: een land dat meer uitgeeft aan zijn oorlogsapparaat dan aan zijn armen, zoals Amerika, is 'spiritueel dood'. King is ook dood, zijn strijd bleef onverslagen. ■

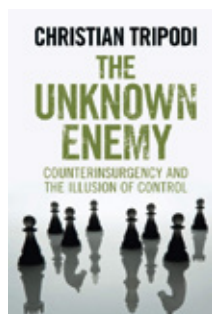
SIGNALERINGEN

The Changing of the Guard

The British Army since 9/11
Door Simon Akam
Londen (Scribe) 2021
704 blz.
ISBN 9781913348489
€ 29,-

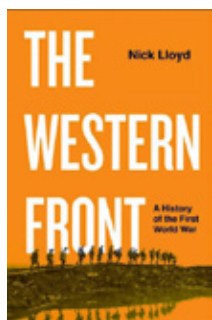
In de eerste twee decennia van de 21e eeuw nam het Britse leger deel aan twee militaire campagnes, in Irak en Afghanistan. In beide oorlogen werden de doelstellingen, ondanks de hoge kosten, niet behaald. In dit boek vraagt journalist Simon Akam zich af waardoor dat komt. Hij schetst een portret van het Britse leger in een periode waarin het onder grote druk stond, op basis van interviews met soldaten en officieren, politici, bondgenoten en familieleden van de veteranen. Het boek gaat daardoor niet alleen over de Britse krijgsmacht op zich, maar ook over de rol die de krijgsmacht speelt in het Verenigd Koninkrijk, sociaal, economisch, politiek en cultureel.

The Unknown Enemy

Counterinsurgency and the Illusion of Control
Door Christian Tripodi
Cambridge (Cambridge University Press) 2020
282 blz.
ISBN 9781108440714
€ 27,-

Westerse counterinsurgency doctrines stellen dat culturele intelligentie een belangrijke voorwaarde is voor de troepen die opereren in onbekende sociaal-politieke structuren in afgelegen conflictgebieden. In *The Unknown Enemy* betoogt Christian Tripodi, docent aan het Defence Studies Department van King's College London, echter dat culturele initiatieven zelden leiden tot succes. Het culturele en politieke 'terrein' van dergelijke conflicten is problematisch, omdat westerse troepen daar in politieke oorlogvoering worden gezogen die ze niet kunnen begrijpen en daardoor niet beheersen. Bovendien is het begrip 'overwinning' in zulke conflicten wellicht betekenisloos.

The Western Front

A History of the Great War, 1914-1918
Door Nick Lloyd
Londen (Liveright) 2021
688 blz.
ISBN 9781631497940
€ 29,-

In *The Western Front*, het eerste deel van een trilogie over de Eerste Wereldoorlog, beschrijft militair historicus Nick Lloyd het verloop van de strijd aan het westfront, zowel op tactisch als strategisch niveau. Lloyd doet dat vanuit het perspectief van de militairen in de modder en zoomt tegelijkertijd uit voor het grotere geheel. Hij laat zien dat het westfront een dynamisch theater was, dat gekenmerkt werd door buitengewone technologische en tactische innovatie. Het was dit gebied waar moderne technologie, zoals machinegeweren, verfijnd werd en waar tanks en vliegtuigen werden geïntroduceerd, waardoor de aard van oorlogvoering veranderde van veldslagen met bajonetten naar moderne 'combined arms', ondersteund door zware artillerie.

Wij zijn Bellingcat

Hoe gewone mensen de onderzoeksjournalisten van de toekomst werden
Door Eliot Higgins
Amsterdam (Uitgeverij Spectrum) 2021
272 blz.
ISBN 9789000369669
€ 22,50

Oprichter Eliot Higgins vertelt in *Wij zijn Bellingcat* het verhaal van hoe hij een geheel nieuwe manier van journalistiek creëerde en wereldwijd burgerjournalisten in staat stelde om onderzoek te verrichten, enkel met behulp van hun computer en smartphone. Hij brengt de middelen in kaart die gebruikt worden voor het analyseren van gegevens, van het opsporen van geolocaties tot het bepalen van het precieze tijdstip waarop een foto is gemaakt. Higgins beschrijft daarbij de meest opvallende resultaten van Bellingcat – zoals de onderzoeken naar vlucht MH17 en de Syrische burgeroorlog. Het boek vormt zo een kijk achter de schermen bij de organisatie die onderzoeksjournalistiek in het digitale tijdperk moderniseerde.

